

İCTİMAİ VƏSAİTİN MONİTORİNQİ MƏRKƏZİ

ABŞ GERMAN MARŞAL FONDU
“Black Sea Trust for Regional Cooperation”
Təşəbbüsünün
dəstəyi ilə

B | S | T

The Black Sea Trust
for Regional Cooperation

DÖVLƏT MALİYYƏSİ TERMİNLƏRİ LÜĞƏTİ

Müəllif qrupu:

**Dr.İnqilab Əhmədov
Kənan Aslanlı
Şəhriyar Əhmədov**

Bakı – 2008

Redaktor: Günel Kərimova
Korrektor: Kəmalə Cəfərli
Dizayner: Ramil Əhmədov

Dövlət maliyyə terminlərinin mühüm qisminin müasir izahını əhatə edən bu kitab, müvafiq sahədə çalışan dövlət məmurları, universitet kollektivləri, aktiv vətəndaş cəmiyyəti nümayəndələri və bütövlükdə dövlət maliyyəsi ilə maraqlanan geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulur.

Tiraj 1000
Kitab pulsuz paylanılır

ISBN 978-9952-8051-2-3
İVMM. Bakı–2008

Ön söz

Dövlət maliyyəsi Azərbaycan iqtisadiyyatının hazırkı inkişaf mərhələsində bizim üçün müstəsna əhəmiyyətə malik sahəsidir. Təkcə ona görə yox ki, Azərbaycan neft ölkəsi olaraq iqtisadi inkişafını əsasən karbohidrogen resurslarının istismarından və onun dünya bazarında satışından əldə etdiyi dövlət valyuta vəsaiti hesabına təmin edir. Önemlisi odur ki, cəmi 17 illik müstəqillik tarixinə malik olan ölkəmiz hələ də dünya iqtisadi terminologiyası ilə tam uyuşmayıb.

Mövcud ədəbiyyatlarda dövlət maliyyəsi ilə bağlı termin və anlayışlar ya daha çox sovetin planlı iqtisadiyyatından miras qalmış “ənənəvi” xalq təsərrüfatı kontekstində işıqlandırılır (əsasən dövlət nəşrlərində), ya da dünya maliyyə praktikasında artıq bərqərar olmuş, ancaq ölkəmizdə maliyyə bazarının zəif inkişafı ucbatından reallıqdan uzaq olan əcnəbi terminlərlə digər kənarlaşmaya yol verilir. Əlbəttə, dünya dövlət maliyyəsi terminologiyası artıq formalaşmış bir sahə olduğundan qlobal iqtisadiyyata inteqrasiya edən gənc ölkələr üçün yeni ixtiraya “ehtiyac” yoxdur. Əksinə, inkişaf etmiş dünyanın əksər digər nailiyyətləri kimi, bu anlayışların da istifadəsi sırf texniki xarakter daşıyır. Problem daha çox artıq dünya iqtisadiyyatında formalaşmış dövlət maliyyəsi terminoloji bazasını oxucu üçün mümkün qədər əlçatan etməkdən ibarətdir. Bu terminlərin anlaşılıqlı dildə oxuculara çatdırılması bir tərəfdən praktiki əhəmiyyət daşıyıb iş adamlarının biznes fəaliyyətində bu və ya digər anlayışın dəqiq mənasını bilmək zərurətindən irəli gəlsə, digər tərəfdən iqtisadiyyatı bir sahə kimi seçib gələcəkdə nəzəri biliyini artırmaq qərarına gələn oxucu üçün çox vacub əyani vasitə kimi ona böyük tələbatdan doğur.

Sirr deyil ki, qloballaşan dünyada universallıq meyli hər sahədə olduğu kimi, terminologiya və anlayışlar sahəsində də xüsusilə özünü büruzə verir. Təbii ki, milliyyətindən və dilindən asılı olmayaraq, dünyanın hər bir vətəndaşı üçün internet, kompüter, e-mail və s. terminlər o qədər doğmadır ki, onları ana dilinə tərcümə etmək haqqında çox az sayda adam düşünür. O qəbildən də dövlət maliyyəsi sahəsində bir sıra populyar anlayışları, məsələn, büdcə, bank, birja və s. bu kimi terminləri göstərmək olar. Amma bununla yanaşı, dövlət maliyyəsi sahəsi o qədər zəngin və mürəkkəbdir ki, burada çoxsaylı mürəkkəb anlayışlar da mövcuddur. Onların mənasını bilmədən bu sahəni fəth etmək isə mümkünsüz görünür.

Bütün bunları nəzərə alaraq müəllif qrupu qarşısında çox mürəkkəb bir vəzifə dururdu: mürəkkəb detallarına varmadan bu sahədə istifadə edilən ən populyar və faydalı terminləri seçib onların mənasını açıqlamaq. Nə dərəcədə bu məqsədə nail olunub, bunu siz müəyyənləşdirəcəksiniz. Ümumiyyətlə, lüğət hazırlanarkən əsasən ABŞ və Böyük Britaniyanın müvafiq sahədəki nüfuzlu nəşrlərindən, tanınan iqtisadi-maliyyə elektron resurslarından, eyni zamanda Azərbaycanın bank-maliyyə

qanunvericiliyindən və rəsmi statistika terminologiyasından istifadə edilmişdir.

Beləliklə, biz kitaba daxil etdiyimiz 650 terminin seçimini etdik və ümidvarıq ki, sizin üçün həm praktiki işinizdə, həm də nəzəri fəaliyyətinizdə məhz onlar daha gərəkli olacaqdır.

A

Adambaşına düşən pul gəlirləri (per capita income) – hesabat dövründə əhalinin pul gəlirlərinin onun orta illik daimi sayına bölünməsi yolu ilə müəyyən edilir. Ailənin məcmu gəlirlərinin ailə üzvlərinin sayına nisbəti isə ailədə adambaşına düşən orta gəlirdir.

Adambaşına düşən sosial transferlər (per capita social transfers) – dəyər transferlərinin (natura şəklində sosial transferlər istisna olmaqla) və natura şəklində sosial transferlərin cəminin, yaxud müxtəlif sosial transferlərin hər birinin kəmiyyətinin əhalinin orta illik daimi sayına bölünməsi yolu ilə müəyyənləşdirilir.

Akrhesabı ödənişlər (acreage fees) – karbohidrogen ehtiyatlarının işlənməsi ilə əlaqədar xarici sərmayəçilər tərəfindən müqavilə sahəsindən istifadə üçün hökumətə ödənilən vəsaitlər.

Aksiz (excise) – bəzi kütləvi istehlak mallarının (tütün məmulatları, spirtli içkilər, bəzi yanacaq növləri) qiymətinə və ya tarifinə əlavə edilən dolayı vergi növü. Azərbaycan Respublikasında aksizli mallara aşağıdakılar aid edilir: spirt, pivə və spirtli içkilərin bütün növləri; tütün məmulatları; neft məhsulları; minik avtomobilləri (xüsusi nişan və avadanlıqlarla təchiz olunmuş xüsusi təyinatlı avtonəqliyyat vasitələri istisna olmaqla); istirahət və ya idman üçün yaxtalar və bu məqsədlər üçün nəzərdə tutulan digər üzən vasitələr.

Aktivlər (assets) – mühasibat termini olub geniş mənada müəssisənin sahib olduğu bütün maddi varlıqları əhatə edir. Müəssisənin aktivlərinin cəmi “balance sheet” sənədində onun öhdəliklərinin cəminə bərabər olmalıdır. Beynəlxalq mühasibatlıqda aktivlərin aşağıdakı təsnifatı mövcuddur: (a) cari aktivlər – nağd pullar, qiymətli kağızlar, bank depozitləri və nağd pula mümkün qədər tez çevrilə bilən digər predmetlər; (b) ticarət investisiyaları – “qız” və ya birgə kompaniyalara investisiyalar; (c) “fixed” aktivlər – torpaq, binalar, fabriklər, maşın və avadanlıqlar, mebellər; (d) qeyri-maddi aktivlər – qudvill (xoşməramlı, müsbət reputasiya), patentlər və s.

Aktivlər və passivlər (assets and liabilities) – aktivlər keçmiş hadisələr nəticəsində obyekt tərəfindən idarə olunan elə resurslardır ki, bunlardan gələcək iqtisadi effekt və xidmət potensialının obyektə axması gözlənilir. Passivlər keçmiş hadisələrin nəticəsi olan obyektin mövcud olan öhdəçilikləridir.

Aktiv və passiv rüşvətxorluq (active and passive bribery) – aktiv rüşvətxorluq rüşvət verən və ya verməyə söz verən şəxs tərəfindən törədilən cinayətdir. Passiv rüşvətxorluq rüşvət alan tərəfindən törədilən cinayətdir. Aktiv rüşvətxorluq təklif tərəfində, passiv isə tələb tərəfində baş verir. Hüquqi jarqonda (mısal üçün, Korrupsiya üzrə Avropa Şurası Cinayət Hüququ) ictimai məmurların aktiv rüşvətxorluğu rüşvət sözvermə, təklifetmə və ya rüşvətvermə kimi təyin edilir. Passiv rüşvətxorluq isə rüşvət qəbul etmə kimi təyin edilir. Bu vacibdir ki, aktiv rüşvətxorluq heç də həmişə rüşvət verənin təşəbbüsünü bildirmir. Rüşvət alan adam tez-tez birinci tələb edir. O, sövdələşmənin fəal tərəfi olur.

Alınmış istiqrazlar üzrə müəssisələrin borcları (company debts for borrowed bonds) – başqa müəssisə və təşkilatlardan (banklar istisna olmaqla) alınmış istiqrazlar üzrə borcların məbləğini əks etdirir.

Alınmış rəsmi transferlər (received official transfers) – digər dövlət idarəetmə orqanlarından və beynəlxalq təşkilatlardan alınmış bütün qaytarılmayan, əvəzsiz ödəmələrdir. Buraya xüsusi layihələrin və ya proqramların tətbiqi, əsas büdcəyə və ya istənilən digər məqsədə kömək göstərilməsi üçün nəzərdə tutulmuş təzminatlar və hədiyyələr də daxildir.

Ali Audit İnstitutlarının Beynəlxalq Təşkilatı (International Organization Of Supreme Audit Institutions – INTOSAI) – INTOSAI BMT-yə və ya onun ixtisaslaşmış agentliklərinə üzv olan ölkələrin ali audit institutlarının peşəkar beynəlxalq təşkilatıdır. INTOSAI 1953-cü ildə o dövrdə Kubanın Ali Audit Təşkilatının rəhbəri olan Emiliyo Fernandez Kamusun təşəbbüsü ilə formalaşmışdır. Həmin vaxt 34 ölkənin ali audit institutunun iştirakı ilə Kubada INTOSAI-nin I konqresi keçirilmişdir. Bu gün isə təşkilatın 186 üzvü vardır. INTOSAI muxtar, müstəqil və qeyri-siyasi təşkilatdır. O, BMT-nin İqtisadi və Sosial Şurası yanında xüsusi konsultativ statusa malik qeyri-hökumət təşkilatıdır. Bir çox onilliklər ərzində təşkilatın Baş Katibliyinə Avstriya Audit Təşkilatı ev sahibliyi etmişdir. Hal-hazırda da təşkilatın mənzil-qəragahı Vyanadadır. 1977-ci ildə INTOSAI Lima Deklarasiyasını qəbul etmişdir. Bu sənəd təşkilatın əsas konseptual və fəlsəfi yanaşmasını, xüsusi vurğulanan müstəqil və demokratik dəyərlərini aydınlaşdırır. Dövlət sektorunun auditi üzrə beynəlxalq miqyasda tanınmış lider təşkilat olaraq INTOSAI maliyyə idarəetməsi və digər əlaqəli sahələrdə beynəlxalq rəhbər sənədlər hazırlayır, müvafiq metodologiyaları inkişaf etdirir, təlimlər hazırlayır və üzvlər arasında informasiya mübadiləsini təmin edir. INTOSAI-nin 5 rəsmi dili mövcuddur: ərəb, ingilis, fransız, alman və ispan. INTOSAI-nin ən gənc regional İşçi Qrupu 1990-cı ildə Berlin Deklarasiyası əsasında

I Madrid kongresində formalaşan Avropa Ali Audit İnstitutlarının Təşkilatı olan EUROSAl-dir. EUROSAl-nin hazırda 47 üzvü vardır ki, bunlar 46 Avropa ölkəsinin ali audit institutları və Avropa Auditorlar Palatasıdır. EUROSAl-nin məqsədləri: üzvlər arasında peşəkar əməkdaşlığın inkişafı; informasiya və sənədləşmə mübadiləsinin təşviqi; maliyyə nəzarətində istifadə olunan anlayışların harmonizasiyası; peşəkar maliyyə nəzarətçilərinin və auditorların hazırlanması.

Amortizasiya (amortization) – vaxt keçdikcə meydana gələn aşınma nəticəsində aktivlərin real dəyərinin getdikcə azalması.

Anderraytinq (underwriting) – yeni buraxılmış qiymətli kağızların investisiya şirkətləri, broker firmaları, yaxud banklar tərəfindən ilkin bazarda yerləşdirilməsi.

Annuitet (annuity) – investora müəyyən müddətdən sonra (məsələn, pensiyaya çıxdıqdan sonra) müntəzəm gəlir gətirmək imkanı verən investisiyalar. Əsasən bu vəsait pensiya və sığorta fondlarına qoyulan vəsaitlərdir.

Antidempinq rüsumları (anti-dumping duties) – antidempinq rüsumları idxal olunan malların qiyməti Azərbaycan Respublikası gömrük ərazisinə gətirildiyi anda ixrac olunduğu ölkədəki real dəyərindən xeyli aşağı olduqda və belə bir idxal bu qəbildən olan malların yerli istehsalçılara ziyan vurduqda və ya bu hal istisna edilmədikdə, Azərbaycan Respublikasında onların istehsalının təşkilinə və ya genişləndirilməsinə maneçilik törədildikdə tətbiq edilir.

Antiinhisar siyasəti (antimonopoly policy) – inhisarçılıq fəaliyyətinin qarşısının alınması, məhdudlaşdırılması, aradan qaldırılması üzrə dövlət siyasətidir. Antiinhisar siyasətinin tərkib hissəsi olan tənzimləmə tədbirlərindən aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- 1) İnhisarçı təsərrüfat subyektlərinin məhsullarının (xidmətlərinin) qiymətləri üzərində dövlət nəzarətinin müəyyən olunması, bəzi hallarda isə maksimal qiymətin müəyyən edilməsi.
- 2) Təsərrüfat subyektlərinin birləşdirilməsinə və qovuşmasına dövlət nəzarəti.
- 3) Təsərrüfat subyektlərinin gəlirlərindən tutulan vergilərə onların bazardakı payına uyğun olaraq mütərəqqi vergi dərəcələrinin tətbiq edilməsi.
- 4) Barter əməliyyatlarının qadağan edilməsi və kredit verilməsi şərtlərinin sərtləşdirilməsi.
- 5) İnhisarçı təsərrüfat subyektlərinə dövlət köməyinin bütün növlərinin dayandırılması, xüsusi hallarda həmin müəssisələrin məcburi bölünməsinin təşkili.

Aralıq istehlak (intermediate consumption) – müəyyən bir dövr ərzində məhsul və ya xidmətlər istehsal etmək məqsədilə istifadə olunmuş məhsul (əsas fondlar istisna olmaqla) və bazar xidmətlərinin dəyəridir. Maddi xərclər, qeyri-maddi xidmətlərə görə ödənilən pul, əsasən gediş haqqını və mehmanxana xidmətlərini ödəməyə sərf edilən ezamiyyət xərcləri də buraya daxildir. Aralıq istehlakı məhsul və xidmətlərin istehsal prosesinə daxil olduğu vaxt mövcud olmuş və ticarət-nəqliyyat əlavəsini və məhsula görə subsidiyalar çıxılmaqla, məhsula görə vergiləri (əlavə dəyər vergisindən başqa) özündə birləşdirən istehsalçının qiymətləri ilə qiymətləndirmək tövsiyə olunur.

Ardıcıl mühasibat metodları prinsipi (consistent accounting methods principle) – maliyyə bəyanatlarının komponentlərinin strukturu, mühasibat metodları və qiymətqoyma qaydaları bir ildən növbəti ilə keçiddə oxşardır.

Arrounun mümkünsüzlük teoremi (Arrow's impossibility theorem) – Amerika iqtisadçısı Kennet Arro 1952-ci ildə "İctimai seçim və fərdi dəyərlər" (Social choice and individual values) adlı əsərində öz məşhur "mümkünsüzlük nəzəriyyəsi"ni belə ifadə etmişdir: *əgər mümkün alternativlərin sayı ikini keçirsə, rəşional kollektiv seçim etmək mümkün deyil.*

Artan yekun mühasibatı (Accrual accounting) – artan yekun mühasibatı gəlirlərin qazanıldığı, xərclərin isə baş verdiyi vaxt uçotunu nəzərdə tutur. Bu, nağd hesablaşma və əsas mühasibatla müəyyən fərqliliklər təşkil edir ki, razılaşmaları və başqa prosesləri yalnız nağd ödəniləndə və qəbul ediləndə tanıyır.

Artırılmış balans (augmented balance) – tam balans üstəgəl mərkəzi bankın səbəb olduğu istənilən itkilər.

Asimmetrik informasiya (asymmetric information) – hər hansı bir razılaşmanın tərəfləri arasında bərabər bölünməyən informasiya. Bu, tərəflərin optimal qərarqəbuletmə şansını differensiasiya edir.

Audit (audit) – əmtəə istehsalı və satışı, xidmət göstərilməsi və iş görülməsi ilə məşğul olan təsərrüfat subyektlərində mühasibat uçotunun dəqiq və dürüst aparılmasının, mühasibat və maliyyə hesabatlarının müstəqil yoxlanılmasıdır. Audit yoxlaması məcburi və ya könüllü ola bilər (təsərrüfat subyektinin öz təşəbbüsü ilə). Təsərrüfat subyektlərində müqavilə əsasında maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti sahəsində yoxlama, ekspertiza, təhlil aparmaq və yazılı rəy vermək, mühasibat uçotu qurmaq, hesabat göstəricilərinin dürüstlüyünü

təsdiq etmək və auditorun (audit fəaliyyəti ilə məşğul olan subyektin) peşə fəaliyyətinə – nizamnamə məqsədlərinə uyğun olaraq maliyyə-təsərrüfat münasibətləri sahəsində digər xidmətləri göstərmək isə auditor xidməti hesab edilir. Auditor xidmətini sərbəst auditorlar və auditor təşkilatları göstərir. Sərbəst auditor dedikdə, müvafiq strukturdan (AR-da Auditorlar Palatasından) aldığı lisenziyaya əsasən respublika ərazisində auditor xidməti göstərən fiziki şəxs başa düşülür. Auditor təşkilatı isə lisenziya əsasında müvafiq xidmət göstərən hüquqi şəxsdir. Audit həm də maliyyə-büdcə ekspertizası ilə əlaqədar milli audit standartlarına uyğun olaraq dövlət büdcə vəsaitləri və digər dövlət vəsaitləri ilə maliyyə əməliyyatlarının aparılmasının, dövlət büdcəsinin və büdcədənkenar dövlət fondlarının (təxsisatlarının) büdcələrinin icrasının, dövlət əmlakının idarə edilməsi və onun barəsində sərəncam verilməsinin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydalara və müddətlərə uyğun həyata keçirilməsini müəyyən etmək üçün aparılan nəzarət metodudur.

Audit Komitəsi (Audit Committee) – təsərrüfat subyektində yaradılan, daxili audit siyasətinin və strategiyasının hazırlanması, həyata keçirilməsi və auditor nəzarətinin təşkilinə məsul olan struktur bölmədir.

Audit standartları (auditing standarts) – hər bir institut öz xüsusiyyətlərinə və tələblərinə uyğun təyin edir, daxili auditorların missiyasının imkanları və daxili audit funksiyasının məqsəd və prosedurları beynəlxalq daxili audit standartlarına hörmətlə aparılmalıdır.

Avropa Birliyi agentlikləri (EU agencies) – Avropa Birliyi (AB) daxilində fərqli hüquqi səlahiyyətə malik və büdcə fəaliyyəti ilə məşğul olan, ciddi şərtlər altında nümayəndəlik prinsipi ilə fəaliyyət göstərən qurumlar. Onların növləri:

– *İcraedici agentliklər (Executive agencies)* – AB Komissiyasının qərarı ilə yaradılmış, birbaşa AB büdcəsi ilə bağlı Birlik proqramının bütün və ya müəyyən hissəsini həyata keçirən agentliklərdir.

– *Ənənəvi agentliklər (Traditional agencies)* – AB Şurası və Avropa Parlamenti tərəfindən yaradılmışdır. Onlar AB büdcəsindən aldıkları qrantlarla büdcənin həyata keçirilməsinin müəyyən məsələlərini həll edirlər.

– *Milli agentliklər (National agencies)* – AB büdcəsindən aldıkları qrantla müəyyən məsələləri həll edirlər.

Avropa Kənd Təsərrüfatı Zəmanəti və Rəhbərlik Fondu (European Agricultural Guarantee and Guidance Fund) – Avropa ümumi kənd təsərrüfatı siyasətini maliyyələşdirən alətdir.

Avropa Mərkəzi Bankı (European Central Bank) – avrozonada milli çərçivələrdən daha yuxarı səviyyədə monetar siyasət aparmaq üçün yaradılmış təşkilatdır. 1998-ci ildə Frankfurtada təməli qoyulmuşdur, avrozonada monetar siyasət məsuliyyətini öz üzərinə götürəndən, 1999-cu il yanvarın 1-dən isə tamamilə istismara verilmişdir. AMB avronu qəbul edən üzv ölkələrin milli bankları ilə işləyir. AMB-nin idarəedici şurasının tərkibi altı üzvdən, idarəedici şura və Avropa Pul-Kredit İttifaqının üzvləri olan milli bankların idarəedicilərindən ibarətdir. AMB avro banknotlarının buraxılmasında yeganə hüquq sahibidir. AMB-nin məqsədləri Maastrixt müqaviləsinə və aşağıdakılara söykənir: qiymət sabitliyini qorumaq; qiymət sabitliyinə tabe olmaq; ittifaqın ümumi iqtisadi siyasətinə dəstək vermək.

Avropa Pul-Kredit İttifaqı (European Monetary Union) – Maastrixt müqaviləsinin şərtlərinə uyğun olaraq avrozonanın pul-kredit ittifaqının yaradılmasını və vahid valyuta – avroya keçidi nəzərdə tutan proqramdır. AB-nin üzvlərinə müəyyən şərtlərə münasibətdə kifayət qədər bir nöqtədə birləşmək hüququ verilir. Bu təşkilat da milli valyutaları əvəz edən avro – vahid valyuta ilə bağlı imkanları birləşdirmək üçün yaradılmışdır. Üç ölkə – İngiltərə, Danimarka, İsveç bu ittifaqa qoşulmamışdır.

Avrovalyuta (eurocurrency) – xarici valyutalarla əhəmiyyətli miqyasda əməliyyatlar aparan ölkədən kənarında hərəkət edən ayrı-ayrı ölkələrin milli valyutasıdır. Misal üçün, dollar ABŞ-dan kənarında avrodollar adlanır.

Avtonom investisiya (autonomous investment) – məhsul buraxılışının doğurmadığı investisiya hesab olunur. Belə investisiya misal olaraq dövlətin infraqurum qoyduğu investisiya və firmaların innovasiya fəaliyyəti ilə bağlı investisiyasını göstərmək olar.

Ayrılan xərclər (allocated expenditure) – üzv dövlətlərə ayrılacaq bilən AB xərcləridir. Ayrılmayan xərclər isə xüsusən üçüncü ölkələrdə benefisiarlara ödəmiş xərclərlə əlaqəlidir. Ölkə tərəfindən ayrılan xərclərin büdcə balansını qaydasında hesablanması zəruridir.

Azərbaycan Respublikasında büdcə sistemi (budget system of the Azerbaijan Republic) – Azərbaycan Respublikasında büdcə sistemini Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi, Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsi və yerli büdcələr təşkil edir. Büdcə sistemi bu sistemə daxil olan büdcələrin vahid prinsiplər əsasında fəaliyyətinə və onların müstəqilliyinə əsaslanır. Büdcə sisteminin vahidliyi tənzimləyici mədaxil mənbələrindən istifadə etmək, məqsədli büdcə fondları

yaratmaq, maliyyə ehtiyatlarını müxtəlif səviyyəli büdcələr arasında bölüşdürmək vasitəsilə büdcələrin qarşılıqlı əlaqəsinə əsaslanır. Büdcə sisteminin vahidliyi eyni büdcə təsnifatı, büdcə sənədləri və formalarından istifadə olunması, büdcələrin icrasına dair müntəzəm hesabatın və icmal büdcə hesabatının hazırlanması və qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada təqdim edilməsi yolu ilə təmin edilir.

İllər	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
ÜDM-in dinamikası (%)	10.6	11.2	10.2	26.4	34.5	25.4	18.2
İnflyasiya səviyyəsi (%)	3.3	2.2	6.7	9.7	8.3	16.7	21.2
Dövlət büdcəsinin gəlirləri (mln. AZN)	910.2	1225.5	1481.2	2055.2	3881.2	6006.6	10484
Dövlət büdcəsinin xərcləri (mln. AZN)	931.7	1234.0	1501.0	2140.7	3789.7	6086.2	11060.6
Dövlət Neft Fondunun gəlirləri (mln. AZN)	176	244	185.8	215.6	986	1886.2	10144.7
Dövlət Neft Fondunun xərcləri (mln. AZN)	30.8	243.6	168.7	214.6	981.4	1061.2	4380.9
Dövlət Neft Fondundan dövlət büdcəsinə transferlər (mln.AZN)	-	100	130	150	585	585	3800
Neft gəlirləri (mlrd.dol.)	-	-	-	-	2.97	5.36	15.55
Yoxsulluq səviyyəsi (%)	46.7	44.7	40.2	29.3	20.8	18 – 20	15

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondu (State Oil Fund of Azerbaijan Republic) – büdcədən kənar dövlət fondudur. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 1999-cu il tarixli 240 sayılı Fərmanı ilə neft yataqlarının xarici şirkətlərlə birgə işlənməsindən əldə edilən mənfəət neftinin satışından daxil olan valyuta vəsaitlərinin və

digər gəlirlərin toplanması və səmərəli idarə edilməsi, həmin vəsaitlərin öncül sahələrin inkişafına və sosial-iqtisadi baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edən layihələrin həyata keçirilməsinə yönəldilməsini təmin etmək məqsədilə yaradılmışdır. ARDNF büdcədənkenar dövlət təsisatı olmaqla hüquqi şəxsdir, yalnız Azərbaycan Respublikasının Prezidenti qarşısında hesabat verir və məsuliyyət daşıyır. ARDNF-in gəlirləri aşağıdakı mənbələr hesabına formalaşır: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti və ya səlahiyyətli dövlət orqanı ilə sərmayəçilər arasında bağlanmış, Azərbaycan Respublikasında, o cümlədən Xəzər dənizinin (gölünün) Azərbaycan Respublikasına mənsub olan bölməsində neftin və qazın kəşfiyyatı, işlənməsi və hasilatın pay bölgüsünə dair sazişlərin həyata keçirilməsindən əldə edilən gəlirlər; Fondun aktivlərinin yerləşdirilməsindən və idarə olunmasından əldə edilən gəlirlər, o cümlədən faiz gəlirləri, dividendlər, valyuta aktivlərinin yenidən qiymətləndirilməsindən alınan gəlirlər və sair; qrantlar və digər təmənnasız yardımlar; qanunvericiliyə uyğun olaraq digər gəlirlər və daxilolmalar. 2008-ci il iyunun 30-na Fond 5 488 milyon manat (6 762,1 milyon ABŞ dolları) vəsait olub.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə Fondu (State Social Protection Fund of Azerbaijan Republic) – büdcədənkenar dövlət fondudur.

Əhalinin ayrı-ayrı təbəqələrinin sosial müdafiəsini təşkil etmək məqsədilə mərkəzləşdirilmiş pul fondunun yaradılması və istifadəsi formasıdır, fondun gəlirləri məcburi dövlət sosial sığorta haqları və dövlət büdcəsindən ayırmalar (transferlər) hesabına formalaşır. Fondun başlıca xərc istiqamətləri aşağıdakılardır: 1. Əhaliyə ödənişlər (pensiyaların ödənilməsi; sosial pensiyaçıların və onlara bərabər tutulanların pensiyalarının ödənilməsi; müavinətlərin ödənilməsi); 2. Sığorta olunanların sanatoriya-kurort müalicəsi və sağlamlaşdırma tədbirlərinin həyata keçirilməsi üzrə Azərbaycan Həmkarlar İttifaqı Konfederasiyası vasitəsilə maliyyələşdirilən xərclər; 3. Pensiya və müavinətlərin əhaliyə çatdırılması, bank əməliyyatlarının aparılması üzrə xidmət haqqı xərcləri; 4. Məşğulluq tədbirlərinin həyata keçirilməsi, məşğulluq orqanlarının saxlanması xərcləri; 5. Əlillərin sosial müdafiəsi tədbirlərinin həyata keçirilməsi və əlillərin sosial müdafiəsi orqanlarının saxlanması xərcləri; 6. Sığorta olunanların fərdi uçot sisteminin tətbiqi ilə bağlı xərclər və s.

Azərbaycan Respublikası ərazisindən tranzit (transit through the territory of Azerbaijan Republic) – gömrük qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada Azərbaycan Respublikası sərhədindəki iki məntəqə arasında Azərbaycan Respublikası ərazisi ilə daşıma.

Azərbaycan Respublikasının gömrük tarifi (custom duty tariff of the Azerbaijan Republic) – Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilən mallara tətbiq edilən və xarici iqtisadi fəaliyyətin əmtəə nomenklaturasına uyğun olaraq sistemləşdirilmiş gömrük rüsumu dərəcələrinin məcmusudur.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti (Cabinet of Ministries of the Azerbaijan Republic) – Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən onun icra səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsinin təşkili məqsədilə yaradılan, öz fəaliyyətində birbaşa Prezidentə tabe və onun qarşısında cavabdeh olan, iş qaydası Prezident tərəfindən müəyyənləşən yuxarı icra orqanıdır. Nazirlər Kabinetinin tərkibinə Azərbaycan Respublikasının Baş naziri, onun müavinləri, nazirlər və başqa mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının rəhbərləri daxildir. Onun icclaslarına, bir qayda olaraq, Baş nazir sədrlik edir. Baş nazir isə, öz növbəsində, Milli Məclisin razılığı ilə Prezident tərəfindən təyin edilir. Ümumi qaydalar müəyyən etdikdə Nazirlər Kabineti qərarlar, başqa məsələlər üzrə sərəncamlar qəbul edir. Nazirlər Kabineti dövlət büdcəsi layihəsini hazırlayıb Prezidentə təqdim edir, dövlət büdcəsi icrasını təmin edir, maliyyə-kredit və pul siyasətinin həyata keçirilməsini təmin edir, dövlət iqtisadi proqramlarının həyata keçirilməsini təmin edir, dövlət sosial təminat proqramlarının həyata keçirilməsini təmin edir, nazirliklərə və digər mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarına rəhbərlik edir, onların aktlarını ləğv edir.

Azərbaycan Respublikasının pul vahidi (currency of Azerbaijan Republic) – Azərbaycan Respublikasının pul vahidi manatdır. Azərbaycan Respublikasının ərazisində manatdan başqa pul vahidlərinin ödəniş vasitəsi kimi işlədilməsi qadağandır. Manatın emissiyası və tədaviyindən çıxarılması hüququ yalnız dövlətin müstəsna mülkiyyətində olan Milli Banka mənsubdur.

Azərbaycan Respublikasında vergi sistemi (tax system of the Azerbaijan Republic) – Azərbaycan Respublikasında aşağıdakı vergilər müəyyən edilir və ödənilir: dövlət vergiləri; muxtar respublika vergiləri; yerli vergilər (bələdiyyə vergiləri). Dövlət vergiləri dedikdə Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilən və Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində ödənilməli olan vergilər nəzərdə tutulur. Muxtar respublika vergiləri dedikdə, Naxçıvan Muxtar Respublikasında bu məcəlləyə müvafiq olaraq Naxçıvan Muxtar Respublikasının qanunları ilə müəyyən edilən və Naxçıvan Muxtar Respublikasında ödənilən vergilər nəzərdə tutulur. Yerli vergilər (bələdiyyə vergiləri) dedikdə, bu məcəllədə və müvafiq qanunla müəyyən edilən, bələdiyyələrin qərarlarına əsasən tətbiq edilən və bələdiyyələrin ərazilərində

A

ödənİLƏN vergilər nəzərdə tutulur. Bələdiyyələr tərəfindən tətbiq edilən digər məcburi ödənişlər müvafiq qanunla müəyyən edilir. Yerli vergilərin (bələdiyyə vergilərinin) dərəcələri vergi qanunvericiliyində təsbit edilmiş hədlər daxilində müəyyən edilir. Vergi qanunvericiliyinə uyğun olaraq bələdiyyələr öz ərazilərində vergi ödəyicilərinin ayrı-ayrı kateqoriyalarını yerli vergilərdən tam və ya qismən azad etmək, vergi dərəcəsinə azaltmaq barədə qərar qəbul edə bilərlər.

B

Balans mənfəəti (zərəri) (balanced profit/damage) – məhsulun (iş və xidmətlərin), material ehtiyatlarının satışından əldə edilən mənfəət də daxil edilməklə, müəssisələrin fəaliyyətinin ümumi maliyyə nəticələrini, habelə qeyri-kommersiya əməliyyatlarından alınan gəlir və məsrəfləri əhatə edir. Qeyri-kommersiya əməliyyatlarından alınmış və ödənməmiş cərimələrin, peniyaların, dəbbə pullarının və digər iqtisadi sanksiyaların (qanunvericiliyə uyğun olaraq büdcəyə ödənen sanksiyalar istisna olmaqla); müəssisələrin hesablarında olan vəsaitin məbləğindən alınan faizlərin; xarici valyuta ilə əməliyyatlar və valyuta hesabları üzrə məzənnə fərqlərinin; hesabat ilində aşkara çıxarılmış ötən illərin mənfəət və zərərlərinin; təbii fəlakətlər nəticəsində dəymiş zərərlərin; borcların və debitor borclarının siyahıdan silinməsi nəticəsində itkilərin; ödənilməsi mümkün olmayan, ümitsiz kimi siyahıdan silinmiş borcların daxil olmasının; mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq mənfəət və zərərlərə aid edilən sair gəlir, itki və məsrəflərin ümumi yekunu balans mənfəətinə (zərərinə) daxildir.

Balanslaşdırılmış büdcə (balanced budget) – hökumətin planlaşdırdığı xərclərlə onun gözlənilən gəlirlərinin bərabər olduğu büdcə. Dövlət maliyyəsində bu elə bir fiskal situasiya hesab olunur ki, burada vergi və digər daxilolmalar mal və xidmətlər, transferlər və faiz ödənişlərini tam əhatə edə bilsin. Ayrı-ayrı dövlətlərin büdcələrinin təhlili göstərir ki, büdcələr balanslı vəziyyətdən daha çox kəsirli olurlar və bu kəsir borclanma və əlavə emissiya yolu ilə örtülür. Büdcə balansının və onun maliyyələşdirilməsinin iqtisadiyyatda xüsusi önəmi ondan ibarətdir ki, o, tələb və qiymətlərə təsir edə bilər.

Bank (bank) – fiziki və hüquqi şəxslərdən depozitlərin və ya digər qaytarılan vəsaitlərin cəlb edilməsi, öz adından və öz hesabına kreditlərin verilməsini, habelə müştərilərin tapşırığı ilə köçürmə və hesablaşma-kassa əməliyyatlarını məcmu halda həyata keçirən hüquqi şəxsdir.

Banka aidiyyəti olan şəxslər (bank insider persons) – bankın inzibatçıları, struktur bölmələrinin rəhbərləri, qərarların qəbul edilməsində iştirak edən digər əməkdaşları və onlarla yaxın qohumluq münasibətlərində olan şəxslər (əri/arvadı, valideyni, o cümlədən ərinin/arvadının valideyni, babası, nənəsi, övladı, o cümlədən övladlığa götürülən, qardaşı və bacısı); bankda mühüm iştirak payı olan hər hansı şəxs və ya bankın mühüm iştirak payı olan hüquqi şəxs və həmin hüquqi

şəxsdə mühüm iştirak payı olan hər hansı şəxs, habelə bu cür mühüm iştirak payına malik olan hüquqi şəxslərin icra orqanlarının rəhbərləri.

Banka aidiyyəti olan şəxs adından hərəkət edən şəxslər (persons acting on behalf of bank insider person) – aralarında bağlılıqları müqavilə əsasında banka aidiyyəti olan şəxs adından hərəkət etməyə hüququ olan şəxs; banka aidiyyəti olan şəxsin mühüm təsir göstərə bildiyi hüquqi şəxs; banka aidiyyəti olan şəxsin nümayəndəsi.

Bank filialı (bank branch) – hüquqi şəxs olmayan, bankın olduğu yerdən kənarında yerləşən, öhdəlikləri üçün bankın özünün məsuliyyət daşdığı, banka icazə verilmiş bank fəaliyyətinin hamısını və ya bir hissəsini həyata keçirə bilən bankın ayrıca bölməsidir. Kommersiya banklarının və onların filiallarının sayı, ilin axırına olan vəziyyətə görə, qeydə alınmış kommersiya banklarının və onların filiallarının sayıdır.

Bank holding şirkəti (bank holding company) – bank lisenziyasına malik bir və ya bir neçə törəmə bankı olan, fəaliyyəti baş ofisinin yerləşdiyi ölkənin bank tənzimləməsi orqanları tərəfindən tənzimlənən və nəzarət olunan şirkətdir.

Bankın nümayəndəliyi (bank representation office) – hüquqi şəxs olmayan, bankın olduğu yerdən kənarında yerləşən, bank fəaliyyəti ilə məşğul olmağa hüququ olmayan, yalnız onun mənafeələrini təmsil və müdafiə edən bankın ayrıca bölməsidir.

Bankın məcmu kapitalı (bank capital) – prudensial hesabatlıq məqsədləri üçün istifadə olunan kapital olmaqla, mərkəzi bankın normativ xarakterli aktları ilə müəyyən etdiyi birinci dərəcəli (əsas) və ikinci dərəcəli (əlavə) kapitala daxil olan komponentlərin (elementlərin) cəmi və onlardan tutulmaların fərqidir.

Bank krediti (bank loan) – bağlanmış müqaviləyə uyğun olaraq qaytarılmaq, müəyyən müddətə (müddətin uzadılması hüququ ilə) və faizlər (komisyon haqlar) ödənilmək şərti ilə, təminatla və ya təminatsız müəyyən məbləğdə borc verilən pul vəsaitidir. Həmin şərtlərlə pul vəsaitinin verilməsi haqqında götürülmüş hər hansı öhdəlik, qarantıya, zəmanət, borc qiymətli kağızlarının diskontla və ya faizlər alınmaqla satın alınması və müqaviləyə əsasən hər hansı formada verilmiş vəsaitin qaytarılmasını tələb etməklə bağlı digər hüquq da kredit anlayışına aiddir.

Bank kreditləri üzrə müəssisələrin borcları (company debts for bank loan) – bankdan alınmış kreditlər üzrə borcların məbləğini əks etdirir.

Bank lisenziyası (bank licence) – müəyyən edilmiş qaydada verilən, fiziki və hüquqi şəxslərdən depozitlər və ya digər qaytarılan vəsaitlər cəlb etmək, öz adından və öz hesabına kreditlər verməklə bağlı fəaliyyəti, habelə müştərilərin tapşırığı ilə köçürmə və hesablaşma-kassa əməliyyatlarını məcmu halda həyata keçirməyə müstəsna hüquq verən xüsusi razılıqdır.

Bank olmayan kredit təşkilatı (non bank credit organization) – öz vəsaiti və/və ya cəlb edilmiş vəsait hesabına (depozitlər istisna olmaqla) yalnız pul formasında kreditlər verməklə məşğul olan hüquqi şəxsdir.

Bankomat (ATM – automatic cash terminal) – bank kartlarından istifadə edərək kart hesabından nağd pul vəsaitləri çıxarmağa, hesab barədə məlumat almağa, kommunal və digər xidmətlərin haqqını ödəmək üçün nağdsız hesablaşmalar aparmağa imkan verən aparatdır.

Bank sirri (bank secret) – sirr kimi saxlanmasına bankın təminat verdiyi bank hesabının, hesab üzrə əməliyyatlar və qalıqların, habelə müştəri haqqında məlumatların, o cümlədən müştərinin adı, ünvanı, rəhbərləri haqqında məlumatların məcmusu. Müştərilərin bank saxlancında əmlakının mövcudluğu, bu cür əmlakın sahibləri, xarakteri və dəyəri haqqında məlumatların sirrinə də bank təminat verir.

Bank sistemi (bank system) – ölkənin mərkəzi (milli) bankından və kredit təşkilatlarından ibarət sistemdir.

Bank ssudaları üzrə vaxtı keçmiş borc (expired debt on bank loans) – ssuda alanların maliyyə çətinlikləri nəticəsində qarşılıqlı hesablaşmalar üzrə vaxtında qaytara bilmədikləri ssuda və öhdəliklərdir.

Bank ssudalarının qalıqları (bank loans remainders) – dövrün axırına olan vəziyyətə görə qısamüddətli və uzunmüddətli ssudaların qalıqlarını səciyyələndirir.

Bank şöbəsi (bank section) – hüquqi şəxs olmayan, bankın olduğu yerdən kənarında yerləşən, öhdəlikləri üçün bankın özünün məsuliyyət daşdığı, onun respublika ərazisində depozitlər cəlb edən və/və ya köçürmə, hesablaşma-kassa əməliyyatları aparan ayrıca bölməsidir.

Baumol effekti (Baumol effect) – iqtisadi inkişaf dövründə xidmətlərin qiymətlərinin tədricən bahalaşması, sənaye məhsullarının qiymətlərinin isə bunun əksinə ucuzlaşmasını nəzərdə tutan iqtisadi effekt. Bu effekti 1967-ci ildə Nyu-York Universitetinin professoru Vilyam Baumol aşağıdakı kimi təsvir edirdi: məhsuldarlığın artması və yeni

texnologiyalara qoyulan investisiyalar kapitaltutumlu sahələrdə qiymətləri azaldır. Daha çox əməkutumlu olan xidmət sektorunda isə əks proses baş verir. Eyni zamanda, biz zəif inkişaf etməkdə olan ölkələrdə sənaye məhsullarının xidmətlərə nisbətən baha olduğunu görürük. Bütün bunlara baxmayaraq, Baumol effekti mütləqləşdirilməməlidir. Belə ki, bəzi qeyri-sənaye sahələri, məsələn, telekommunikasiya qiymətlərinin azalmasından yararlanır. Xidmət sahəsində məhsuldarlığın ölçülməsinin çətin olması da nəzərə alınmalıdır. Baumol effekti müəyyən qədər dövlət xərclərinin artımının izahında da istifadə olunur. Çünki hökumətlər də, öz növbəsində, əhəlinin əmtəələrdən çox xidmət təchizatçıları kimi çıxış edirlər.

Bazar qiyməti (market price) – bazar qiyməti malın (işin, xidmətin) tələblə təklifin qarşılıqlı təsiri nəticəsində təşəkkül tapan qiyməti deməkdir.

Benchmarkinq (benchmarking) – təşkilatın fəaliyyətinin əsas göstəricilərini və təşkilati strukturunu digər təşkilatların göstəriciləri və strukturları ilə müqayisəli təhlil etmək. Bu metod təşkilati strukturun və fəaliyyət predmetlərinin üstün cəhətlərini müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Beveric əyrisi (Beveridge curve) – işsizliyin səviyyəsi ilə iş vakansiyalarının səviyyəsini göstərən qrafik təsvirdir. Qrafikin ordinatında vakansiyaların səviyyəsi absisində isə işsizliyin səviyyəsi verilmişdir. İşsizliyin yüksək səviyyəsinə vakansiyaların aşağı səviyyəsi uyğun gəlir. Əgər müşahidə etsək, uzun müddət boyunca əyrinin kənara hərəkətində vakant yerlərin verilmiş səviyyəsi işsizliyin yüksək səviyyəsi ilə əlaqələnəcək və bu da əmək bazarının səmərəsiz idarə edilməsi, işsizlər və mümkün iş yerləri arasında uyğunsuzluğa səbəb olar.

Beynəlxalq bank bazarı (interbank market) – bankların təsbit edilmiş müddət ərzində qısamüddətli likvidlik problemlərini uyğunlaşdırmaq üçün öz aralarında borc alıb verdiyi pul bazarıdır. Faiz dərəcəsini müəyyənləşdirən birinci dərəcəli bankların faiz dərəcəsi *inter-bank offered rate* adlanır.

Beynəlxalq daşıma (international transportation) – yüklərin və sərnişinlərin Azərbaycan Respublikası ilə (Azərbaycan Respublikasının sərhədlərindən) digər dövlətlərdəki məntəqə arasında daşıma sayılır.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun (BVF) dövlət maliyyəsi sənədləri (IMF's public finance documents) – bu sənədlər aşağıdakılardır:

- BVF Dövlət Xərclərinin İdarə Olunması Normativləri (IMF Guidelines for Public Expenditure Management);
- BVF-in Fiskal Şəffaflıq Təlimatı (IMF Manual on Fiscal Transparency);
- BVF-in Hökumət Maliyyəsi Statistika Toplusu (IMF Government Finance Statistics Manual (GFSM 2001));

Bəxşiş (baksheesh) – ərəb sözü olub dilənçiyə və ya müəyyən xidmət işçilərinə verilən puldur, rüşvətlə sinonimdir.

Bilik iqtisadiyyatı (knowledge economy) – yaradıcılıq, informasiyanın emalı və interpretasiyasının daxil olduğu bilik fəaliyyətlərinin üstünlük təşkil etdiyi müasir iqtisadiyyatdır. Bilik iqtisadiyyatı məşğulluq və məhsul buraxılışının proporsiyasını böyüdür. Təhsil, peşəkar xidmət, media, kommunikasiya, tədqiqat bu iqtisadiyyatın əsas ünsürləridir.

Birbaşa investisiya (foreign direct investment) – gəlir əldə etmək və müəssisənin idarə edilməsində iştirak etmək məqsədilə kompaniyanın nizamnamə kapitalına və əsas vəsaitlərə qoyulan investisiyadır.

Birbaşa şəxsi vergilər (direct private/personal taxes) – gəlir mənbəyindən və ya bəyannamə üzrə hüquqi və fiziki şəxslərin gəlirlərinə və əmlakına görə vergiləri əks etdirir. Buna görə də, real birbaşa vergilərdən fərqli olaraq, vergi yığım obyektləri orta hesabla deyil, konkret olaraq hər bir vergi ödəyicisi üzrə nəzərə alınır. Birbaşa şəxsi gəlirlərə əhalidən yığılan gəlir vergisi, hüquqi şəxslərin gəlirlərindən vergi, kapital dövriyyəsindən əldə olunan gəlirlərdən vergi, əlavə mənfəətdən vergi və əmlak vergisi aid edilir.

Birbaşa vergilər (direct tax) – vergi ödəyicilərinin gəlirlərindən və əmlakdan bilavasitə yığılan vergidir. Bu gəlirlər vergi ödəyicilərinin əldə etdiyi gəlirləri xərcləməmişdən əvvəl tutulur. Birbaşa vergilər vergi ödəyicilərinin gəlirlərini nominal ixtisara salır. Belə ki, burada gəlirlər (əməkhaqqı, faiz, renta və s.) və ya daşınar və daşınmaz əmlakın (vergi ödəyicisinin torpağı, evi, maşını, qiymətli kağızları və s.) dəyəri vergi yığımının obyektini hesab olunur. Birbaşa vergitutmə vergi ödəyicisinin gəliri və ailə vəziyyətini nəzərə alır.

Birgə əmanət hesabı (joint deposit account) – iki və ya daha çox fiziki şəxsin sahibliyində olan və onlardan birinin və ya bir neçəsinin imzası ilə sərəncam verilə bilən bank hesabıdır.

Birləşdirilmiş (konsolidə edilmiş) maliyyə hesabatları (consolidated financial reports) – əsas cəmiyyətin (ortaqlığın) və onun törəmə cəmiyyətlərinin vahid mühasibat uçotu subyektini kimi təqdim etdiyi maliyyə hesabatlarıdır.

Bonus (bonus) – faydalı qazıntıları şirkətlərə istismara verdiyi üçün həmin ehtiyatların üzərində mülkiyyət hüququnu saxlayan dövlətə buna görə ödənilən vəsait. Bonus hasilatın pay bölgüsü sazişlərinin imzalanması və ya icrası ilə bağlı hökumətə ödənilən mükafatdır. Bonuslar adətən mərhələlərlə ödənilir. Onun bir hissəsi layihənin əvvəlində, digər hissəsi isə layihədə müəyyən mərhələlərə çatdıqca ödənilir. Adətən hasilatın pay bölgüsü (PSA) tipli müqavilələrdə bonuslar müqaviləyə daxil edilmir. Çünki onun daxil edilməsi halında bonusun hasilat başladıqdan sonra kompensasiyası məsələsi qaldırıla bilər.

Borc neytrallığı (debt neutrality) – borc pul götürməklə maliyyə xərcləmələri başqa maliyyə xərcləmələri ilə eyni effekt verəcəkdir. Korporativ investisiya və dövlət xərcləmələrində tətbiq edilməlidir.

Borcun idarə olunması (public debt management) – dar mənada borc vəsaitinin alınmasından, əsas borc və faizlərinin ödənərək borcun bağlanması qədər həyata keçirilən işlərin məcmusu. Geniş və elmi mənada isə pul və maliyyə siyasətindən ayrı olmaqla birlikdə, onlarla uyğunlaşdırılmış şəkildə aparılan borc siyasəti.

BOT (build-operate-transfer) – “qur-ışlət-ötür” sistemi olaraq dövlət tərəfindən müəyyən olunan bəzi sahələrdə özəl şirkətlərin öz investisiyaları ilə təsisat yaratmasını, həmin təsisatın müvafiq şirkət tərəfindən bir müddət işlədilməsini, müqavilə müddəti qurtardıqca isə dövlətə əvəzsiz verməsini əhatə edən maliyyələşmə modeli.

Büdcə (budget) – hər maliyyə ili üçün iqtisadi subyektin xərclərini və gəlirlərini əhatə edən illik maliyyə planıdır. Bu, gələcək xərcləri və gəlirləri, onların detallaşdırılmış təsvir və tətbiqini hesablayır. Sonuncuya büdcə qeydləri də daxildir.

Büdcə avansı (budget advance) – hər hansı dövlət xərcinin icra edilməsi üçün büdcə sənədlərinə xərc yazılmadan ödənilən nağd vəsaitdir. Məsələn, tenderi udan hər hansı bir şirkətin işə başlama bilməsi üçün ona avans verilir. Bu avansın qarşılığı olan iş görüldükdə xərcləmə sənədləri təqdim edildikdə büdcəyə həmin xərclər yazılır və avans müqaviləsi bağlanır.

Büdcə boşaltması (budget discharge) – konkret olaraq AB-də Avropa Parlamentinin təklifləri və Auditorlar Palatasının deklarasiyası əsasında büdcə tapşırıqları dövrünün bağlanması bildirən qərarıdır.

Büdcədən kənar federal agentliklər (off-budget federal agencies) – federasiya prinsipinə görə mövcud olan və idarə edilən agentliklərdir, onların fiskal fəaliyyəti qanunamüvafiq olaraq ümumi büdcədən çıxarılır.

Büdcədən kənar fondlar (extrabudgetary funds) – büdcədən kənar dövlət gəlirlərinin və xərclərinin toplandığı və xərcləndiyi fondlar və ya xüsusi hesablar. Belə fondlar orta hesabla inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin mərkəzləşmiş hökumət xərclərinin 40%-ni təmin edir. Büdcədən kənar fondlar fiskal siyasətə, dövlət maliyyəsinin idarə edilməsinə və makroiqtisadi sabitliyə təsir etmək imkanına malikdir.

	Büdcədən kənar fondların xərcləri		Sosial müdafiə fondlarının xərcləri	
	ümumi xərclərdə, faizlə	ÜDM-də, faizlə	ümumi xərclərdə, faizlə	ÜDM-də, faizlə
İnkişaf etmiş ölkələr	14.3	4.4	35.6	12.5
Keçid/inkişaf etməkdə olan ölkələr	13.2	2.8	26.2	5.4
Bütün ölkələr	13.4	3.1	30.2	8.4

Bu halda biz sosial müdafiə fondlarına büdcədən kənar fondların bir növü kimi baxırıq və onlar ümumi xərclərin 30%-dən çoxunu qarşılayır. Büdcədən kənar fondların öz məqsədinə görə digər növləri aşağıdakılardır: xüsusi fondlar, inkişaf fondları, rezerv fondları, yığım fondları, sabitləşdirmə fondları, humanitar fondlar, bərpa fondları, məxfi fondlar, ticarət fondları. Fondların institusional-idarəetmə dizaynı 3 cür ola bilər: (a) fondlar maliyyə nazirlikləri və ya xəzinədarlıqlar tərəfindən mərkəzləşmiş qaydada idarə oluna bilər; (b) fondlar xətti nazirliklər və ya digər agentliklər tərəfindən idarə oluna bilər; (c) fondlar avtonom agentlik kimi öz-özünü idarə edə bilər. Eyni zamanda, büdcədən kənar fondlar dövlət büdcəsi ilə yanaşı, vəsaiti icra orqanları tərəfindən tənzimlənən və müəssisə, təşkilat və ev təsərrüfatlarından daxil olan vəsaitin əvəzi ödənilmək və yenidən qruplaşdırılmaq üçün əlavə ehtiyat mənbəyi sayılan ölkə miqyasında maliyyə ehtiyatlarının təşkili formalarıdır. Sosial sığorta fondu büdcədən kənar fondların əsas hissələrindən biridir.

Büdcədən kənar kəsir (off-budget deficit) – büdcədən kənar xərc və gəlirlərdən yaranan kəsir.

Büdcədən və büdcədən kənar fondlardan maliyyələşdirmə (financing from budget and extra-budgetary funds) – ölkədə iqtisadi və sosial inkişaf üzrə dövlət proqramlarının həyata keçirilməsinə yönəldilmiş pul vəsaitini göstərir.

Büdcə hakimiyyəti (budgetary authority) – büdcə məsələləri ilə qərar verə bilən institutlar – (məsələn, Avropa Birliyində bu, Avropa Parlamenti və Nazirlər Şurasıdır).

Büdcə hesabı (budget account) – hər hansı məqsədlərin reallaşması üçün dövlət tərəfindən birbaşa maliyyələşdirilən müəssisənin, təşkilatın bank hesabı. Həmin müəssisə bu hesabdən yalnız nəzərdə tutulan məqsədlər üçün istifadə edə bilər.

Büdcə xərcləmələrinə nəzarət (control on budget expenditure) – əsasən iki növü fərqləndirilir: (a) daxili nəzarət (Maliyyə Nazirliyinin və digər icra qurumlarının daxili audit bölmələri); (b) kənar nəzarət (Hesablama Palatası). Dövlət maliyyə nəzarətinin formaları: ilkin, cari (operativ), sonrakı nəzarət. Dövlət maliyyə nəzarətinin metodları: *təftiş, audit, yoxlama, monitoring, ekspertiza*.

Büdcə intizamı (budgetary discipline) – çoxillik büdcə planının əsas məqsədidir. Bununla büdcə qəbul olunarkən büdcə xərcləri məhdudiyyətlərinə büdcə hakimiyyəti tərəfindən hörmətlə yanaşılmasına nail olunur. Bu tərzdə dövlət xərclərinin inkişafı bir neçə il boyunca idarə edilir.

Büdcə məhdudiyyəti (budget constraint) – alıcının gəlirinə və qiymətlərə uyğun etdiyi seçim.

Büdcə nəzarəti (budgetary control) – büdcə gəlir və xərclərinin qarşıya qoyulan məqsədlər yönündə realizasiyasını yoxlamaq və zəruri tədbirləri vaxtında həyata keçirməyi nəzərdə tutan tədbirlər sistemi. Beynəlxalq təcrübədə müəssisə səviyyəsində cari və gözlənilən xərcləri də əhatə edən büdcə-nəzarət bəyannamələri hər həftə dərc olunmalıdır.

Büdcənin icrası, kassa icrası (budget execution) – dövlət büdcəsinin kassa icrası Maliyyə Nazirliyinin tabeliyindəki Baş Dövlət Xəzinədarlığı vasitəsilə həyata keçirilir. Dövlət xəzinədarlığının öhdəsində olan nağd pul vəsaiti onun müvəkkil banklardakı vahid hesabında saxlanılır. Vahid xəzinə hesabının idarə edilməsinin və bu hesabdən vəsaitin silinməsinə sərəncam verilməsinin müstəsna səlahiyyəti dövlət xəzinədarlığına məxsusdur. Büdcə təşkilatları əldə etdikləri büdcə və büdcədən kənar gəlirləri tam həcmdə və vaxtında vahid xəzinə hesabına köçürməlidirlər. Dövlət büdcəsinin icrası barədə aylıq hesabat hesabat ayından sonrakı ayın 25-dək tərtib olunur və müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarına təqdim edilir. Dövlət büdcəsinin icrası barədə rüblük hesabat növbəti rübün birinci ayının sonunadək Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə və

müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarına təqdim olunur. Dövlət büdcəsinin icrası barədə illik hesabat müvafiq qanun layihəsi təsdiq olunmaq üçün növbəti ilin may ayının 15-dən gec olmayaraq müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təqdim olunur.

Büdcə prinsipləri (budgetary principles) – büdcə həyata keçirilərkən istinad olunan prinsiplər. Həmçinin bu prinsiplərə diqqət yetirin: dəqiqlik, büdcə prosesi dövrü, tarazlıq, səs maliyyə sistemi, spesifikasiya, şəffaflyq, hesab vahidliyi, vahidlik, universallyq.

Büdcə prosesi dövrü (annuality) – büdcə prinsipinə uyğun olaraq yanvarın 1-də başlayır, dekabrın 31-də sona çatır.

Büdcə prosesində iştirakçılıq (participatory budgeting) – büdcə prosesində iştirakçılıq yerli icmaların dövlət büdcəsi və ya bələdiyyə büdcəsi ilə bağlı qərarqəbuletmə prosesinə yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən cəlbini nəzərdə tutan mexanizmdir. O, “demokratiya defisiti” problemini həll etmək üçün istifadə edilən alətdir. Büdcə prosesində iştirakçılığın əsas məqsədləri bunlardır:

- İctimai təlim (savadlılyq) və fəal vətəndaşlığı stimullaşdırmaq;
- Təkmilləşdirilmiş siyasətlər və resursların bölgüsü vasitəsilə sosial ədalətə nail olmaq;
- İnzibati aparatda islahatlar aparmaq;
- Yerli hökumətin maliyyəsinin düzgün hesablanmasını təmin etmək və fərdlər tərəfindən həm sistem daxili, həm də sistemdən kənar da sui-istifadə potensialını azaltmaq;
- Şəhərin aşağı gəlirli təbəqələrini özündə birləşdirən birliklərin (icmaların) prioritetin müəyyən olunmasına və büdcə prosesinə cəlb olunması;
- Lokal demokratik mədəniyyəti gücləndirmək, vətəndaş öhdəliyini tərbiyə etmək və sosial kapitalın inkişafını stimullaşdırmaq.

Büdcə riskləri (budget risks) – daha sıx qarşılaşılan və geniş yayılmış büdcə riskləri bunlardır: (a) *xarici risklər (external risks)* – neftin qiymət dəyişkənliyinin büdcənin gəlir və xərclərinə fluktual təsiri; (b) *əməliyyat/ təşkilati risklər (operational/organisational risks)* – təşkilatlararası disbalans; ləngimələr; (c) *maliyyə riskləri (financial risks)* – xərclərin süni şişirdilməsi ehtimalı, gəlir və xərc proqnozlarının tam yerinə yetirilməməsi; (d) *kənarlaşma riskləri (fiduciary risks)* – büdcə xərclərinin ümumi iqtisadi inkişaf məqsədlərindən kənarlaşma meyli.

Büdcə sistemi çatışmazlıqları (budget system failures) – bir çox ölkədə, xüsusilə tranzitiv ölkələrdə rast gəlinən büdcə sisteminin əsas çatışmazlıqları aşağıdakılardır:

- vaxt horizontu uyğunsuzluğu, yəni ləngimələr və s.;
- büdcə prosesinə xüsusi maraqların müdaxiləsi;
- ayrılan resurslar üzrə qeyri-adekvat mexanizmlər;
- yerli ehtiyacların büdcədə zəif əks olunması;
- effektiv olmayan idarəetmə və nəzarət sistemi;
- hesabatlılıq və şəffaflığın tam təmin edilməməsi;
- donorlarla effektiv olmayan qarşılıqlı əlaqələr.

Büdcə təsnifatının beynəlxalq standartları (international standards on budget classification) – büdcə təsnifatlarının beynəlxalq standartları da mövcuddur. Xüsusən bir çox milli təsnifatların formalaşmasında əsas kimi qəbul edilən Birləşmiş Millətlər Təşkilatının

hökumət funksiyalarına uyğun xərc təsnifatını (COFOG) göstərmək olar. COFOG 10 bölmədən ibarətdir:

1. Ümumi dövlət xidmətləri;
2. Müdafiə;
3. İctimai intizam və təhlükəsizlik;
4. İqtisadi əlaqələr;
5. Ətraf mühitin qorunması;
6. Məskunlaşma və icma məsələləri;
7. Səhiyyə;
8. Rekreasiya, mədəniyyət və din;
9. Təhsil;
10. Sosial müdafiə;

Göründüyü kimi, bu təsnifat hökumətin baza funksiyalarına uyğun olaraq və çox lakonik tərtib edilmişdir. Milli büdcə sistemimizi təkmilləşdirərkən BMT-nin həmin təsnifat sistemindən yararlanmaq mümkündür. Bir sıra ölkələr UN COFOG təsnifat sistemini olduğu kimi (məsələn, Slovakiya) və ya modifikasiyalı milli versiyası ilə birgə (məsələn, Latviya) qəbul etmişlər. Beynəlxalq büdcə təcrübəsində büdcə xərcləri elastik olan və elastik olmayan xərclərə bölünür. Azərbaycanda tətbiq edilən dövlət büdcəsinin təsnifat sistemində iqtisadi, funksional və inzibati təsnifatdan istifadə edilir. Proqram əsaslı təsnifata keçid isə planlaşdırılır.

Büdcə təsnifatının tərtibində və büdcənin ümumi sistemləşdirilməsində nəzərə alınmalı digər mühüm bir sistem isə Beynəlxalq Valyuta Fondunun 2001-ci ildə işlənib hazırlanmış “Hökumət Maliyyəsi Statistika”dır (GFS). Bu sənəd maliyyə axınının hərəkətini izləməyə və korporativ mühasibatlığın üstünlüklərinin büdcələşdirmə fəaliyyətinə tətbiqinə imkan verir. Həmçinin bu, makroiqtisadi və fiskal statistikanın daha təkmil forması hesab edilə bilər. Bu sistemin təqdim etdiyi fiskal statistika dövlət sektorunun ölçülərini, onun məcmu tələbə, investisiya və yığıma təsirini, fiskal siyasətin iqtisadiyyata, resurslardan istifadəyə, monetar şərtlərə və borclanmaya təsirini, habelə vergi yükü, tarif siyasəti və sosial müdafiə sistemini təhlil etməyə imkan verir. GFS

sektorların və təşkilatların geniş təsnifatı ilə başlayır. Bu belə bir iqtisadi məntiqdən irəli gəlir ki, dövlət maliyyə sisteminin bütün komponentləri və bu sistemin bütün oyunçularının rolu bəlli olmalıdır.

Büdcə təşkilatı (budget organization) – büdcə smetası əsasında fəaliyyəti tamamilə və ya qismən büdcə vəsaiti hesabına maliyyələşdirilən, hesablaşma hesabı olmayan qeyri-kommersiya təşkilatıdır.

Büdcə tətbiqi aktı (budget enforcement act) – konkret olaraq Avropa Birliyi üçün 1990-cı ildə ilkin variantı qüvvəyə minmiş illik dövlət xərclərini və federal büdcə gəlirlərini təyin edən akt.

Büdcəyə ödəmələr (payments to budget) – müəssisənin öz vəsaiti və borc vəsaiti hesabına dövlət büdcəsinə ödəmələrdir. Belə vəsaitlərə mənfəətdən (gəlirdən) vergi, əmlak vergisi, təbii resurslardan istifadəyə görə vergi, torpaq vergisi, əlavə dəyər vergisi, aksizlər, gəlir vergisi və mövcud dövlət qanunvericiliyinə uyğun olan digər ödəmə və vergi növləri aiddir.

Bürokratik korrupsiya (bureaucratic corruption) – bürokratik və ya xırda korrupsiya siyasəti. Bürokratik korrupsiya iri və siyasi korrupsiyadan fərqlənir.

Bütün mənbələrdən sosial-mədəni tədbirlərə çəkilən xərclər (social-cultural expenses from all sources) – dövlət büdcəsi, büdcədən kənar fondlar, müəssisələr (təşkilatlar) və xüsusi şəxslər tərəfindən təhsilə, mədəniyyətə, səhiyyəyə çəkilən xərcləri əks etdirir.

Cari hesab (current account) – müştərinin adına açılır və pul vəsaitlərinin saxlanması və nağdsız hesablaşmalar aparmaq üçün, pul köçürmələrinin alınması və göndərilməsi üçün istifadə edilir. Hesabla əməliyyatları yalnız onun sahibi və ya hesab sahibinin göstərdiyi şəxslər apara bilər.

Cari transferlər (current transfers) – ehtiva əməliyyatlarıdır ki, bu zaman bir institusional vahid (sektor) başqa bir institusional vahidə (sektora) əvəzində heç nə almadan əmtəə, xidmət və ya pul vəsaiti təqdim edir və bu, aktivlərə sahibkarlıq hüququnun başqasına verilməsi, yaxud aktivlərin alınması və çıxış edilməsi ilə əlaqədar deyildir. Transferlər pul və natura şəklində verilir.

Cari transferlərin aşağıdakı əsas növləri vardır:

- a) gəlirlərə, əmlak və s. görə cari vergilər;
- b) sosial sığortaya və sosial müavinətlərə ayırmalar;
- v) digər cari transferlər; sığorta mükafatları, əvəzi ödənilməyən yardım, könüllü haqlar və ianələr, cərimə və peniyalar, lotereya uduşları və s.

Cəlb edilmiş borc vəsait və müəssisələrdən əmanətlər (collected deposits and loans) – ölkə daxilində və xarici ölkələrdə qarşılıqlı olaraq bir-birinə borc verənlərdən alınmış kreditlər və cəlb edilmiş digər vəsait üzrə onlarla hesablaşmanın vəziyyəti haqqında informasiyanı əks etdirir.

Ç

Çek (cheque) – bank tərəfindən hər hansı ödənişin həyata keçirilməsi üçün hüquqi və maliyyə əsasını təşkil edən sənəd. Burada adətən hesab sahibi kimin adına və hansı məbləğdə vəsaitin bank tərəfindən ödənilməsinə göstərir. Hal-hazırda elektron bankçılığın inkişafı kağız çeklərdən istifadənin formasına təsir etmişdir.

“Çirkli pulların yuyulması” (money laundering) – qeyri-qanuni yolla əldə edilmiş gəlirlərin leqallaşdırılması prosesidir. Qeyri-qanuni gəlirlər dedikdə isə, narkotik maddələrin və silahların qeyri-qanuni alverindən, qaçaqmalçılıqdan, korrupsiyadan, gizli iqtisadiyyatdan, şantajdan və maliyyə dələduzluğundan əldə edilmiş vasitələr nəzərdə tutulur. “Çirkli pulların yuyulması”na qarşı tədbirləri koordinasiya edən və mütəmadi monitorinqlər aparan iki beynəlxalq qrup mövcuddur. Bunlar Maliyyə Cinayətləri ilə Mübarizə üzrə Beynəlxalq Qrup (FATF) və Avropa Şurasının “Money Wall” adlanan xüsusi ekspert qrupudur. “Çirkli pulların yuyulması” prosesinin realizə mexanizmi konkret maliyyə-bank əməliyyatlarından ibarətdir. Məsələn, adsız depozit sertifikatları ilə əməliyyatlar (bu zaman qiymətli kağızın faktiki sahibi və ondan faktiki mənfəət götürən şəxs məlum olmur) və kodlaşdırılmış bank hesablarının açılması. Bir sözlə, “çirkli pulların yuyulması” qanuni mənbədən gələn qeyri-qanuni mənimsənilən pulların mənbəyinin gizlədilməsidir. Pulların “yuyulması” korrupsiyanın maskalanması prosesidir və narkotik və insan ticarəti, kleptorat və dövlət qulluqçularının cinayətinin ört-basdır edilməsində geniş tətbiq olunur. Bank sirləri, vergi sığınacaqları “yuyulmuş” pulların izlənməsini çətinləşdirir. Pulların “yuyulması”nı idarə etmək üçün bir çox təşkilatlar hüquqi səylər göstərir: BMT-nin Korrupsiyaya qarşı Konvensiyası və BMT-nin transmilli cinayətkarlığa qarşı konvensiya və protokolu.

Daxili audit (internal audit) – təsərrüfat subyektinin fəaliyyətinin inkişafına və səmərəliliyinin yüksəldilməsinə yönəldilmiş risklərin idarə olunması, nəzarət və idarəetmənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi və inkişafına sistemli yanaşmaqla, təsərrüfat subyektinə öz məqsədlərinə nail olmaqda köməklik edən obyektiv, təminatverici və məsləhətverici fəaliyyətdir. Daxili audit obyekt çərçivəsində audit müstəqil sertifikatlı ictimai mühasibdən daha çox öz heyəti tərəfindən aparılır. Daxili auditorun (DA) funksiyası səlahiyyət verən məmurun və mühasibat məmurunun funksiyası ilə bir araya sığmazdır. DA müstəqil institut tərəfindən müəyyən edilir, belə ki, onlar risklərlə bağlı məsləhət verməli, idarəetmənin və idarə sistemlərinin keyfiyyəti ilə bağlı müstəqil fikir və inkişaf üçün məsləhətlər verməlidir.

Daxili audit xidməti (internal audit service) – təsərrüfat subyektində daxili audit fəaliyyətini həyata keçirən struktur bölmədir (Audit Komitəsi, departament, şöbə, bölmə, daxili auditor);

Daxili auditor (internal auditor) – daxili audit xidmətinin daxili auditi həyata keçirən əməkdaşdır.

Daxili Auditorlar İnstitutu (The institutions of Internal Auditors) – daxili audit peşəsi üzrə beynəlxalq sertifikatlaşdırma, tədris, tədqiqat işinə və xüsusi təlimatların hazırlanmasına rəhbərlik edən peşəkar assosiasiyadır.

Daxili audit standartları (internal audit standarts) – Daxili Auditorlar İnstitutunun Daxili Audit Standartları üzrə İdarə Heyəti tərəfindən təsdiq edilən, daxili nəzarət sistemini və daxili audit xidməti fəaliyyətini tənzimləyən normativ sənədlərdir.

Daxili dövlət borcu (domestic public debt) – Azərbaycan Respublikası adından Azərbaycan Respublikasının rezidentləri ilə bağlanmış müqavilələrin öhdəlikləri üzrə borc.

Daxili kredit genişlənməsi (domestic credit expansion) – ödəmə balansında dəyişikliklərə imkan verən monetar artımın göstəricisidir. Bu bərabərdir: dövlət bölməsinin borc tələbatı çıxılısın daxili qeyri-bank özəl bölməsi üstəgəl ölkədə və xaricdə daxili valyuta ilə özəl bölməyə bank ssudası. Bunun əhəmiyyəti BVF tərəfindən təqdir edilmişdir. Kapital və ödəmə balansının cari hesabında xarici kapital axını tərəfindən yaradılmış pul təklifində dəyişiklikləri müəyyən edir.

Davamlı borclanma metodu (permanent lending method) – bu metodda xəzinedarlıq bəli rli miqd ar və müddətləri əks etdirən faizli daxili borclanma qiymətli kağızlarını davamlı satı şa çıx arır.

Davamlı inkişaf (sustainable development) – ətraf mühitdə və təbii resurslarda uzunmüddətli dövrdə çirklənmə və tükənmə olmadan əldə edilən iqtisadi inkişaf. Davamlı inkişafın səviyyəsini qiymətləndirməyə imkan verən indikatorlar sistemini bir nümunə kimi nəzərdən keçirək: <http://www.sustainable-development.gov.uk/progress/regional/summaries/index.htm>

1. Davamlı istehlak və istehsal (iqlim dəyişiklikləri və enerji indikatorları daxil olmaqla): *İstixana qazlarının emissiyası; Son istifadəçilərin CO2 emissiyası; Su ehtiyatlarından istifadə; Daxili su istehlakı; Tullantılar; Ev təsərrüfatı tullantıları.*

2. Təbii ehtiyatların və ətraf mühitin səmərəli istifadəsi və qorunması: *Quşların məskunlaşması; Torpaqdan istifadə; Torpaqdan təkrar istifadə; Mənzillə təminat və məskunlaşma intensivliyi; Hava çirkləndiricilərinin emissiyası; Çay sularının keyfiyyəti; Su təzyiqi.*

3. Dayanıqlı icmaların və ədalətli mühitin yaradılması: *Aktiv icma iştirakçılığı; Qeydiyyatda düşən cinayətkarlıq; Cinayətkarlıq xofu (fear of crime); Məşğulluq; İşsiz ailələr; İqtisadi aktiv olmayanlar; Uşaqlar arasında yoxsulluq; Təqaüdcülər arasında yoxsulluq; Təhsil xidmətləri; Səhiyyə xidmətlərinin bərabərsizliyi; Səhhətli ömür gözləntisi (healthy life expectancy); Ölüm səviyyəsi; Siqarət çəkilməsi səviyyəsi; Uşaqların kökəlməsi səviyyəsi; Əhalinin mobilliyi; Məktəbə cəlbədlmə səviyyəsi; Xidmətlərin əlçatanlığı; Yol qəzaları; Ekoloji bərabərlik; Havanın təmizliyi və səhiyyə; Mənzil şəraiti; Yanacaq çatışmazlığı şəraitində yaşayan ailələr; Evsizlik; Lokal ekoloji keyfiyyət; Lokal ərazidə qanəedicilik; Beynəlxalq yardımlar; Ümumi rifah.*

Digər kontekstual indikatorlar: *İqtisadi buraxılış (economic output); Məhsuldarlıq; İnvestisiya; Demografiya; Ev təsərrüfatları və mənzillər.*

Debet plastik kartı (debit plastic card) – debet (və ya elektron) plastik kartı müvafiq kart hesabında faktiki olan məbləğ daxilində xərclər aparmaq və ya bankomatlardan nağd pul çıxarmaq imkanını verir.

Defisit maliyyələşdirmə (deficit financing) – gəlirdən çox xərclərin artıqlığını maliyyələşdirmək üçün borc götürməkdən istifadə. Tez-tez bu termin hökumətlərə şamil edilir. Onlar vergiləri qaldırmaqdan daha çox xərcləyirlər. Bu termin normal olaraq planlaşdırılmış büdcə kəsininə istinad edir. Bu siyasət 1930-cu illərdə işsizlik probleminin həlli üçün Keyns tərəfindən müdafiə edilmişdir.

Defolt (default) – iqtisadi subyekt tərəfindən pul və borc öhdəliklərindən qismən və ya tamamilə imtina edilməsi. Ağır maliyyə böhranları zamanı likvidlik problemi ilə üzləşən iqtisadi subyektlər, o cümlədən dövlət defolta əl ata bilər. Defolt adətən daha çox dövlət borcu münasibətlərində müşahidə olunur. Aşağı inkişaf səviyyəli ölkələr fiskal imkanların məhdudluğu üzündən daxili borc öhdəlikli maliyyə alətlərinin geri alınmasından, eləcə də xarici borc öhdəliklərindən qismən, yaxud tam imtina etmiş olur ki, bu da dövlət borcunun defoltu adlanır.

Deklarant (declarant) – gömrük sərhədindən mal keçirən və mali gömrük rəsmiləşdirilməsi məqsədilə bəyan və təqdim edən şəxs.

Denominasiya (denomination) – köhnə pul nişanlarının qəbul edilmiş nisbət qaydasında yenisi ilə əvəz edilməsi, pul tədavülünün qaydaya salınması və hesablaşmaların asanlaşdırılması məqsədilə milli pul vahidinin miqyas dəyişikliyi. Buna sadə dillə “sıfırların silinməsi” də deyilir. Mal və xidmətlərin qiymətləri, tariflər, əməkhaqqı, pensiyalar, təqaüdlər, idarə və müəssisələrin balanslarında, bank hesablarında olan pul vəsaitlərinin qalığı da bu nisbətlə yenidən hesablanır.

Departament xərcləri limiti (departmental expenditure limits) – bəzi ölkələrdə (məsələn, Böyük Britaniya) dövlət xərclərindən mühüm hökumət departamentlərinə ayrılan 3 illik maliyyə vəsaitinin maksimum həddi.

Depozit (deposit) – müvafiq müqavilə şərtləri ilə faizlər və ya komissiyon haqlar ödənilməklə və ya ödənilmədən müştərilərin (əmanətçilərin) tələbi ilə qaytarılmasını və ya başqa hesaba köçürülməsini nəzərdə tutan bankın balansında aparılan cari, əmanət (depozit) və ya digər hesaba qoyulmuş və ya köçürülmüş pul vəsaitidir.

Depozit sertifikatı (deposit certification) – üzərində göstərilən məbləğin bank tərəfindən əmanətə qəbul edilməsini bildirən adsız qiymətli kağızdır.

Depozit seyfi (depository safe) – xüsusi avadanlıqla təchiz edilmiş otaqda yerləşən və müxtəlif qiymətli əşyaların və bu kimi sair əşyaların saxlanması üçün müştərilərə icarəyə verilən seyfidir.

Desentralizasiya (decentralization) – mərkəzi hakimiyyətdən yerli hakimiyyətə doğru səlahiyyətlərin, vəzifələrin, məsuliyyətin və resursların hərəkətindən ibarət müasir tendensiya. Bu zaman müvafiq ərazi problemləri üzrə qərarqəbuletmə, planlaşdırma, resurs fomaləşdirma funksiyaları məhz həmin ərazinin insanlarından ibarət

yerli idarəetmə strukturlarına ötürülür. Desentralizasiyanı zəruri edən amillər: mərkəzi hakimiyyətin funksiyalarının kompleksləşməsi və iş yükünün artması; əhaliyə göstərilən xidmətləri daha da effektiv etmək üçün qərar qəbulu və informasiya toplanması məsuliyyətinin və funksiyasının əhaliyə, problemlə məkana yaxınlaşdırılması zərurəti. Ölkədə desentralizasiyanın səviyyəsini müəyyən etmək üçün aşağıdakı kriteriyalardan istifadə olunur: yerli idarəetmə orqanlarının (ilk növbədə yerli özünüidarəetmə orqanlarının) funksiyalarının keyfiyyəti və həcmi; yerli orqanların xərclərinin ölkədəki məcmu sosial xərclərə nisbəti; qərarqəbuletmədə mərkəzi və yerli orqanların payı; yerli orqanların gəlirlərinin məcmu gəlirlərdəki payı; yerli hakimiyyət orqanlarında çalışanların ümumi məşğul əhaliyə nisbəti.

Desil əmsalı (decile coefficient) – gəlirlərin diferensiasiya göstəricisi. Əhalinin ən yüksək təminatlı 10%-nin gəlirləri ilə ən aztəminatlı 10%-nin gəlirləri arasındakı münasibətlə müqayisə ilə ifadə edilir. Əhali qrupları, eyni qayda ilə məlumatlar düzülərək 10 bərabər hissəyə bölünür. Təhlil və müqayisə üçün eyni göstəricilər istehlak xərclərinə görə də alınır. Təqdim olunan yekunlarda əhatə olunmuş göstəricilərin əksəriyyəti beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılaraq Azərbaycanda ilk dəfə tətbiq olunmuşdur. Eyni zamanda göstəricilər ilk dəfə olaraq yüksək analitik keyfiyyətə malik olan SPSS proqram paketindən istifadə əsasında işlənərək yekun cədvəlləri alınmışdır. Tədqiqatda bütün seçmə müşahidələrə xas olan bəzi göstəricilərin baş məcmudan orta məntiqi kənarlaşması mövcuddur. Eyni zamanda bəzi göstəricilərin statistik cəhətdən çatışmazlığı halları mövcuddur. Ev təsərrüfatları büdcələrinin seçmə tədqiqatı əhalinin həyat səviyyəsinin dövlət tərəfindən statistik müşahidə metodudur və "Azərbaycanda statistik işlərin reqlamenti"nə uyğun olaraq dövlət statistika orqanları tərəfindən aparılır. Ev təsərrüfatları büdcələrinin seçmə tədqiqatı əhalinin müxtəlif qrup və təbəqələrinin həyat səviyyəsi haqqında iqtisadi-statistik məlumatlar almaq üçün keçirilir. Onun məlumatlarından İstehlak Qiymətləri İndeksinin hesablanması, Milli Hesablar Sisteminin aparılmasında, əhalinin həyat səviyyəsində baş verən dəyişikliklərin təhlil edilməsi və əhalinin sosial müdafiəsi üçün tədbirlər sisteminin hazırlanmasında geniş istifadə olunur.

Dəqiqlik (büdcə prinsipi) (accuracy (budgetary principle)) – əsasən büdcə xərclərinin lazım olandan çox xərclənməyəcəyini göstərir. Bu prinsipə görə, əgər hər hansı bir xərc zəruri hesab edilməzsə, təxsisat büdcəyə daxil olmayacaq.

Dəmir üçbucaq (iron triangle) – üç qrupdan ibarət kooperasiya: birinci qrup səlahiyyət verir, ikinci qrup idarə edir, üçüncü qrup gəlir götürmək marağı olan qrupdur.

Diferensial vergiyə cəlb olunma (differential tax incidence) – dövlət xərcləri sabit saxlayarkən vergi gəlirlərinin bölüşdürülməsi dəyişikliyi effekti.

Digər banklara verilən kreditlər (credits to other banks) – qaytarılmaq, təcillik, təminatlılıq və öhdəçilik şərti ilə digər banklara verilən pulun məbləğini göstərir.

Dividendlər (dividends) – səhmdar cəmiyyətin mənfəətinin hər il səhmdarlara ödənilən hissəsi. Sahib olunan səhmlərə uyğun dividend ödənilir. Yəni dividendlər hüquqi şəxsin öz təsisçilərinin (payçıların) və yaxud səhmdarlarının xeyrinə xalis mənfəətinin (sadələşdirilmiş vergi ödəyiciləri tərəfindən vergi və xərclər çıxıldıqdan sonra gəlirin) bölüşdürülməsi ilə bağlı pul və ya digər ödəmələr şəklində etdiyi ödənişdir. Hüquqi şəxsin ləğvi ilə bağlı əmlakın bölüşdürülməsi nəticəsində əldə edilən gəlir, həmçinin səhmdarların səhmlərinin faiz nisbətini dəyişdirməyən səhmlərin bölüşdürülməsi, səhmlərin (hissələrin, payların) nominal dəyəri həddlərində geri alınması ilə bağlı edilən ödənişlər dividend sayılır.

Dolaylı vergilər (indirect taxes) – əmtəə və xidmətlərin tarif və ya qiymətlərinə edilən əlavələrdən tutulan vergilərdir. Əmtəənin mülkiyyətçisi və xidmət göstərən şəxs vergiyiçən hesab olunur. Belə ki, onun ödəyicisi kimi xidməti və ya məhsulu onun öz qiymətindən və ya maya dəyərindən yuxarı qiymətdə alan istehlakçı çıxış edir.

Dotasiya (dotation) – dövlət büdcəsindən digər səviyyəli büdcələrə (məsələn, Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən Naxçıvan MR büdcəsinə və yerli büdcələrə) onların gəlir və xərclərini tənzimləmək məqsədilə əvəzsiz verilən maliyyə vəsaitidir.

Dövlət, bələdiyyə müəssisə-təşkilatlarının özəlləşdirilməsindən gəlirlər (revenues from privatization of state, municipal institutions/organizations) – özəlləşdirmə obyektlərinin satışından əldə edilən bütün gəlirləri və özəlləşdirmə nəticəsində daxilolmaları əks etdirir.

Dövlət borcalması (public borrowing) – rəsmi qanunvericiliyə əsasən, Azərbaycan Respublikası adından Azərbaycan Respublikasının rezidentləri və qeyri-rezidentləri tərəfindən qaytarılma şərtləri borcverənlə razılaşdırılmaqla müəyyən müddətə maliyyə vəsaitinin cəlb edilməsi. Xarici dövlət borcu, rəsmi qanunvericiliyə əsasən, Azərbaycan Respublikası adından Azərbaycan Respublikasının qeyri-rezidentləri ilə bağlanmış müqavilələrin öhdəlikləri üzrə borc.

Dövlət borc almalarının məqsədi (purpose of public indebtedness) – dövlət borc almaları ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına yönəldilmiş proqramların həyata keçirilməsini təmin etmək, dövlət büdcəsinin kəsirini örtmək, dövlət investisiyalarını maliyyələşdirmək və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilən digər məsələlərin həlli məqsədilə həyata keçirilir.

Dövlət borcu (public debt) – dövlətin hüquqi və fiziki şəxslərə, habelə xarici dövlətlərə və beynəlxalq təşkilatlara müvafiq faiz ödənilməklə qaytarmalı olduğu, milli və ya xarici valyuta ilə ifadə edilmiş borc öhdəlikləridir. Dövlət borclanmaya əsasən təxirəsalınmaz sosial-iqtisadi xərclərin maliyyələşdirilməsi və büdcə kəsirinin yerinin doldurulması məqsədilə gedir. Dövlət borcu ötən illərin borcundan və yeni yaranan borcdan ibarət olur. Müddətinə görə isə qısamüddətli, ortamüddətli, uzunmüddətli borc öhdəlikləri fərqləndirilir.

Azərbaycan Respublikasında dövlət borcu aşağıdakı formalarda ola bilər:

1. Hökumətin aldığı kreditlər.
2. Hökumət adından buraxılan qiymətli kağızlar şəklində dövlət istiqrazları.
3. Hökumətin təminat verdiyi digər borc öhdəlikləri.

Dövlət borcu müvafiq xərclərin maliyyələşdirilməsi üçün dövlət zəmanəti ilə alınan və dövlətin öhdəliyi əsasında müəyyən edilmiş müddətlərdə qaytarılması nəzərdə tutulan maliyyə vəsaitidir. Büdcə ili ərzində alınan dövlət borcunun məbləği, onun istifadəsi və dövlət borcuna xidmət göstərilməsi ilə bağlı xərclər dövlət büdcəsində əks etdirilir. Büdcə gəlirlərinin həcmindən və ayırmaların səviyyəsindən asılı olmayaraq dövlət borcu üzrə xidmətlər (əsas borc və faiz) tam və vaxtında həyata keçirilməlidir. Faizlər və borclar kredit müqaviləsinə, yaxud dövlət qiymətli kağızlarının şərtlərinə əsasən vaxtında ödənilməlidir. Daxili və xarici dövlət borclarının yuxarı həddi müvafiq büdcə ili üçün dövlət büdcəsi haqqında qanunla müəyyənləşdirilir. Azərbaycan Respublikasında dövlət borcu dövlətin adından bağlanmış müqavilələrin öhdəlikləri üzrə ödənilməli olan borc.

Dövlət borcuna xidmət (service for public debt) – konkret borc vəsaitinin müəyyən edilmiş mənbə hesabına qaytarılmasına xərcləmələr prosesini nəzərdə tutur. Azərbaycan Respublikasının dövlət borcuna xidməti müvafiq icra hakimiyyəti orqanı təmin edir. Dövlət borcuna xidmət xərcləri müvafiq büdcə ili üzrə Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi haqqında qanununda nəzərdə tutulur. Dövlət borcuna xidmət, o cümlədən əsas məbləğin və faizlərin ödənilməsi üzrə xərclər müvafiq il üzrə Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsində kifayət məbləğdə nəzərdə tutulmadıqda, həmin xərclər dövlət büdcəsinə müvafiq dəyişikliklər edilməklə və ya digər mənbələr hesabına ödənilir.

Dövlət borcundan və ya dövlət zəmanəti ilə alınmış borcdan istifadəyə nəzarət (control over the use of public debt or debt with government guarantee) – dövlət borcunları və ya dövlət zəmanəti yolu ilə cəlb olunan vəsaitdən istifadə edən şəxs kreditorla bağladığı müqavilə və ya müvafiq icra hakimiyyəti orqanı ilə bağladığı təkrar müqavilə üzrə aldığı vəsaitlərin bölüşdürülməsini, istifadəsini və qaytarılmasını təmin etməlidir. Bu zaman əsas və təkrar borcalan cəlb olunmuş vəsaitin istifadəsi və qaytarılması (istifadəçiyə şamil olunmur), öz bank hesablarının vəziyyəti haqqında məlumatları və digər zəruri məlumatları müvafiq icra hakimiyyəti orqanına təqdim edir. Cəlb olunmuş vəsaitlərin vaxtında qaytarılmasını təmin etmək məqsədilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı bu qanunun 8.1-ci maddəsində göstərilən şəxslər barəsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə və onlarla bağlanmış müqavilələrə uyğun olaraq müvafiq tədbirlər görür. Göstərilən şəxslərin təşkilati-hüquqi forması dəyişdikdə, onlar yenidən təşkil edildikdə və ya ləğv olunduqda onların borc öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericiliyi ilə tənzimlənir. Dövlət borcunları və ya dövlət zəmanəti ilə alınmış vəsaitlərdən istifadəyə nəzarəti müvafiq icra hakimiyyəti orqanı həyata keçirir.

Dövlət borcunun idarə edilməsi (public debt management) – dövlət tərəfindən uyğun borc mənbələrinin tapılması, cəlb edilmiş vəsaitlərin səmərəli istifadə olunması, borcun qaytarılması məqsədilə pul fondlarının səfərbər edilməsi və son nəticədə qaytarılmasından ibarət tədbirlər kompleksi. Dövlət borcu idarə edilərkən həmin borc prolansasiyaya (müddətin uzadılması), konversiyaya (şərtlərin dəyişdirilməsi), konsolidasiya və limitləşdirməyə məruz qala bilər. Dövlət borcunun idarə olunması prosesində aşağıdakılar yerinə yetirilir: Azərbaycan Respublikasının dövlət borcunlarının strategiyası hazırlanır; borc öhdəliyinin şərtləri, maliyyə bazarlarından vəsaitlərin cəlb edilməsi imkanları qiymətləndirilir; dövlət borcunun və dövlət zəmanətinin müvafiq il üçün dövlət büdcəsi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu ilə müəyyənləşdirilmiş yuxarı hədlərinə (limitlərinə) əməl olunması təmin edilir; dövlət borcuna və dövlət zəmanəti üzrə yaranmış borca xidmət göstərilməsi və onların vaxtında qaytarılması təmin edilir; dövlət borcunun və dövlət zəmanəti üzrə yaranmış borcun strukturunu təkmilləşdirmək sahəsində zəruri tədbirlər görülür; dövlət borcunun təkrar maliyyələşdirilməsi və borc öhdəliklərinin təkrar strukturlaşdırılması əməliyyatları aparılır; dövlət borcu və dövlət zəmanəti ilə bağlı proseslərin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada şəffaflığı təmin edilir.

Dövlət borcunun konversiyası (conversion of public debt) – dövlət-daxili borc öhdəlikləri (məsələn, istiqrazlar) üzrə ilkin müəyyənləşdirilmiş (onların ödənilməsi müddətlərinin, faiz dərəcələrinin, onlara xidmət qrafikinin və s.) şərtlərin dəyişdirilməsini nəzərdə tutur. Konversiya məcburi və könüllü ola bilər. Məcburi konversiyada kreditor köhnə istiqraz vərəqələrini aşağı faiz dərəcəli yeni istiqraz vərəqələrinə dəyişməyə məcbur edilir. Könüllü konversiya zamanı yeni şərtlərlə kreditorun münasibəti mütləq nəzərə alınır, yəni kreditor həmin şərtlərlə razılaşmazsa, o, borcunu dövlətdən əvvəlki şərtlərlə geri tələb edə bilər.

Dövlət borcunun və dövlət zəmanətinin reyestri (register of public debt and public guarantee) – dövlət borcunun və dövlət zəmanətinin uçotu və idarə olunması məqsədilə müəyyən qaydada aparılan reyestr. Azərbaycan Respublikasının borc öhdəlikləri və verilən dövlət zəmanətləri müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən aparılan dövlət borcunun və dövlət zəmanətinin reyestrində qeydiyyatda alınır. Reyestr elektron və kağız daşıyıcılardan istifadə edilməklə aparılır. Azərbaycan Respublikasının borc öhdəlikləri və dövlət zəmanətləri haqqında məlumat müvafiq öhdəliyin rəsmiləşdiyi gündən ən gec 10 iş günü ərzində reyestrə daxil edilməlidir. Reyestrə öhdəliyin yaranma tarixi, qüvvədə olma müddəti, məbləği, valyutası, faiz dərəcəsi, öhdəlik üzrə ödənişlər, öhdəliklərin təminatı formaları və sair barədə məlumatlar daxil edilir. Reyestrin aparılması qaydasını müvafiq icra hakimiyyəti orqanı müəyyənləşdirir. Azərbaycan Respublikasının dövlət borcunun həcminə və tərkibinə dair məlumat açıqdır və internet şəbəkəsində yerləşdirilmə yolu ilə elan olunur. Bu məlumat müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən dövlət büdcəsinin icrasına dair hazırlanan və qanunvericiliyə uyğun dərc edilən hesabatlarla daxil edilir. Məlumatların dərc edilməli olduğu kütləvi informasiya vasitələrini müvafiq icra hakimiyyəti orqanı müəyyən edir.

Dövlət borcunun yuxarı həddi (up limits of the state debt) – müvafiq il üçün dövlət büdcəsi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanununda ölkənin sosial-iqtisadi inkişafını təmin edən dövlət proqramlarının həyata keçirilməsi ilə bağlı əlavə maliyyələşməyə tələbat və dövlət borcunun digər göstəriciləri (borcun ümumi daxili məhsula nisbəti, borcun mal və xidmətlərin ixracının həcminə nisbəti, borca xidmət xərclərinin büdcə xərclərinə nisbəti və s.) nəzərə alınmaqla aşağıdakılar müəyyənləşdirilir: büdcə ili ərzində cəlb edilən daxili və xarici dövlət borcunun yuxarı hədləri (limitləri); əvvəlki illərdə alınmış və cari büdcə ilinin sonunadək qaytarılması nəzərdə tutulan daxili və xarici dövlət borcunun yuxarı hədləri (limitləri). Daxili və xarici dövlət borcunun yuxarı hədləri (limitləri) Azərbaycan Respublikasının milli valyutası

ilə müəyyənləşdirilir. Yeni dövlət borcalması dövlət borcunun əsas məbləğinin qaytarılması üzrə vaxtı çatmış öhdəliklərin ödənilməsinə yönəldildikdə, bu borcalma dövlət borcunun yuxarı həddinə (limitinə) daxil edilmir. Dövlət borcunun yuxarı həddi (limiti) yalnız müvafiq il üçün dövlət büdcəsi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanununa dəyişikliklər edilməklə artırıla və ya azala bilər.

Dövlət büdcəsi (state budget) – dövlət xərcləri və onların ödənilməsi mənbələri üzrə illik maliyyə planı. Dövlət büdcəsinin məqsədi ölkənin iqtisadi, sosial və digər strateji proqramlarının və problemlərinin həlli, dövlətin funksiyalarının həyata keçirilməsi üçün qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada maliyyə vəsaitinin toplanmasını və istifadəsini təmin etməkdir. Büdcə həm də ölkənin iqtisadi-sosial inkişaf proseslərini tənzimləmək alətidir (bax: büdcə, dövlət büdcəsinin gəlirləri, dövlət büdcəsinin xərcləri).

Dövlət büdcəsi gəlirlərinin təsnifatı (classification of state budget revenues) – dövlət büdcəsi gəlirlərinin yaranma mənbələrinə görə qruplaşdırılmasıdır. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin hazırladığı Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin gəlirlərinin təsnifatına əsasən, dövlət büdcəsinin ümumi gəlirləri 4 bölmədə və 18 köməkçi bölmədə qruplaşdırılır, köməkçi bölmələr isə, öz növbəsində, paraqraflara ayrılır. Dövlət büdcəsi gəlirlərinin qruplaşdırıldığı bölmələr və köməkçi bölmələr aşağıdakılardır:

I. Vergilərdən daxilolmalar

1. Gəlirlərdən (mənfəətdən) vergilər

1.1. Əhalidən tutulan gəlir vergisi

1.2. Mənfəətdən (gəlirlərdən) vergi

1.3. Əmtəə-material dəyərlərinin yenidən qiymətləndirilməsindən daxilolmalar

2. Məcburi dövlət sosial sığorta haqları

3. Əməkhaqqı fonduna və işçi qüvvəsinə vergilər (ehtiyat)

4. Mülkiyyətdən vergilər

4.1. Torpaq vergisi

4.2. Əmlak vergisi

4.3. Hədiyyələrdən və vəərəsə qalan əmlakdan vergi

4.4. Qiymətli kağızlarla əməliyyatlardan vergi

5. Mal və xidmətlərdən alınan daxili vergilər

5.1. Əlavə dəyər vergisi

5.2. Aksiz vergisi

5.3. Malların istifadəsinə, yaxud istifadə hüququ verilməsinə vergilər

5.4. Hər hansı bir fəaliyyətlə məşğul olmaq üçün vergilər

5.5. Mədən vergisi

6. Xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı vergilər (gəlirlər)

II. Vergi olmayan gəlirlər

7. Mülkiyyətdən və sahibkarlıq fəaliyyətindən gəlirlər
 - 7.1. Büdcə təşkilatlarının xüsusi vəsaitlərinin daxilolması
 - 7.2. Maliyyə və qeyri-maliyyə müəssisə və idarələrindən vergi olmayan daxilolmalar
 - 7.3. Xarici dövlətlərdən mülkiyyətlə bağlı gəlirlər
 - 7.4. Xarici qeyri-dövlət strukturlarından mülkiyyətlə bağlı gəlirlər
 - 7.5. Daxili xüsusi sektordan daxil olan mülkiyyətlə bağlı gəlirlər
 - 7.6. Mülkiyyətdən daxil olan sair gəlirlər
8. İnzibati tədiyələr və rüsumlar
9. Cərimə və sanksiyalar üzrə daxilolmalar
10. Dövlət idarəçiliyi daxilində dövlət qulluqçularının sosial təminat və təqaüd fondlarına ayırmalar (ehtiyat)
11. Vergi olmayan sair daxilolmalar

III. Əsaslı gəlirlər

12. Əsaslı vəsaitlərin özəlləşdirilməsi
 13. Dövlətin maddi ehtiyatlarının satışından daxilolmalar
 14. Torpağın və qeyri-maddi aktivlərin satışından daxilolmalar
 15. Qeyri-rəsmi mənbələrdən əsaslı ödənişlər (transferlər)
- ## IV. Rəsmi qaydada alınan vəsaitlər (transferlər)

16. Xaricdən alınan vəsaitlər
17. Digər səviyyəli büdcələrdən alınan vəsaitlər

Qeyd etmək lazımdır ki, 1-ci (vergilərdən daxilolmalar) və 2-ci (vergi olmayan gəlirlər) bölmələrin cəmi büdcənin cari gəlirlərini əmələ gətirir. Cari gəlirlərə 3-cü (əsaslı gəlirlər) və 4-cü (rəsmi qaydada alınan vəsaitlər) bölmələr üzrə gəlirlər əlavə edildikdə büdcənin ümumi gəlirləri alınır.

Dövlət büdcəsinə borclar (debts to state budget) – vergi orqanları ilə hüquqi şəxslər arasında təsdiq edilmiş üzləşmə aktlarına görə dövlət büdcəsinə ödənilməli olan, lakin ödənilməmiş vergilər, qeyri-vergi ödənişləri üzrə borclar və vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə vergi orqanları tərəfindən hesablanmış peniya və maliyyə sanksiyalarıdır.

Dövlət büdcəsinin gəlirləri (budget revenues) – büdcə gəlirləri büdcə və vergi sistemində uyğun olaraq əsasən mülkiyyət növlərindən, təsərrüfatçılığın təşkilati-hüquqi formalarından asılı olmayaraq vergi ödəmələri bazasında formalaşır və özündə müəssisələrin, təşkilatların və əhalinin büdcəyə ödəmələrini birləşdirir. Büdcə gəlirləri vergi və oxşar ödəmələri, qeyri-vergi ödəmələrini (material ehtiyatlarının satışından və özəlləşdirmədən daxilolmaları) və “Ümumi dövlət idarəetmə” sektorunun digər səviyyələrinin institusional vahidlərindən və beynəlxalq təşkilatlardan alınmış grantları əhatə edir. Dövlət gəlirləri

milli gəlirin bölgüsü və yenidən bölgüsü prosesi nəticəsində dövlətə daxil olan pul, yaxud material resursları. Dövlət bunlardan öz daxili və xarici funksiyalarını həyata keçirmək məqsədi üçün istifadə edir. Dövlət gəlirlərinin məzmunu, yaranma və istifadə edilməsi prinsipləri bilavasitə istehsal üsulu və hakim istehsal münasibətləri ilə müəyyən edilir.

Dövlət büdcəsinin xərcləri (budget expenditures) – dövlət idarəetmə səviyyələrinə uyğun olan məlumatları və yerli büdcələr haqqında məlumatları əhatə edir və dövlətin fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş vəsaiti əks etdirir. İctimai təyinatına görə büdcə xərclərinin strukturu dörd qrupa bölünür: iqtisadiyyat sahələri, sosial-mədəni tədbirlər, müdafiə, idarəetmə. Xərclərə, həmçinin, borc kimi verilən istiqrazlar (qaytarılmış kreditləri çıxmaqla) və dövlət tərəfindən iqtisadiyyatın digər bölmələrinə verilən ssudanın digər növləri də daxil edilir. Dövlət xərcləri – geniş mənada bu, dövlət büdcəsindən həyata keçirilən bütün xərclərdir. Lakin bəzi hallarda bu termini büdcə vəsaitlərinin bilavasitə dövləti funksiyaların (məsələn, dövlət idarəetməsinin və milli müdafiənin təşkili, hüquq-mühafizə və məhkəmə xidmətlərinin təmin edilməsi və s.) icrasının maliyyələşdirilməsinə yönəldilmiş hissəsini fərqləndirmək üçün istifadə edirlər.

Dövlət büdcəsi kəsiri (budget deficit) – büdcənin xərcləri gəlirlərindən çox olduğu halda baş verir.

Dövlətdaxili borc (public internal/domestic debt) – dövlət proqramlarının və sifarişlərinin həyata keçirilməsi zamanı əhalidən və müəssisələrdən vəsaitlərin cəlb olunması ilə əlaqədar yaranır. Daxili borc əvvəlki illərin borclarını və yenidən yaranmış borcları əhatə edir. Daxili borc qiymətli kağızların buraxılması vasitəsilə həyata keçirilən dövlət istiqrazları, kreditlər və hökumət tərəfindən zəmanət verilən digər borc öhdəlikləri şəklində ola bilər. Borc öhdəlikləri qısamüddətli (1 ilə kimi), ortamüddətli (1 ildən 5 ilə kimi) və uzunmüddətli (5 ildən 30 ilə kimi) olur.

Dövlət gömrük orqanları (state custom authorities) – ölkənin gömrük sərhədindən mallar keçirildikdə iqtisadi təhlükəsizliklə əlaqədar qanunvericiliklə nəzərdə tutulan hüquq və vəzifələri həyata keçirən, habelə malların gömrük sərhədlərindən keçirilməsi zamanı ödənilməli olan vergilərin (məsələn, tranzit vergisi, idxal-ixrac əməliyyatları üzrə vergilər) və rüsumların tutulması sahəsində qanunvericiliklə müəyyən edilən funksiyaları yerinə yetirən müvafiq dövlət icra hakimiyyəti orqanıdır. Azərbaycan Respublikasında belə qurum Dövlət Gömrük Komitəsidir. Gömrük orqanları eyni zamanda öz səlahiyyətləri çərçivəsində hüquq-mühafizə orqanlarının funksiyalarını da həyata keçirirlər.

Dövlət xarici borcu (public foreign debt) – dövlətin maliyyə öhdəlikləri zamanı ortaya çıxan, xarici mənbələrdən (xarici dövlətlərdən, xarici hüquqi şəxslərdən və beynəlxalq maliyyə təşkilatlarından) hökumətin adından və yaxud onun zəmanəti ilə cəlb edilmiş borcdur. Azərbaycanda beynəlxalq müqavilələr və mülki-hüquqi saziş əsasında həyata keçirilən dövlət xarici borclarının həyata keçirilməsi hüququ hökumətin səlahiyyətinə daxildir. Dövlət xarici borcunun yol verilən ölçüsü hər il dövlət büdcəsi haqqında qanunla tənzimlənir. Azərbaycan beynəlxalq maliyyə təşkilatlarından (Dünya Bankı, BVF, AYİB, İslam İnkişaf Bankı və s.) aşağı faizlə uzunmüddətli kreditlər alır. Hazırda Azərbaycanın dövlət xarici borcu 1,5 milyard ABŞ dollarından çoxdur. Azərbaycanın dövlət xarici borcları üç qrupda təsnifləşdirilir:

- bilavasitə hökumətə verilən kredit (G);
- hökumətə verilən və icraçıya ötürülən kredit (G/O);
- hökumət zəmanəti ilə təqdim edilən kredit (GG).

Hökumətə birbaşa verilən kreditlərə (G) BVF və DB-nin iqtisadi islahatların dəstəklənməsi üçün ayırdığı bütün kreditlər, İİB-in güzəştli şərtlərlə ayırdığı investisiya kreditləri, eləcə də DB-nin bu məqsədlə ayırdığı bəzi kreditlər, Özbəkistan, Türkmənistan və İsveçrə hökumətlərinə olan borclar daxildir. İkinci qrupa (G/O) Almaniya KfW-nin, KTİBF-in, Yaponiya “Eksimbank”ının, İİB-in kommersiya şərtilə ayırdıqları kreditləri aid etmək olar. Nisbətən kiçik olan üçüncü qrupa (GG) Türkiyə və Amerika “Eksimbank”ları ilə, AYİB-lə, “Niçimen korporeyşin”lə və Britaniya Banklar Qrupu ilə imzalanmış layihələr daxildir.

Dövlət idarəçiliyi (public administration) – dövlətin öz hakimiyyət gücünə əsaslanaraq həyata keçirdiyi, insanların ictimai həyat fəaliyyətini qaydaya salmaq, qorumaq, dəyişdirmək məqsədi güdən tətbiqi, təşkilədiçi, tənzimləyici təsirdir. Bu anlayışı Maks Kefer funksional və səlahiyyət spesifikasi ilə fərqlənən, dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin konkret forması kimi xarakterizə edib. “Hökumətin siyasət və proqramlarının həyata keçirilməsi fəaliyyəti” – digər bir tərifdir. Dövlət idarəçiliyinin məzmununa isə ən azı 2 müxtəlif yanaşma mövcuddur. Amerikan yanaşması adlanan 1-ci yanaşmada diqqət idarəetmə prosesi və funksiyalarına dövlətin səlahiyyətləri prizmasından baxışa yönəlir. Başqa sözlə, dövlət idarəçiliyi hakimiyyətin 3 qolunu əhatə edən və “intizam sistemi”nin mövcud olduğu sahə kimi qiymətləndirilir. Avropa yanaşması adlanan 2-ci mövqə isə diqqəti “yalnız icraedici-sərəncamverici fəaliyyətə” yönəldir.

Dövlət idarələrinin əmtəələrə və xidmətlərə çəkdiqləri xərclər (public authorities expenses to goods and services) – dövlət idarələrinin fərdi istehlak üçün ayrılmış əmtəə və xidmətlərin istehlakına çəkdiqləri

xərclərdən ibarətdir. Belə xərclər dövlət büdcəsi və büdcədənkenar fondlar hesabına maliyyələşdirilir. Kollektiv tələbatı təmin edən xidmətlərə dövlət idarələrinin son istehlakına çəkdikləri xərclər isə ayrı-ayrı ev təsərrüfatının yox, cəmiyyətin bütövlükdə və ya əhalinin ayrı-ayrı hissəsinin tələbatını təmin edən müəssisə və təşkilatlar tərəfindən dövlət büdcəsi hesabına göstərilən xidmətlərin ödənilməsinə daxil edir. Bu göstəriciyə müdafiə xərcləri, ümumi dövlət idarəetməsi, şose təsərrüfatı və qeyri-bazar elminə xərclər, kommunal təsərrüfat, kənd təsərrüfatına xidmət edən təşkilatların xidmətləri daxil edilir.

Dövlət inhisarları (state monopolies) – yalnız xüsusi lisenziyaya malik dövlət müəssisələrinin fəaliyyət göstərdiyi, rəqabət mühitinin məqsədəuyğun olmadığı spesifik sahələr. Bu sahələrdə yalnız iqtisadi effektivsizliyə görə yox, həm də ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında oynadıqları müstəsna rola, milli təhlükəsizliyin təmininə, müvafiq sahənin mal və xidmətlərinin əhali üçün xüsusi əhəmiyyətinə görə rəqabət yaradılmalıdır. Dövlətin inhisarında olan sahələr pul emissiyası fəaliyyəti, xarici iqtisadi fəaliyyətin bəzi növləri (ayrı-ayrı məhsulların idxalı və ya ixracı), bəzi məhsul növlərinin istehsalı və satışı, kütləvi xidmətlərin bəzi növləri və s.-dir. Dövlət inhisarı rejimi müstəsna xarakterlidir və xüsusi qanunla tənzimlənir. Bu müstəsna lıq ancaq təsərrüfat subyektlərinə deyil, dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarına da şamil edilir.

Dövlət istehlakı (public consumption) – ümumi milli məhsulun (ÜMM) dövlət aparatının, dövlət idarəetmə orqanlarının saxlanılmasına və dövlətin funksiyalarının həyata keçirilməsinə sərf olunan hissəsi. Buraya dövlət sifarişlərinə, dövlət satınalmalarına və dövlət qulluğuna çəkilən xərclərin məcmusu daxildir.

Dövlət investisiyası (public investment) – dövlət büdcəsindən və büdcədənkenar dövlət fondlarından əsaslı tikintinin müxtəlif formalarının maliyyələşdirilməsinə yönəldilən dövlət kapital qoyuluşlarıdır.

Dövlət korporasiyası (public corporation) – dövlətin xüsusi tapşırıqlarını həyata keçirmək məqsədilə təşkil edilmiş və dövlət mülkiyyətində olan korporasiya.

Dövlət krediti (state credit) – dövlət tərəfindən verilir və bir qayda olaraq məqsədli səciyyə daşıyır (müəyyən növ məhsulun istehsalının təşkilinə, konkret iqtisadi inkişaf məqsədləri üçün). Özəl bank kreditləri ilə müqayisədə dövlət kreditləri güzəştli olur, uzun müddətə, ayrı-ayrı hallarda, hətta faizsiz də verilə bilər.

Dövlət qısamüddətli istiqrazları (DQİ) (short-term state loans) –

Maliyyə Nazirliyi və ya digər səlahiyyətli orqan tərəfindən buraxılan güzəştli və müəyyən dövrüyyə müddəti olan (1 ilədək) qiymətli kağızdır. İstiqrazların parametrləri Maliyyə Nazirliyi tərəfindən müəyyənləşdirilir. DQİ-nin ilkin və təkrar bazarda yerləşdirilməsi Fond Birjasında həyata keçirilir. Dövlət istiqrazlarının və digər qiymətli kağızların satışından daxilolmalar aşağıdakılardır: ölkənin daxili uduş istiqrazlarının satışından daxilolmalar; əhali arasında yayılan dövlət xəzinədarlıq öhdəlikləri; qısamüddətli dövlət istiqrazları; sair daxilolmalar.

Dövlət qiymətli kağızları (state securities) – hökumətin dövlət adından

dövrüyyəyə buraxdığı müddətli borc öhdəlikləridir. Məsələn, Maliyyə Nazirliyi büdcə kəsirini örtmək üçün qısamüddətli istiqrazlar buraxır. Dövlət qiymətli kağızları yerli və xarici hüquqi və fiziki şəxslərə satıla bilər. Dövlət qiymətli kağızları müəyyənləşdirilmiş vaxtda sahibinə istiqrazların nominal dəyərinin alınmasına hüquq verən dövlət borc iltizamıdır.

Dövlətin maliyyə nəzarəti (public finance control) – dövlət büdcəsinin

və büdcədənəkar dövlət fondlarının vaxtında icra edilməsi, pul tədavülünün təşkili, kredit resurslarından istifadə, daxili və xarici dövlət borcunun və dövlət ehtiyatlarının vəziyyəti, maliyyə və vergi güzəştləri və üstünlükləri üzərində dövlət nəzarətini nəzərdə tutur. Müasir dövrdə bir sıra Qərb mənbələrində də maliyyə nəzarəti “audit” anlayışı ilə assosiasiya edilir. Bu zaman onun 3 növü fərqləndirilir: maliyyə auditi (financial audit); icra fəaliyyətinin auditi (performance audit); effektivliyin auditi (“value for money” audit). Əgər birincidə yalnız maliyyə əməliyyatlarının və xərcləmələrin qanuniliyi və mühasibat uçotunda düzgün əks olunması yoxlanılırsa, ikincidə maliyyə vəsaitindən nə dərəcədə qənaətcil, səmərəli və nəticəli istifadə (**“3 E” prinsipi**) ön plana keçir. Dövlət vəsaitindən effektiv istifadənin yoxlanılması 3 əsas mərhələdən ibarətdir: yoxlamanın planlaşdırılması; yoxlamanın həyata keçirilməsi; yoxlamanın nəticələri haqqında hesabatın hazırlanması.

Dövlət maliyyə nəzarətinin formaları (forms of public finance control) – maliyyə nəzarəti üzrə kompleks tədbirlərin effektiv həyata

keçirilməsi üçün onun mövcud iqtisadi şəraitə adekvat olması və bu şəraiti nəzərə alması çox vacibdir. Büdcə prosesinin ayrı-ayrı mərhələlərinin və komponentlərinin yoxlanılması və bütövlükdə onlara nəzarət forma baxımından konkret klassifikasiyaya bölünür. Büdcə prosesinin mərhələli nəzarət sistemi aşağıdakı kimi klassifikasiya olunur: *ilkin nəzarət büdcə* layihəsinin hazırlanması, onun müzakirəsi və təsdiqi mərhələsinə aiddir. İlk baxışdan mücərrəd görünən bu nəzarət növü, əslində, çox vacib bir işin – büdcənin ayrı-ayrı sahələr

və onlara məsul instansiyalar tərəfindən ortalığa çıxarılan ehtiyaclar bir daha nəzərdən keçirilir və büdcə layihəsinin hazırlanması zamanı müxtəlif şisirdilmələrin qabağı alınır. Təəssüflə qeyd edilməlidir ki, Azərbaycanda büdcə prosesinin bu mərhələsinə nəzarət hələ kifayət qədər amorf şəkildə həyata keçirilir və nəticə etibarilə növbəti ilin büdcə ehtiyacları hökumət səviyyəsində əldə edilmiş razılığın (konsensus) nəticəsi kimi öz əksini tapır. *Cari (operativ) nəzarət* əslində bütövlükdə büdcəyə nəzarətin əsas bel sütunu kimi ən geniş yayılmış mərhələsidir. Büdcənin icrası cəmiyyət və dövlət üçün nə qədər vacib və tələpəli bir məsələdirsə, həmin prosesə nəzarət də bir o qədər önəmli işdir. Büdcənin icrası prosesi kifayət qədər çoxşaxəli və mürəkkəb bir proses olduğundan ona nəzarət də olduqca böyük zəhmət, bilik və bacarıq və çox halda siyasi iradə tələb edir. Bütün bu işləri səmərəli şəkildə həyata keçirmək üçün dövlət maliyyə nəzarəti sistemi işlək və çevik olmalıdır. Azərbaycanda büdcənin icrasına nəzarət tam qənaətbəxş səviyyədə olmasa da, son illər Hesablama Palatasının yeni təşəbbüsləri sayəsində bu istiqamətdə aktivlik nəzərə çarpmaqdadır. *Sonrakı nəzarət* əsas etibarilə artıq sona çatmış maliyyə ili büdcəsinin yoxlanılması ilə bağlıdır. Bu mərhələdə ilk öncə büdcənin ayrı-ayrı istiqamətləri üzrə icranın onun planlaşdırılmış səviyyəsinə uyğunluğu, əgər fərq qeydə alınıbsa, onun səbəbləri və s. araşdırılır. O cümlədən büdcənin icrasının səmərəliliyi də nəzərdən keçirilir ki, bu da növbəti ilin büdcəsinin hazırlanmasında böyük əhəmiyyət daşıyır. Maliyyə nəzarətinin subyektləri müxtəlifdir. İlk öncə onlara dövlət idarəetmə orqanları (prezident, hökumət, parlament, vergi orqanları, digər ixtisaslaşmış maliyyə-yoxlama strukturları), o cümlədən nazirliklərin daxili yoxlama qurumları, müəssisələrin iqtisadi-maliyyə idarələri, audit yoxlamaları, qeyri-hökumət təşkilatları və s. Dövlət maliyyə nəzarəti həm də kənar nəzarət və daxili nəzarət kimi təsnifləşdirilir. *Kənar nəzarət* xüsusi olaraq yaradılmış və nəzarət obyektindən funksional, təşkilati asılılığı olmayan dövlət maliyyə orqanları tərəfindən icra hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyətləri üzərində maliyyə nəzarətini təmin etmək məqsədilə həyata keçirilir. *Daxili nəzarət* icra hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyətləri üzərində maliyyə nəzarətini təmin etmək məqsədilə həmin orqanlar tərəfindən xüsusi olaraq yaradılmış qurum tərəfindən aparılır.

Dövlət maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsi prinsipləri (principles of public finance control implementation) – dövlət maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsi aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır: dövlət maliyyə nəzarətini həyata keçirən nəzarət orqanları və onların vəzifəli şəxsləri tərəfindən mövcud qanunvericilikdə müəyyən olunmuş normalara və qaydalara tam əməl edilməsi ilə qanunilik; nəzarətin həyata keçirilməsi zamanı qərəzsizliyi müəyyən edilmiş nəticələrin və

rəylərin obyektivliyini, düzgünlüyünü təmin etmək məqsədilə nəzarət orqanlarının və onların işçilərinin sərbəstliyi; nəzarətin daha yüksək keyfiyyətlə həyata keçirilməsi üçün nəzarət orqanları işçilərinin peşəkarlığı; dövlət sirlərinin, habelə qanunla qorunan digər sirlərin məxfiliyinin təmin olunması ilə aşkarlıq; dövlətin maliyyə sferasının bütün istiqamətlərinin nəzarət tədbirləri ilə daha geniş əhatə olunması məqsədilə dövlət maliyyə nəzarəti orqanlarının işində sistemlilik və planlaşdırma.

Dövlət maliyyə nəzarətinin təşkili prinsipləri (principles of organization of public finance control) – dövlət maliyyə nəzarətinin təşkili aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır: dövlət maliyyə nəzarəti orqanlarının fəaliyyət dairəsinin Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının vəzifə və səlahiyyətlərinin müəyyən edilməsi barədə mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq vəzifə və səlahiyyətlərinin bölgüsü; dövlət maliyyə nəzarətini həyata keçirən orqanlar arasında onların fəaliyyət dairələrinə uyğun olaraq vəzifə və səlahiyyətlərin bölgüsü; öz vəzifələrinin sərbəst və obyektiv icrasını təmin etmək məqsədilə dövlət maliyyə nəzarəti orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin nəzarət obyektlərindən şəxsi və funksional asılı olmaması; dövlət maliyyə nəzarəti orqanlarının fəaliyyətlərində təkrarçılığa yol verilməməsi və dövlət hakimiyyətinin bütün səviyyələrində dövlət maliyyə nəzarəti orqanlarının vahid sisteminin təmin edilməsi məqsədilə həmin orqanların fəaliyyətlərinin koordinasiya olunması; nəzarətin həyata keçirilməsi zamanı əldə olunan məlumatların qorunub saxlanması və onlardan istifadənin məhdudlaşdırılması ilə məxfiliyin təmin olunması.

Dövlət maliyyəsi (public finance) – dövlətin vergi qoyma, borclanma və xərc siyasətini analiz edən iqtisadiyyatın bir sahəsidir. Dövlət maliyyəsi dövlətin yaşamasının və onun fəaliyyət göstərməsinin maddi cəhətdən təmin edilməsinə xidmət göstərən dövlət pul vasitələri fondlarının yaranması, bölgüsü və istifadə edilməsində cəmiyyətin iqtisadi münasibətləri məcmusu. Dövlət maliyyəsi iqtisadi münasibətlərin məcmusudur. Bunun əsasında pul resursları fondu yaradılır və geniş təkrar istehsal prosesi üçün istifadə olunur.

Dövlət məvacibi (public salary) – dövlət qulluqçusuna pul ilə ödənilən haqdır. Dövlət məvacibinin məbləği səlahiyyət həcmindən, məsuliyyət dərəcəsindən, tələb olunan peşəkarlıq səviyyəsindən, vəzifədə qulluq stajından asılıdır. Dövlət məvacibi vəzifə maaşından, mükafatlardan və vəzifə maaşına əlavələrdən (dövlət qulluqçusunun ixtisas dərəcəsinə, qulluq stajına və s. görə verilən əlavələr) ibarətdir. Xüsusi hallarda vəzifə maaşları üçün müxtəlif əmsallar (məsələn, yerli əmsallar) müəyyən edilə bilər.

Dövlət mülkiyyəti (public property) – xüsusi, yerli özünüidarəetmə mülkiyyəti ilə yanaşı mövcud olan, müəyyən iqtisadi obyektlər üzərində dövlətin sərəncamvermə, sahibolma və idarəetmə hüquqlarının məcmusunu əhatə edən mülkiyyət növü. Ölkənin bütün vətəndaşları eyni dərəcədə bu mülkiyyətin sahibləridir. Bunu dövləti təmsil edən orqan idarə edir. Ölkədə torpaq, yerin təki, sular və meşələr dövlətin müstəsna mülkiyyətidir. Sənayedə, tikintidə və kənd təsərrüfatında əsas istehsal vasitələri, nəqliyyat və rabitə vasitələri, dövlət bankları dövlət tərəfindən təşkil edilmiş ticarət və kommunal müəssisələrinin, başqa müəssisələrin əmlakı, şəhərlərin mənzil fondunun bir qismi, məktəblər, xəstəxanalar, eləcə də dövlətin vəzifələrinin həyata keçirilməsi üçün lazım olan başqa əmlak dövlət mülkiyyətidir.

Dövlət nəzarəti (public control) – dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin elə bir formasıdır ki, dövlət orqanları tərəfindən qəbul edilən normativ-hüquqi aktlara tam riayət olunmasını təmin edir.

Dövlət öhdəliyi yaratmayan xarici borcalmalar (foreign debts with no public responsibility) – rəsmi qanunvericiliyə əsasən Azərbaycan rezidentlərinin onun qeyri-rezidentləri qarşısında cari şərtsiz, dövlət öhdəliyi yaratmayan, xarici valyutada olan borc öhdəlikləri dövlət borcu hesab edilmir və Azərbaycan Respublikası bu borc üzrə heç bir məsuliyyət daşmır. Ölkənin tədiyə balansını tərtib etmək üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqanı hər rübün yekunları üzrə bankların dövlət öhdəliyi yaratmayan xarici borcalmaları barədə məlumatları Azərbaycan Respublikasının Milli Bankına təqdim edir. Belə məlumatların tərkibi və təqdim olunma qaydası Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı tərəfindən müəyyənləşdirilir.

Dövlət-özəl sektor əməkdaşlığı (public-private partnership) – dövlət agentlikləri ilə mənfəət güdən korporasiyalar arasında elə bir razılaşmadır ki, bütövlükdə cəmiyyətin və ya razılaşma tərəflərinin ümumi xidmətlərdən optimal yararlanması üçün bacarıqların və aktivlərin səfərbər edilməsinə imkan verir.

Dövlət proqramı (state program) – ümumdövlət əhəmiyyətli sosial-iqtisadi, ekoloji, elmi-texniki istiqamətlərin inkişaf strategiyasını müəyyən edən sənəddir. Burada məqsədəçatmanın başlıca vəzifələri, bu vəzifələr çərçivəsində nəzərdə tutulan konkret tədbirlər, onların həyata keçirilməsi müddəti (başlanğıc və son) və icraçı subyektlər təsvir edilir. Dövlət proqramında nəzərdə tutulan tədbirlər layihələr şəklində rəlləşdirilir. Məhz bu mərhələdə resurslardan istifadə və nəticəlilik məsələləri gündəmə gəlir. Dövlət proqramları adətən nazirliklər, komitələr, agentliklər və digər dövlət orqanları tərəfindən

formalaşdırılsa da, texniki və informasiya təminatını istənilən mülkiyyət formasında olan təsərrüfat subyektlərinin iştirakı və dəstəyi ilə həyata keçirmək olar. Dövlət proqramları adətən 1-5 illik müddəti əhatə edir.

Dövlət reyestri (public register) – rəsmi qanunvericiliyə əsasən, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları, habelə Azərbaycan Respublikasında daimi yaşayan əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər barədə sənədləşdirilmiş informasiyanı əks etdirən dövlət informasiya ehtiyatı. Geniş mənada istənilən obyektin xüsusi dövlət qeydiyyat sistemində qeydə alınmasını və müvafiq məlumatların mərkəzləşdirilməsini nəzərdə tutur.

Dövlət reyestrinin aparılmasının məqsədi (purpose of public register) – dövlət reyestrinin aparılmasının əsas məqsədləri aşağıdakılardır: əhalinin yerləşməsinə və tərkibinə, miqrasiyanın əhatə dairəsinə və istiqamətinə, demoqrafiya məsələlərinə, eləcə də digər məsələlərə dair məlumatlar toplamaq, onları daim təzələmək; müəyyən edilmiş hallarda və qaydada dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarını, habelə fiziki şəxsləri həmin məlumatlarla təmin etmək; əhalinin müxtəlif kateqoriyaları üzrə informasiya sistemlərini aparan dövlət orqanlarının qarşılıqlı fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaq.

Dövlət reyestrinin informasiya sistemi (informational system of public register) – dövlət reyestrinin fəaliyyətini təmin edən xüsusi proqram, texniki, telekommunikasiya, linqvistik, hüquqi və təşkilati vasitələrin nizama salınmış məcmusu.

Dövlət reyestrinin istifadəçiləri (users of public register) – öz səlahiyyətlərinə uyğun olaraq dövlət reyestrinin məlumatlarından istifadə edən dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanları, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları, habelə Azərbaycan Respublikasında daimi yaşayan əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər.

Dövlət reyestrinin tərkibi (contents of public register) – rəsmi qanunvericiliyə görə, dövlət reyestri aşağıdakılardan ibarətdir: Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları barədə məlumatlar; Azərbaycan Respublikasında daimi yaşayan əcnəbilər barədə məlumatlar; Azərbaycan Respublikasında daimi yaşayan vətəndaşlığı olmayan şəxslər barədə məlumatlar; dövlət reyestrinin aparılması ilə bağlı xidməti məlumatlar (məlumatlarda düzəlişlər edilməsi və sorğular barədə məlumatlar).

Dövlət rüsumu (state duty) – müvafiq dövlət orqanlarının göstərdikləri xidmətlərə və hüquqi hərəkətlərə görə müəssisə, təşkilat və fiziki

şəxslərin dövlət büdcəsinə ödədikləri məcburi ödənişdir. Məsələn, notarial xidmətlərə görə ödənilən rüsumlar. Ayrı-ayrı xidmətlər və hüquqi hərəkətlər üzrə ödənilməli olan dövlət rüsumunun dərəcələri xidmətin dəyərinə görə faizlə, yaxud şərti maliyyə vahidi ilə təyin edilə bilər. Dövlət rüsumu müəssisə, təşkilat və ayrı-ayrı vətəndaşların marağını qoruyan xidmətə və hüquqi əhəmiyyət kəsb edən sənədlərin verilməsinə görə onlara xüsusi səlahiyyətə malik olan (məhkəmə, polis, dövlət arbitraji və s.) dövlət idarələri tərəfindən alınan pul məbləği. O, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada dövlət orqanlarının müəssisə, təşkilat və fiziki şəxslərə göstərdikləri xidmətlərə və hüquqi hərəkətlərə görə dövlət büdcəsinə ödənilən məcburi ödənişdir.

Dövlət satınalmaları (public procurement) – dövlət ehtiyaclarının ödənilməsi, habelə müxtəlif təyinatlı ehtiyatların yaradılması və artırılması üçün səlahiyyətli dövlət qurumları tərəfindən məhsulların (xidmətlərin, işlərin) sifarişlə əldə edilməsi və ödənilməsi sistemidir. Dövlət satınalmaları vasitəsilə zərurət olduqda strateji ehtiyatlar, xüsusilə neft və neft məhsullarının ehtiyatı, ərzaq ehtiyatı və s. yaradılır və genişləndirilir. İri məbləğlərlə ifadə olunan dövlət satınalmaları zamanı tender (müsabiqə) elan edilir.

Dövlət sektoru (public sector) – bu terminlə dövlət mülkiyyətində olan və dövlət büdcəsinin vəsaitləri ilə maliyyələşdirilən müəssisə və təşkilatların məcmusu ifadə olunur. Dövlət sektorunun ÜDM-dəki və büdcə gəlirlərinin formalaşmasındakı payı aralarında uyğunluğun ola biləcəyi 2 mühüm göstəricidir. “Dövlət sektoru” anlayışı ilə yanaşı, “özlə sektor” və ya “xüsusi sektor” anlayışları da mövcuddur ki, bu da xüsusi mülkiyyətdə olan və dövlət büdcəsindən birbaşa maliyyələşməyən müəssisə və təşkilatların cəmini ehtiva edir.

Dövlət sifarişi (state order) – dövlətin xüsusi marağının olduğu məhsulların istehsalı, xidmətlərin göstərilməsi və işlərin görülməsi üçün səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən verilən və dövlət büdcəsi vəsaiti hesabına ödənilən sifarişdir. Belə sifarişlər yalnız dövlət müəssisələri yox, eyni zamanda digər müəssisələr tərəfindən də yerinə yetirilə bilər. Dövlət sifarişləri müvafiq müqavilələrlə rəsmiləşdirilir.

Dövlət sirri (state secret) – dövlətin hərbi, xarici-siyasi, iqtisadi, kəşfiyyat, əks-kəşfiyyat və əməliyyat-axtarış fəaliyyəti ilə bağlı olub, dövlət tərəfindən mühafizə edilən və yayılması Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizliyinə ziyan vura bilən məlumatlardır. Dövlət sirri ilə işləməyə buraxılma vətəndaşların dövlət sirri təşkil edən məlumatlarla tanış olmağa, müəssisə, idarə və təşkilatların isə belə məlumatlardan istifadə etməklə işlərin icrasına buraxılması hüququnun rəsmiləşdirilməsi qaydasıdır.

Dövlət sirrinin mühafizəsi sistemi (state secret protection system) – dövlət sirrini mühafizə orqanlarının, dövlət sirri təşkil edən məlumatların və həmin məlumatların daşıyıcılarının mühafizəsi üçün bu orqanların istifadə etdikləri vasitə və metodların, habelə bu məqsədlə həyata keçirilən tədbirlərin məcmusudur. Dövlət sirri təşkil edən məlumatların daşıyıcıları dövlət sirri təşkil edən məlumatların rəmzlər, obrazlar, siqnallar, texniki qərarlar və proseslər şəklində əks olunduğu maddi obyektlər, o cümlədən fiziki sahələrdir. Dövlət sirri təşkil edən məlumatların siyahısı müvafiqliyinə görə məlumatların qanunvericiliklə müəyyən olunmuş əsaslarla və qaydada dövlət sirrinə aid edildiyi və məxfiləşdirildiyi məlumat qruplarının məcmusudur. Dövlət sirri təşkil edən məlumatlarla tanış olmağa buraxılma səlahiyyətli vəzifəli şəxsin icazəsi ilə konkret şəxsin dövlət sirri təşkil edən məlumatlarla tanış olması qaydasıdır.

Dövlət vergiləri (state taxes) – ölkə qanunvericiliyi ilə müəyyən edilən və ölkənin bütün ərazisində ödənilməli olan və mərkəzi büdcəyə (yeni, dövlət büdcəsinə) keçirilən vergilər nəzərdə tutulur. Dövlət vergiləri ölkənin vergi sisteminin əsasını təşkil edir. Dövlət vergilərinin siyahısı və dərəcələri, vergi tutulması obyektləri, imtiyazların növləri, vergi ödəyiciləri, vergilərin hesablanması qaydaları və onların büdcəyə və ya büdcədən kənar fondlara ödənilməsi proseduru Vergi Məcəlləsinə, həmin məsələlərin əks olunduğu digər qanunlara və dövlət icra strukturlarının müvafiq aktlarına əsasən tətbiq edilir. Azərbaycan Respublikasında dövlət vergilərinə aşağıdakılar aiddir: fiziki şəxslərin gəlir vergisi; hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi (bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisə və təşkilatlardan başqa); əlavə dəyər vergisi; aksizlər; hüquqi şəxslərin əmlak vergisi; hüquqi şəxslərin torpaq vergisi; yol vergisi; mədən vergisi; sadələşdirilmiş vergi.

Dövlət vergi orqanları (state tax bodies) – rəsmi qanunvericiliyə əsasən, Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi və bilavasitə ona təbə olan ərazi vergi orqanlarını təşkil edir. Vergi orqanları eyni zamanda öz səlahiyyətləri çərçivəsində hüquq-mühafizə orqanlarının səlahiyyətlərini də həyata keçirirlər. Onlar fəaliyyətlərini yerli dövlət hakimiyyəti orqanlarından asılı olmayaraq müstəqil həyata keçirirlər. Vergi orqanları tərəfindən qəbul edilən qərarlar bütün hüquqi və fiziki şəxslər üçün məcburidir. Vergi orqanları vergilərin (tranzit vergisi, idxal-ixrac əməliyyatları üzrə vergilərdən başqa) tam və vaxtında ödənilməsinə nəzarəti həyata keçirirlər.

Dövlət zəmanəti (government guarantee) – əsas borcalan öz öhdəliklərini yerinə yetirmədikdə onun zəmanət verilmiş öhdəliyi üzrə borcunun tam məbləğdə və ya qismən ödənilməsinə dair Azərbaycan Respublikasının öhdəliyi.

Dövlət zəmanəti ilə alınan borcların təminat hesabı (provision account of state guaranteed loans) – rəsmi qanunvericiliyə əsasən, Azərbaycan Respublikasının dövlət zəmanəti üzrə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən xüsusi büdcə hesabı (təminat hesabı) açılır. Dövlət zəmanəti üzrə öhdəliklərin təminat hesabı aşağıdakı mənbələrdən formalaşır: dövlət büdcəsinin vəsaiti; dövlət zəmanətinin verilməsi üçün əsas borcalandan alınan haqq. Haqqın miqdarı tələb edilən dövlət zəmanəti üzrə riskin dərəcəsi nəzərə alınmaqla müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyənləşdirilir. Əsas borcalanın təminat hesabına köçürdüyü haqq dövlət zəmanəti verildikdən sonra geri qaytarılmır. Təminat hesabının açılması, uçotunun aparılması və idarə olunması qaydaları müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyənləşdirilir.

Dövlət zəmanəti üzrə öhdəliklərin icrası (implementation of obligations on government guarantee) – əsas borcalan dövlət zəmanəti ilə təmin edilmiş borc öhdəliyini icra edə bilmədiyi təqdirdə zəmanətçi verilmiş dövlət zəmanətinin müddəalarına uyğun olaraq öhdəliyi yerinə yetirir. Təminat hesabında toplanmış vəsait dövlət zəmanəti üzrə öhdəliyin yerinə yetirilməsi üçün kifayət etmədikdə çatışmayan vəsait dövlət büdcəsinin ehtiyat fondundan ayrılır. Əsas borcalanın öhdəliklərini yerinə yetirmiş zəmanətçi ödədiyi məbləğin və digər xərclərin əvəzini əsas borcalandan Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində və onunla bağladığı müqavilədə nəzərdə tutulan həcmdə və qaydada ödənilməsinə tələb etməlidir.

Dövlət zəmanətli borc (government guaranteed loan) – dövlətin borcu ödəməmə şərtində dövlətin borcu qaytaracağı zəmanəti ilə ictimai qeyri-hökumət bölməsi idarəsi tərəfindən müqavilə bağlanan borc.

Dövlət zəmanətinə xitam verilməsi (termination of state guarantees) – dövlət zəmanətinə aşağıdakı hallarda xitam verilir: zəmanət verilmiş öhdəliklər əsas borcalan və ya zəmanətçi tərəfindən tam icra edildikdə; zəmanət müddəti başa çatdıqda; kreditor zəmanət üzrə hüquqlarından imtina etdikdə; zəmanət sazişinin şərtlərində başqa qayda nəzərdə tutulmayıbsa, əsas borcalanla kreditor arasında razılığa əsasən zəmanət verilmiş borcun təkrar strukturlaşdırılması aparıldıqda; zəmanət sazişində nəzərdə tutulan digər hallarda. Zəmanətçi ən geci 3 iş günü ərzində dövlət zəmanətinə xitam verilməsi barədə kreditora və əsas borcalana məlumat verməlidir.

Dövlətin ələ keçirilməsi (state capture) – xarici maraqların (özəl sektor, mafiya şəbəkəsi) dövlət qanunları, qaydaları və siyasətini məmur və siyasətçilərlə korrupsiya razılaşmalarından keçən faydasına

tabe etməsini ifadə edən fenomendir. Dövləti ələ keçirmə anlayışı korrupsiyanın ənənəvi konsepsiyalarından kənara meyil edir – belə ki, bürokrat gücsüz adamlardan rüşvəti zorla ala və ya şirkətlər, ya siyasətçilər özləri dövlət avadanlıqlarını oğurlaya bilərdi. Tranzitiv ölkələrdə daha dərin olan problem ən dağıdıcı və təhlükəli korrupsiya problemdir.

Dövlətin fiaskosu (government failure) – hökumət qərarlarının səmərəsizliyi və resurs bölgüsünün ədalətsizliyi ilə xarakterizə olunan tendensiya. Bunun əsas səbəbi məmurların informasiya da daxil olmaqla, bütün resurslar üzərində monopol olmasıyla öz maraqlarına xidmət etmələridir.

Dövlətin gəlirlər siyasəti (government's income policy) – dövlətin gəlirlər siyasəti sosial siyasətin tərkib hissəsi olmaqla 2 mühüm məsələnin həllinə yönəlmişdir:

1) Sosial təminat sistemi vasitəsilə əhalinin yoxsul təbəqələrinə birbaşa yardım göstərilməsi.

2) Əhalinin gəlir və əmanətlərinin inflyasiya nəticəsində dəyərdən düşməsinin qarşısını almaq (indeksasiya vasitəsilə).

Bu siyasət gəlirlərin dövlət büdcəsi vasitəsilə təkrarbölgüsü prosesindən birbaşa asılıdır. Belə təkrarbölgü diferensial vergitutmaya əsaslanaraq milli gəlirin müəyyən hissəsinin əhalinin yüksək gəlirli təbəqələrindən aşağı gəlirli təbəqələrinə doğru hərəkətini təmin edir. Sosial transferlər siyasətin mühüm icra vasitəsidir. Sosial transferlər – vətəndaşlara keçmişdə və indi, təsərrüfat fəaliyyətində iştirakından asılı olmayaraq verilən natural və ya pul ödənişləri sistemidir. Dövlət öz gəlirlər siyasəti vasitəsilə nəinki aztəminatlı ailələrin gəlirlərini artırır, işçi qüvvəsinə normal həyat şəraiti yaradır, həmçinin sosial gərginliyin azalmasına cəhd göstərmiş olur.

Dövlətin iqtisadi siyasəti (government's economic policy) – istehsal, bölgü, mübadilə, istehlak, yığım, idxal, ixrac sahələrində dövlətin həyata keçirdiyi tədbirlər kompleksi və ümumi fəaliyyət istiqamətidir. Onun tərkibinə aşağıdakılar daxildir:

- a) Büdcə-vergi siyasəti;
- b) Struktur siyasəti;
- c) İnvestisiya siyasəti;
- ç) Qiymət siyasəti;
- d) Maliyyə-kredit siyasəti;
- e) Xarici ticarət siyasəti;
- f) Sosial siyasət;
- g) İnstitusional siyasət;
- h) Əmək-məşğulluq siyasəti.

Dövrün axırına ssudaların qalığı, DASQ (ending period loan margin)–

DASQ = dövrün əvvəlinə ssudaların qalığı + cari dövrdə verilən kreditlər – cari dövrdə ödənilən kreditlər.

DuPont modeli (DuPont model) –

bu model ənənəvi performans menecmenti alətləri ilə bu və ya digər təşkilatın mənfəətliliyini ölçməyə imkan verir. DuPont modeli aşağıdakı formula əsaslanır: Rentabellik (return on assets) = Xalis mənfəət marjası * Ümumi aktiv dövriyyəsi = = vergi çıxılmaqla xalis əməliyyat mənfəəti/Satış həcmi * Satış həcmi/Orta xalis aktivlər.

Dünya Bankı (World Bank) –

dünyada global iqtisadi inkişaf məqsədlərinə xidmət edən və maliyyə resurslarının bölgüsünü təmin edən ən böyük donor təşkilatlardan biri. Bankın əsas məqsədi kasıb ölkələrə struktur islahatlarının həyata keçirilməsində və yoxsulluğun azaldılmasında yardım göstərməkdir. Ayrı-ayrı ölkələrdə sabit və davamlı inkişafa nail olmaq üçün Dünya Bankı öz maliyyə resurslarından, yüksək ixtisaslı kadrlarından və biliklər bazasından istifadə edir. Dünya Bankı heç də klassik mənada bank deyil, ixtisaslaşmış agentlikdir. BMT tərəfindən yaradılan bu agentliyin hazırda 184 üzvü var. Həmin ölkələr bu qurumun fəaliyyətinə nəzarət edir. Dünya Bankı inkişaf etməkdə olan ölkələrə çox aşağı faiz dərəcəsi ilə və ya faizsiz uzunmüddətli kreditlər və qrantlar verir. Dünya Bankı Azərbaycan hökuməti ilə də struktur islahatlarının aparılması istiqamətində əməkdaşlıq edir. DB-nin strukturları: IBRD; **IFC** (International Finance Corporation); **IDA** (International Development Agency); **MIGA** (Multinational Investment Guarantee Agency); **ICSID** (International Center for Settlement of Investment Disputes).

Düzgünlük paktı (integrity pact) –

düzgünlük paktı ictimai müqavilələrdə korrupsiyanın qarşısını almaq üçün razılaşmadır. Tərəflərdən biri mərkəzi, lokal və ya bələdiyyə hökumətini, dövlətə məxsus müəssisəni təmsil edir. Digər tərəf isə adətən müqavilə imzalamaq və ya öz xeyrinə müqaviləni həyata keçirmək istəyən özəl kompaniyadır. Hər iki tərəf qiymətqoyma, müqavilə və onun icrası məsələsində rüşvət götürməmək haqqında razılığa gəlir.

E

Edgevort qutusu (Edgeworth box) – resursların müxtəlif bölgüsünü göstərən xüsusi metod.

Ehtiyat hesabı (reserve account) – kommersiya banklarının mərkəzi bankda ehtiyat tələbi hesabı.

Ehtiyat tələbi (reserve requirements) – kommersiya banklarının mərkəzi bankda xüsusi hesabda cəlb edilmiş, nağd pul vəsaitinin və digər likvid aktivlərinin müəyyən məbləğdə saxlanması üzrə mərkəzi bank tərəfindən kommersiya banklarına tələbi.

Ehtiyatlar (reserves) – tədiyə balansının kapital hesabında ayrıca maddə. Ehtiyatlar, mərkəzi hakimiyyət tərəfindən ölkənin beynəlxalq ödəmələri üzrə öhdəliklərini ödəmək üçün (qızıl, hökumətin xarici banklardakı depozitləri, BVF-də ehtiyatları və s.) nəzərdə tutulan aktivlərdir.

Ehtiyat valyuta (reserve currency) – dövlət və beynəlxalq institutların qızıl və xarici valyuta ehtiyatlarında saxladığı və xarici ticarətin əhəmiyyətli proporsiyasını maliyyələşdirmək üçün istifadə etdiyi valyutadır. Bunun üçün iki şərt tələb olunur: başqa valyutalara nisbətən bu valyutanın dəyəri sabit olmalıdır, dünya ticarətində əhəmiyyətli paya malik ölkənin valyutası olmalıdır, çevrilən valyuta olmalıdır və inkişaf etmiş maliyyə institutlarına malik ölkənin valyutası olmalıdır. BVF-ə görə, hazırda ehtiyat valyutaların 69%-i ABŞ dollarının payına düşür.

Ekspertiza (expertise) – nəzarət obyektində maliyyə məsələləri üzrə qərarların iqtisadi səmərəliliyini və hüquqi nəticələrini müəyyən etmək məqsədilə onların qəbul edilməsinin ilkin qiymətləndirilməsidir.

Emissiya krediti (emission credit) – ümumilikdə dövlətin hökuməti (Nazirlər Kabineti) kreditləşdirdiyi bir formadır. Emissiya yolu ilə verilən krediti qaytarmaq barədə hökumət öhdəlik götürür. Emissiya kreditinin mənası heç də kreditləşdirmə deyil, onun əsas iqtisadi məqsədi növbəti ildə büdcə kəsirinin real azaldılması üçün hökumətin məsuliyyətini artırmaqdır.

Ev təsərrüfatlarında ərzağın dəyəri (value of product in households) – ev təsərrüfatlarında istehlak üçün alınmış ərzaq məhsullarının alınmasına və evdən kənar qidalanmaya çəkilən pul xərclərindən, eləcə də natura şəklində daxil olmuş ərzaq məhsullarının dəyərindən ibarətdir.

Ev təsərrüfatlarının istehlak xərcləri (consumption expenses of households) – ərzağa, qeyri-ərzaq məhsullarına, alkoqollu içkilərin alınmasına, xidmətlərin ödənilməsinə çəkilən xərcləri əhatə edir. Ev təsərrüfatlarının vergi, rüsum, ödəmə, borc, aliment, qohumlara yardım, cərimə, kreditlərin ödənilməsi və s. istehlaka aid olmayan xərclər istehlak xərclərinə aid edilmir. Ev təsərrüfatının son istehlak xərcləri ev təsərrüfatının bütün ticarət müəssisələrindən, şəhər bazarları və qeyri-mütəşəkkil (küçə) ticarətdən, məişət xidməti müəssisəsi, sərnişin nəqliyyatı, rabitə, mehmanxanalar, pullu mədəniyyət idarələri, səhiyyə, təhsil müəssisələrindən əmtəə və xidmətlərinin əldə olunmasına çəkilən xərclər, həmçinin natural formada əmtəə və xidmətlərin əldə olunması, özü üçün istehsal olunmuş (şəxsi kənd təsərrüfatı məhsulu, şəxsi mənzillərdə yaşayanlar üçün şərti hesablanmış xidmətlər) və əməkhaqqı kimi ödənilmiş xərclər. Ev təsərrüfatlarına xidmət edən qeyri-kommersiya təşkilatlarının son istehlak xərcləri ev təsərrüfatlarına pulsuz təqdim edilən istehlak olunmuş mal və xidmətlərə ictimai təşkilatların çəkdiyi xərclərdən ibarətdir. Bura, həmçinin, müəssisə və təşkilatlar tərəfindən təhsil, səhiyyə və mədəniyyət sahəsində öz işçilərinə göstərdikləri pulsuz xidmətlər daxil edilir. Satın alınmış ərzaq məhsullarından ev təsərrüfatı daxilində istifadə edilmək üçün nəzərdə tutulmayanların dəyəri son istehlak xərclərinə daxil edilmir.

Ev təsərrüfatlarının pul gəlirləri (household income) – əmək gəlirləri, pensiyalar, müavinətlər, təqaüdlər və digər sosial transferlər, kənd təsərrüfatı məhsullarının satışından əldə olunan gəlirlər, mülkiyyətdən əldə olunan gəlirlər, qiymətli kağızların faizləri, dividendlər, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərin gəlirləri, xarici valyutaların satışından əldə olunan gəlirlər və ailə üzvlərinin digər gəlirləri daxildir. Natura şəklində daxil olmuş ərzaq məhsullarının, yardım və güzəştlərin pulla ifadəsi də pul gəlirlərinə aid edilir. Ev təsərrüfatlarının sərəncamda qalan gəlirləri ev təsərrüfatında xərcləri təmin etmək və əmanətlər yaratmaq üçün pul vəsaitlərinin, eləcə də natura şəklində daxil olmuş ərzaq məhsullarının, yardım və güzəştlərin dəyərinin cəmindən ibarətdir. Ssuda və kreditlərin, əvvəl yığılmış pul kütləsinin və ev təsərrüfatlarının ümumi gəlirinin cəmi kimi hesablanır (tədqiqat müddətində ev təsərrüfatının təmin olunmuş xərcləri ölçüsündə).

Ev təsərrüfatlarının pul xərcləri (household expenses) – ev təsərrüfatı üzvlərinin tədqiqatda iştirak etdiyi dövr ərzində çəkdiyi cəmi faktiki xərcləri özündə əks etdirir. İnteraktivlər, xarici valyuta və qiymətli kağızların alınmasına çəkilən xərclər və banklara qoyulan vəsaitlər pul xərclərinin tərkibinə daxil edilmir.

Ə

ƏDV – əlavə dəyər vergisi (Value Added Taxes, VAT) – ƏDV vergi tutulan dövriyyədən hesablanan verginin məbləği ilə verilən hesab-fakturalara və ya idxalda ƏDV-nin ödənildiyini göstərən sənədlərə müvafiq surətdə əvəzləşdirilməli olan verginin məbləği arasındakı fərkdir. Əlavə dəyər vergisi aksizlərlə birlikdə dolaylı vergi olmaqla dövriyyədən vergini əvəz etmişdir.

ƏDV-nin depozit hesabı (deposit account of VAT) – ƏDV-nin mədaxili, uçotu, hərəkəti və dövlət büdcəsinə məxarici ilə bağlı əməliyyatlar aparılan vahid xəzinə hesabıdır.

Əhalinin aztəminatlı təbəqələri (drags of society) – qanunvericiliklə müəyyən edilmiş minimum yaşayış səviyyəsində olan ailələr.

Əhalinin əmanətləri (population's deposits) – əhalinin əmanət və kommersiya banklarındakı əmanətlərinin artımını, istiqraz vərəqələrinin və digər qiymətli kağızların alınmasını, habelə əhalidə olan nağd pul qalığının dəyişməsinə (artmasını və ya azalmasını) özündə əks etdirir. Onlar əhalinin pul gəlirləri ilə pul xərcləri arasındakı fərqlə müəyyənləşdirilir. Buna görə də bu göstəricinin mahiyyəti milli hesablar sisteminin oxşar kateqoriyasından fərqlənir. Əhalinin əmanətlər şəklində banklara cəlb edilən vəsaiti müəyyən vaxt ərzində banklara daxil olmuş vəsaitin məbləğini göstərir. Əhalinin banklardakı əmanətlərinin qalıqları isə müəyyən tarixə olan vəziyyətə görə əmanət və digər banklarda əhalinin əmanətlərinin qalıqlarıdır.

Əhalinin əsas sosial-demoqrafik qrupları (main social-demographic groups of society) – yaş-cins əlamətlərinə, sosial vəziyyətlərinə görə fərqlənən əhali qrupları (əmək qabiliyyətli əhali, pensiyaçılar, əlillər, uşaqlar və s.).

Əhalinin pul gəlirləri (income of population) – əhalinin dövlət və qeyri-dövlət müəssisə-təşkilatlardan və ictimai təşkilatlardan əməkhaqqı, mükafat, məzuniyyət xərclərindən əhaliyə daxil olan vəsait, kənd təsərrüfatı məhsullarının satışından və digər satış mənbələrindən daxilolmalar, habelə pensiya, müavinət, təqaüd, maliyyə sistemlərindən daxilolma qaydasında faktiki olaraq aldığı pul gəlirləridir. Bu zaman təkəcə nağd pulla deyil, hətta nağdsız köçürmələrlə əhaliyə çatan pul daxilolmaları, habelə vergilərin və digər tədiyələrin ödənməsi üçün tutulan məbləğ də hesaba alınır. Əhalinin adambaşına orta pul

gəlirlərinin ölçüsünə görə bölgüsü müəyyən intervallar üzrə adambaşına pul gəlirlərinin ölçüsünə görə əhalinin sayını (xüsusi çəkisini) və maddi vəziyyətinin ölçüsünə görə təbəqələşməsini səciyyələndirir. Əhalinin sərəncamında olan real gəlirləri istehlak qiymətlərinin dəyişməsi nəzərə alınmaqla şəxsi sərəncamda olan gəlirlərdir.

Əhalinin pul xərcləri (expenses of population) – əhali tərəfindən dövlət və qeyri-dövlət müəssisə-təşkilatlarına, ictimai təşkilatlara pul ödənməsi ilə əlaqədar xərclər (əmtəələrin satın alınması və xidmətlərin ödənməsi, habelə vergi, rüsum, sığorta ödəmələri şəklində məcburi tədiyə və müxtəlif haqlar) daxildir.

Əhalinin şəxsi sərəncamında olan gəlirlər (population revenues in private order) – əhalinin şəxsi gəlirlərindən vergilər, məcburi ödəmələr və könüllü olaraq ictimai təşkilatlara ödəmələr çıxıldıqdan sonra qalan məbləğ aid edilir. Gəlirlərin alıcılıq qabiliyyətini vaxta görə ümumiləşdirilmiş formada qiymətləndirmək üçün əhalinin ümumi real gəlirləri göstəricisindən istifadə olunur.

Əhalinin ümumi real gəlirləri (total real revenues of opulation) – istehlak qiymətlərinin dəyişməsi nəzərə alınmaqla, dövlət və qeyri-dövlət mənbələrindən əhaliyə verilən ödənişsiz və ya güzəştli gəlirlərin dəyərinin əhalinin şəxsi sərəncamında olan gəlirlərə əlavə edilməsi yolu ilə müəyyənləşdirilir.

Əlavə büdcə fondları (extra budgetary funds) – termin ümumi olaraq illik büdcə təqdimatına daxil edilməyən dövlət razılaşmalarının yığımına istinad edir. Bu, yoxlama və mühasibat standartlarına illik büdcə səviyyəsində daxil edilmir. Əlavə büdcə razılaşmalarının geniş müxtəlifliyindən istifadə olunur. Bunlara aşağıdakılar daxildir: ayrı qanunvericilik əsasında yaradılan fondlar (sosial müdafiə fondu); əmtəə yardımlarının daxil edildiyi əmtəə fondu; müxtəlif məqsədlər üçün gəlirin spesifik növlərindən yararlanmaq üçün fondlar.

Əlavə rezerv imkanları (Supplemental Reserve Facility) – BVF-in çox qısa müddətdə valyuta rezervlərində kəskin azalma olan ölkələrə təqdim etdiyi əlavə maliyyələşmə imkanı. Bu məbləğ hər bir ölkənin kvotasının bir neçə misli ola bilər.

Əmanət (deposit) – hesablanmış faizlər də daxil olmaqla, bankın milli və xarici valyutada qəbul etdiyi və müvafiq qanunvericiliyə və ya müqaviləyə əsasən geri ödəməli olduğu pul vəsaitləri. Əmanətçi bankda əmanəti olan, habelə qanunvericiliyə və/və ya müqaviləyə əsasən əmanətə sərəncam vermək hüququ olan şəxsdir.

Əmanətə hesablanan faizlər (calculated interests) – faiz hesablamaları bankın əmanətçiyə verdiyi pul məbləğləridir. Bir qayda olaraq faiz ödəmələrinin miqdarı əmanətin müddətindən, faiz dərəcəsi və əmanətin valyutasından asılıdır. Əmanətin növündən asılı olaraq hesablanmış faizlər hər ay, hər rüb, hər il və ya əmanətin müddəti başa çatdıqdan sonra ödənilə bilər.

Əmanətlərin Sığortalanması Fondu (Deposit Insurance Foundation) – əhəlinin kommərşiya banklarına qoyduğu əmanətlərin mümkün risklərdən sığortalanması üçün formalaşdırılan fondlardır. Azərbaycanda artıq əmanətlərin sığortalanması məqsədləri üçün Əmanətlərin Sığortalanması Fondu yaradılıb. Fond hüquqi şəxsdir, qeyri-kommərşiya təşkilatıdır və öz əmlakının mülkiyyətçisidir. O, üzərində öz adı olan möhürə, habelə Milli Bankda və müəyyən olunmuş qaydada digər banklarda hesablara malikdir. Fondun əsas məqsədi mənfəət götürmək deyil və onun fəaliyyəti nəticəsində əldə etdiyi bütün mənfəət sığorta ehtiyatlarının artırılmasına yönəldilir. Dövlət və Milli Bank fondun öhdəlikləri üzrə, fond isə dövlətin və Milli Bankın öhdəlikləri üzrə məsuliyyət daşıyır. Sığorta qanunvericiliyinin müddəaları fondun fəaliyyətinə şamil edilmir və bu fəaliyyət üçün xüsusi razılıq (lisenziya) tələb olunmur. Fiziki şəxslərin əmanətlərinin cəlb edilməsi üçün bank lisenziyasına malik olan bütün banklar və xarici bankların yerli filialları fondun məcburi iştirakçılardır. İştirakçı bankların Azərbaycan Respublikası ərazisindən kənarında yerləşən filiallarındakı əmanətlər fond tərəfindən sığorta olunmur və onlar üzrə kompensasiya ödənilmir. Xarici bankın öz ölkəsindəki əmanətlərin (depozitlərin) sığorta sistemi onun Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən filialını (filiallarını) əhatə etdikdə xarici bankın yerli filialındakı əmanətlər Fond tərəfindən sığorta olunmur, bu şərtlə ki, həmin ölkədə əmanətlərin sığortalanması sisteminin qaydaları müəyyən olunmuş şərtlərdən az əlverişli olmasın. Əks təqdirdə xarici bankın yerli filialındakı əmanətlər müəyyən edilmiş qaydada əlavə sığortalınmalıdır. Fond ali idarəetmə orqanı olan Hıməyəçilik Şurası və icra orqanı olan icraçı direktor tərəfindən idarə olunur. İştirakçı bank fonda sığorta haqları ödəmək öhdəlikləri daşıyan bank və ya xarici bankın yerli filialıdır.

Əmək pensiyası (work pension) – nəzərdə tutulmuş qayda və şərtlərlə müəyyən edilən və məcburi dövlət sosial sığorta olunan şəxslərin onlara əmək pensiyası təyin olunduqdan əvvəl aldıkları əməkhaqqı və digər gəlirlərin, yaxud sığorta olunan şəxslərin ölümü ilə əlaqədar onların ailə üzvlərinin itirdikləri gəlirlərin kompensasiyası məqsədilə vətəndaşlara aylıq pul ödənişidir.

Əmək pensiyasının baza hissəsi (basis part of work pension) – əmək pensiyalarının birinci pilləsi olmaqla əmək pensiyaçılarının sosial müdafiəsinin dövlət təminatıdır.

Əmək pensiyasının müəyyən edilməsi (determination of work pension) – əmək pensiyasının təyin edilməsi, onun məbləğinin yenidən hesablanması və əmək pensiyasının bir növündən digərinə keçiddir.

Əmək pensiyasının növləri (types of work pension) – əmək pensiyasının aşağıdakı növləri müəyyən edilir: yaşa görə əmək pensiyası; əlilliyə görə əmək pensiyası; ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyası. Yaşa görə əmək pensiyası aşağıdakılardan ibarətdir: baza hissəsindən; sığorta hissəsindən; yığım hissəsindən. Əlilliyə görə əmək pensiyası aşağıdakılardan ibarətdir: baza hissəsindən; sığorta hissəsindən; yığım hissəsindən. Ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyası aşağıdakılardan ibarətdir: baza hissəsindən; sığorta hissəsindən.

Əmək pensiyası ödənişinin maliyyə mənbələri (financial sources of work pension) – əmək pensiyasının baza hissəsi və baza hissəsinə əlavələr məcburi dövlət sosial sığorta vəsaitləri, dövlət büdcəsinin transferləri və qanunvericiliyə uyğun digər mənbələr hesabına maliyyələşdirilir. Əmək pensiyasının sığorta və yığım hissələri, qulluq stajına görə əmək pensiyasına əlavələr məcburi dövlət sosial sığorta vəsaitləri hesabına maliyyələşdirilir. Əmək pensiyasının yığım hissəsinin müəyyən edilməsi və ödənilməsi sığorta olunanın fərdi hesabının yığım hissəsində müvafiq vəsait olduğu halda həyata keçirilir.

Əmək pensiyasının sığorta hissəsi (insurance part of work pension) – əmək pensiyalarının ikinci pilləsi olmaqla, fərdi hesabın sığorta hissəsində qeydə alınmış pensiya kapitalının gözlənilən pensiya ödənişi müddətinin aylarının sayına nisbəti şəklində hesablanan məbləğdir.

Əmək pensiyasının yığım hissəsi (saving part of work pension) – əmək pensiyalarının üçüncü pilləsi olmaqla, fərdi hesabın yığım hissəsində toplanan pensiya kapitalının gözlənilən pensiya ödənişi müddətinin aylarının sayına nisbəti şəklində hesablanan məbləğdir.

Əmlak (property) – hər hansı daşınar və ya daşınmaz əmlak, o cümlədən qeyri-maddi aktivlər, dövriyyə vəsaitləri və mülkiyyət hüququnun digər obyektləri.

Əmlakın qalıq dəyəri (property remainder) – əsas vəsaitlərin ilkin dəyərinin həmin əsas vəsaitlərə hesablanmış amortizasiyanın məbləği qədər azaldılan dəyəri.

Əmlak vergisi (property taxes) – müəssisənin əmlak vergisi dedikdə, onun balansında olan əsas vəsaitlərə görə hesablanıb ödənilən vergi başa düşülür. Vergitutma obyektı olan rezident müəssisələr və Azərbaycan Respublikasında özünün daimi nümayəndəliyi vasitəsilə sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən qeyri-rezident müəssisələr əmlak vergisinin ödəyiciləridir. Əmlak vergisi üzrə aşağıdakılar vergitutma obyektı sayılır: müəssisələrin balansında olan əsas vəsaitlərin orta illik dəyəri; Azərbaycan Respublikasında özünün daimi nümayəndəliyi vasitəsilə sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən qeyri-rezident müəssisələr üçün – yalnız daimi nümayəndəliklə bağlı olan əsas vəsaitlərin orta illik dəyəri. Azərbaycan Respublikasında müəssisələr əsas vəsaitlərin orta illik qalıq dəyərindən 1% dərəcəsi ilə əmlak vergisi ödəyirlər.

Ərzaq təhlükəsizliyi (food security) – ərzaq təhlükəsizliyi anlayışına üç ünsür daxildir: yüksək keyfiyyətli ərzaq məhsullarının mövcudluğu; ailələrin bu ərzağı əldə edə bilməsi; ərzağın analoji qidalandırıcı tərkibi. Milli səviyyədə qeyri-ərzaq təhlükəsizliyi inkişafın aşağı səviyyəsinin və etibarlı bazarın olmamasının nəticəsidir. Ailə səviyyəsində bu, gəlirlərin kifayət qədər olmamasından, başqa sözlə, yoxsulluqdan doğan problemdir. Azərbaycanda Ərzaq Proqramı 1996-cı ildən həyata keçirilir. Bu proqram kənd təsərrüfatının davamlı inkişafı və yoxsulluğun azaldılması ilə birgə ərzaq təhlükəsizliyinin uzunmüddətli təkmilləşdirilməsinə yönəlib.

Əsas akt (basic act) – ikinci qanunun (tənzimləmə, direktiv, qərar) aktı bütçənin həyata keçirilməsi üçün şərt və məqsədləri müəyyənləşdirir.

Əsas borcalan (main borrower) – dövlət zəmanəti verilmiş öhdəlik üzrə borclu olan hüquqi şəxs.

Əsas fondlar (ultimate funds) – ölkənin milli sərvətinin mühüm hissəsini təşkil edir. Binalar, qurğular, ötürücü qurğular, maşın və avadanlıq, nəqliyyat vasitələri, alətlər, işlək və məhsuldar mal-qara və əsas fondların digər növləri onlara aiddir. Bütün mülkiyyət formalarından olan müəssisə və təşkilatların əsas fondları, habelə vətəndaşların mülkiyyətində olan əsas fondlar, yəni yaşayış binaları, təsərrüfat tikililəri, çoxillik əkinlər, işlək və məhsuldar mal-qara, kənd təsərrüfatı texnikası əsas fondların tərkibində uçota alınır. Əsas fondlar balans və bərpa dəyəri (tam və qalıq) ilə qeydə alınır. Balans dəyəri əsas fondların alındığı vaxtdakı qiymətlərlə əldə edilməsi, quraşdırılması və istismara verilməsi dəyəridir. Bərpa dəyəri nəzərdən keçirilən dövr üzrə əsas fondların təkrar istehsal qiymətləri ilə dəyərini göstərir. Tam dəyər əsas fondların aşınmasının yığım kəmiyyəti çıxılmazdan əvvəl

müəyyənləşdirilir. Qalıq dəyəri əsas fondların aşınmasının yığım kəmiyyətinin (ilin əvvəlinə və axırına olan vəziyyətə görə) tam dəyərdən çıxılması ilə müəyyənləşdirilir.

Əsas kapitalın istehlakı (consumption of main capital) – fiziki, mənəvi aşınma, həmçinin ağır xarakterli olmayan adi zədələnmələr nəticəsində hesabat dövründə əsas fondların dəyərinin azalmasıdır və əsas fondların cari bərpa dəyərindən və istifadə dövründən asılı olaraq müəyyənləşdirilir.

Əsas kapitalın ümumi yığımı (general saving of main capital) – istehsalda onlardan istifadə etmək yolu ilə gələcəkdə yeni gəlirlər yaratmaq üçün əsas kapital obyektlərinə vəsait qoyuluşudur. Əsas kapital istehsal prosesində dəfələrlə istifadə edilən, istehsalın nəticəsi olan aktivlərdir. Onlara bina və qurğular, maşın və avadanlıq, nəqliyyat vasitələri, damazlıq, məhsuldar, işlək mal-qara, bağlar, üzümlüklər və digər əkilmiş torpaqlar, geoloji-kəşfiyyat işlərinə çəkilən xərclər, EHM üçün proqram təminatına və məlumat bazalarına çəkilən xərclər, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin orijinaları (tirajını artırmaq üçün əsas sayılan filmlər, səs yazıları, əlyazmalar və s.) daxildir. Əsas kapitalın ümumi yığımı aşağıdakı komponentlərdən ibarətdir:

- a) sıradan çıxma nəzərə alınmadan, mövcud əsas fondlar və yeni əsas fondların alınması;
- b) istehsal olunmamış maddi aktivlərin yaxşılaşdırılmasına çəkilən xərclər;
- v) istehsal olunmayan aktivlərə sahib olmaq hüququnun başqasına verilməsi ilə əlaqədar olan məsrəflər.

Aktivlərin alınmasına satınalmalar, barter, natura şəklində kapital transferlərinin alınması, özünün istifadəsi üçün istehsal, əsaslı təmir daxildir. Aktivlərin sıradan çıxması mənfi (–) işarəsi ilə göstərilir. İstehsal olunmayan maddi aktivlərin yaxşılaşdırılmasına torpağın, onun alt qatlarının və təbii mənşəli digər aktivlərin yaxşılaşdırılmasına və onlardan istifadə etməkdən ötrü hazırlanmasına (meliorasiya, qurutma və s., şaxtaların, meşə sahələrinin, plantasiyaların, bağların və digər kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişaf etdirilməsi və genişləndirilməsinə) çəkilən kapital xarakterli xərclər daxildir. İstehsal olunmayan aktivlərə sahib olmaq hüququnun başqasına verilməsi ilə əlaqədar olan məsrəflərə vəkillər, daşınmaz əmlakla əməliyyatlar aparan agentlər və digər vasitəçilər tərəfindən göstərilən xidmətlərin dəyəri, rüsumlar, komisiyon vergiləri, vergilər və s. daxil edilir. Əsas kapitalın ümumi yığımının tərkib hissələri aşağıdakı kimi qiymətləndirilir: a) əsas kapital satın alınarkən satınalma qiyməti (alıcının qiyməti) ilə yeni sahib olmaq hüququnun başqasına verilmə xərclərinin hamısı daxil edilməklə; b) özünün istifadə etməsi üçün əsas kapital istehsal edilərkən əsas qiymətlərlə və ya istehsala çəkilən xərclərlə.

Əsas qiymət (main price) – məhsula görə ödənilməsi nəzərdə tutulan bütün vergilər çıxılmaqla və məhsula görə subsidiyalar daxil edilməklə istehsalçının məhsul və xidmətlərə görə əldə etdiyi qiyməti ifadə edir. Özünün son istehlakı üçün istehsal edilən məhsul və xidmətlər oxşar bazar məhsul və xidmətlərinin əsas qiymətləri ilə qiymətləndirilir. Dövlət idarəetmə orqanları və ev təsərrüfatlarına xidmət edən qeyri-kommersiya təşkilatları tərəfindən göstərilən qeyri-bazar xidmətləri əsas kapitalın istehlakı da daxil edilməklə, bu təşkilatların cari xərclərinə istinad edilərək qiymətləndirilir.

Əsas öhdəlik (main obligation) – əsas müqavilədən yaranan və icrası ipoteka ilə tam və ya qismən təmin edilən borc və digər öhdəliklərdir.

Əsas vəsaitlər (main finances) – Azərbaycanda qanunvericiliyə uyğun olaraq istifadə müddəti bir ildən çox olan və dəyəri 100 manatdan çox olaraq amortizasiya edilməli olan maddi aktivlər.

Əvəzətmənin marjinal dərəcəsinin azalması (diminishing marginal rate of substitution) – bizim birtərəflilik əyrisi boyu endiyimiz kimi, əvəzətmənin marjinal dərəcəsi də aşağı düşür.

Faizlər (interest rates) – borc öhdəlikləri ilə bağlı olan hər hansı ödəmə, o cümlədən kreditlərin (ssudaların) və ya depozitlərin (hesabların) verilməsi üçün ödəmələr.

Faktiki son istehlak (actual final consumption) – maliyyələşmə mənbəyindən asılı olmayaraq ev təsərrüfatları-rezidentlər tərəfindən fərdi istehlak üçün alınmış bütün əmtəə və xidmətlərin dəyərini və dövlət idarəetmə orqanları tərəfindən bütövlükdə cəmiyyətə göstərilən kollektiv xidmətlərin dəyərini özündə əks etdirir. Ev təsərrüfatları üçün o, istehlak mallarının və xidmətlərin satın alınması xərclərini və natura şəklində sosial transferlər kimi dövlət idarəetmə orqanlarından və qeyri-kommersiya təşkilatlarından ev təsərrüfatlarının pulsuz aldığı fərdi əmtəə və xidmətlərin dəyərini özündə birləşdirir. Dövlət idarəetmə orqanları üçün faktiki son istehlak kollektiv xidmətlərin dəyərinə bərabərdir; ev təsərrüfatlarına xidmət göstərən qeyri-kommersiya təşkilatlarında faktiki son istehlak yoxdur. Bütövlükdə iqtisadiyyat üzrə yekuna görə faktiki son istehlak və son istehlak xərcləri göstəriciləri eynidir.

Favoritizm (favouritism) – favoritizm normal insan meylinə – tanışları, dostları və ailəni yadlardan üstün tutmaq meylinə istinad edir. Bu, həmişə korrupsiyanın forması olmur. Hər halda dövlət və özəl sektor rəsmiləri mövqə və resursların qeyri-qanuni bölüşdürülməsində favoritizm nümayiş etdirəndə xeyir götürənlə əlaqələrindən asılı olaraq kronizmin günahkarları olurlar.

Fəaliyyət bəyanatı (activity statement) – konkret olaraq Avropa Birliyinin fəaliyyətinin hər sahəsi üçün iş (icra) informasiyasının təqdimatı, onun ilkin layihə büdcəsində komissiya (səlahiyyət) tərəfindən tələb olunan resursların səviyyəsinə haqq qazandıran əsas elementləri təmin edir. Bəyanata fəaliyyət üçün resursların bölüşdürülməsi detalları, əlaqələndirimiş məqsədlər, indikatorlar, büdcədən çıxarışlar və nəticələr daxildir.

Fəaliyyətə əsaslanan planlaşdırma (activity based budgeting) – büdcə təşkilatlarının məqsədli büdcə təxsisatları və resursları əhaliyə onlar çərçivəsində necə siyasət həyata keçirildiyini, onların hər birinə nə qədər pul xərcləndiyini və bu işdə nə qədər adamın çalışdığını görməyə imkan verir.

Fərdi hesab (private account) – dövlət sosial sığorta sistemində fərdi uçotu həyata keçirən müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən hər bir sığorta olunan şəxsə uçot dövründə daimi (dəyişməz) sosial sığorta nömrəsi ilə açılmış şəxsi hesabdır.

Fərdi hesabın sığorta hissəsi (insurance part of individual account) – müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş nisbətlərə uyğun olaraq sığorta olunan şəxslər üzrə ödənilmiş və əmək pensiyasının sığorta hissəsinin hesablanması üçün nəzərə alınan məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının qeydə alındığı subhesabdır.

Fərdi hesabın yığım hissəsi (saving part of individual account) – müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş nisbətlərə uyğun olaraq sığorta olunan şəxslər üzrə ödənilmiş və əmək pensiyasının yığım hissəsinin hesablanması üçün nəzərə alınan məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının, eləcə də bu vəsaitlərin döviyyəsinəndən əldə edilən gəlirlərin toplandığı subhesabdır.

Fərdi identifikasiya nömrəsi (private identification number) – rəsmi qanunvericiliyə əsasən, dövlət reyestrinə barəsində məlumat daxil edilən şəxsə müəyyən edilmiş qaydada verilən və şəxs barəsində müvafiq məlumatları birmənalı müəyyən etməyə imkan verən vahid, təkrar olunmaz koddur. Dövlət reyestrinə məlumatların daxil edilməsi onların birmənalı fərqləndirilməsinə, eyni şəxs barədə məlumatların tərkib hissələrinin əlaqələndirilməsinə, təkrara yol verilməməsinə və səmərəli istifadə edilməsinə imkan yaradan fərdi identifikasiya nömrəsi əsasında aparılır. Fərdi identifikasiya nömrəsi Azərbaycan Respublikasının hər bir vətəndaşına, habelə Azərbaycan Respublikasında daimi yaşayan hər bir əcnəbiyə və vətəndaşlığı olmayan şəxsə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən verilir. Fərdi identifikasiya nömrəsinin verilməsi avtomatlaşdırılmış rejimdə xüsusi proqram təminatı vasitəsilə həyata keçirilir. Fərdi identifikasiya nömrəsi təkrar olunmur və dəyişilmir.

Fərdi uçot (individual registration) – sığorta olunanların qanunvericiliklə nəzərdə tutulan sosial müdafiə hüquqlarının təminatı üçün zəruri məlumatların fərdi qaydada qeydiyyatının və uçotunun təşkilidir.

Fırıldaqçılıq (fraud) – aldatma, hiylə və yalan bəhanələrin daxil olduğu iqtisadi cinayətdir, belə ki, onunla kimsə qeyri-qanuni fayda əldə edir. Həqiqi fırıldaqçılığa kimi isə aldatmaq yolu ilə zərər yaratmaq arzusu səbəb göstərilir, konstruktiv fırıldaqçılıq isə etibar münasibətlərindən gəlir götürməkdir.

Filips əyrisi (Phillips curve) – qısamüddətli dövrdə işsizlik səviyyəsi ilə inflyasiya tempi arasında tərs mütənasib əlaqə olduğunu göstərən əyri.

Fiskal federalizm (fiscal federalism) – hakimiyyətin müxtəlif səviyyələrini tədqiq edən sahə və onların qarşılıqlı əlaqədə olduğu istiqamətlər.

Fiskal illüziya (fiscal illusion) – vergiqoymada şəffaflığın təmin olunmaması dövlətə əlavə gəlirləri əhalinin vergi yükünü nəzərə almadan qaldırmağa imkan verir. Fiskal illüziya fiskal maneənin nəticəsidir. Bəzi iqtisadçılar belə hesab edir ki, hökumət bunu ictimai cəhələtin sayəsində asan etmiş və Qərb dövlətlərinin xərcləri ölçüsündə konstitusional limitləri müdafiə etmişdir.

Fiskal maneə (fiscal obstacle) – inflyasiyanın effektiv vergi dərəcələri üzərində effekti və yaxud nominal ÜDM-in artımının vergi gəlirləri üzərində effekti. Proqressiv gəlir vergisi sistemi altında qazancda artımlar vergi ödəyicilərini daha yüksək vergi dərəcələrinə irəli çəkə bilər. İnflyasiyaya uyğun indeksləşdirilməyən vergi sistemi şəraitində isə qazancda artımlar inflyasiya ilə uyğunlaşmaq üçün vergi gəlirlərini də artıracaq. 1980-ci illərdən bəri inflyasiya dərəcələrinin azalması ilə “fiskal maneə” termini bir fakta istinad etdi ki, hətta indeksləşdirilmiş vergi sistemində əgər qazanclar qiymətlərə nisbətən sürətlə artırsa, aşkar siyasi dəyişikliklərdə vergi dərəcələrini artırmadan əlavə gəlir vergiləri əldə edir. Fiskal maneə fiskal siyasətdə tələb və məhsul buraxılışı artımı üzərinə azaldıcı effektiv bilərəkdən edilməmiş dəyişikliklə nəticələnə bilər. Oxşar proses eyni zamanda deflyasiya şəraitində baş verir.

Fiskal siyasət (fiscal policy) – hökumətin büdcə xərcləri və vergi sistemi ilə bağlı elə tənzimləyici siyasətidir ki, bu, son nəticədə milli gəlirin və xərcləmələrin strukturuna və yenidən bölgüsünə təsir edir. Beynəlxalq praktikada vergi dərəcələrinin artırılması və ya büdcə xərclərinin kəskin azaldılması fiskal siyasəti gərginləşdirən amillər kimi nəzərdən keçirilir. Optimal fiskal siyasət vergi dərəcələrinin dəyişməsinin işgüzar aktivliyə, büdcə xərclərindəki dəyişikliklərin inflyasiya və faiz dərəcələrinə, büdcə kəsirinin isə makroiqtisadi tarazlığa təsirini nəzərə almaqla icra edilməlidir. Bəzi iqtisadi ədəbiyyatlarda büdcə-vergi siyasəti də adlandırılan fiskal siyasət iqtisadi tsikllərdən və monetar siyasətdən də asılıdır. Fiskal siyasətin diskret və avtomatik olmaqla iki növü fərqləndirilir ki, əsas fərq də onların stimullaşdırma funksiyalarının vəziyyəti ilə bağlıdır. Fiskal siyasət mərkəzi hökumətin büdcə mövqeyidir. Məcmu tələbi stimullaşdırmaq üçün vergiləri azaltmaq və

ya dövlət xərclərini artırmaq “zəiflədilmiş fiskal siyasətə” istinad edir. Yüksək vergi dərəcələri və dövlət xərclərinin azaldılması fiskal siyasəti gərginləşdirir. Fiskal siyasətin iqtisadi idarəetmədə müvafiq çəkisi ilə bağlı əhəmiyyətli ziddiyyət fiskal siyasətlə əlaqəlidir. Fiskal siyasətdən qısa müddət ərzində iqtisadiyyatı tənzimləmək üçün istifadə olunur və onun yaxın məqsədi borc almağın münasib səviyyəsinin qorunmasının saxlanmasına və qızıl qayda, sabitlik və artım paktı qaydalarına istiqamətlənmişdir.

Fiziki şəxs (physical person) – rəsmi qanunvericiliyə əsasən, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı, əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxs.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisi (income tax of physical person) – rezident və qeyri-rezident fiziki şəxslər gəlir vergisinin ödəyiciləridir. Rezident fiziki şəxslərin gəliri onun Azərbaycan Respublikasında və onun hüduqlarından kənarında əldə etdiyi gəlirdən ibarətdir. Qeyri-rezident fiziki şəxsin gəliri onun Azərbaycan Respublikası mənbələrindən əldə etdiyi gəlirlərdən ibarətdir. Gəlirlərə aşağıdakılar aiddir: muzzdlu işlə əlaqədar əldə edilən gəlir; muzzdlu işə aid olmayan fəaliyyətdən əldə edilən gəlir; vergidən azad edilən gəlirlərdən başqa bütün digər gəlirlər. Rezidentlərin gəlirləri üzrə vergitutma obyektı vergi ili üçün bütün gəlirlərlə həmin dövr üçün müəyyənləşdirilən gəlirdən çıxılan məbləğ arasındakı fərqdən, yəni vergiyə cəlb edilən gəlirdən ibarətdir. Ödəmə mənbəyində vergi tutulduğu halda, vergitutma obyektı vergiyə cəlb olunan gəlirdir. Azərbaycan Respublikasında daimi nümayəndəlik vasitəsilə fəaliyyət göstərən qeyri-rezidentin vergiyə cəlb olunan gəliri Azərbaycan mənbələrindən daimi nümayəndəliklə bağlı əldə etdiyi ümumi gəlirlə həmin dövrdə bu gəlirlərin əldə edilməsi ilə əlaqədar çəkdiyi və gəlirdən çıxılan məbləğ arasındakı fərqə bərabərdir. Qeyri-rezidentin ödəmə mənbəyində vergi tutulan ümumi gəliri, gəlirdən çıxılan məbləğ nəzərə alınmadan, ödəniş yerində vergitutma obyektıdır.

Forvard kontraktı (forward contract) – şəxsin qiymətli kağızlar, mallar və ya pul vəsaitləri gələcəkdə müəyyən vaxtda və müəyyən şərtlərlə bu cür forvard kontraktının bağlandığı anda təsbit edilmiş qiymətlə əldə etməyə (satmağa) öhdəliyini təsdiq edən müqavilədir.

Fövqəladə büdcə xətti (emergency budget line) – bəzi federativ ölkələrdə büdcədən maliyyə əldə etmək üçün istifadə edilən xüsusi tapşırıq kanalı. Belə vəsaitlər milli təhlükəsizlik və fəvqəladə hallar üzrə xərclənməlidir. Bu xətlə əldə edilən vəsaitin auditi adətən məcburi olmur və ona nəzarət imkanı çətinləşir. ABŞ İraq müharibəsi üçün

sərf etdiyi vəsaiti federal büdcədən fəvqəladə büdcə xətti ilə əldə edir və bu vəsaitin xərclənməsi üzərində Konqresin nəzarət imkanları məhduddur.

Fəvqəladə kömək ehtiyatı (emergency aid reserve) – əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş büdcədə bloklaşdırılmış ehtiyat tərəfindən maliyyələşdirilir, fəvqəladə hal və böhranlar zamanı büdcə hakimiyyətinin razılığı ilə transfer oluna bilər.

Funksional təsnifat (functional classification) – hazırkı BVF-in Dövlət Maliyyəsi Statistikası Təlimatı (GFS Manual) xüsusi olaraq razılaşmaların təşəbbüsü olan geniş məqsədlərə görə dövlət xərclərinin təsnifatı üçün beynəlxalq standart – Dövlət Funksiyalarının Təsnifatına istinad edir. Ümumiyyətlə, termin dövlət tərəfindən müxtəlif məqsəd və fəaliyyətlərin (məsələn, səhiyyə, təhsil, nəqliyyat, kommunikasiya və s.) təşviqi üçün resursların bölüşdürülməsini müəyyənləşdirməkdən ötrü istifadə edilir.

G

Gəlir effekti (income effect) – qiymət dəyişikliyi istehlakçını daha yüksək və ya daha aşağı birtərəflilik əyrisinə keçirdikdə alıcının real gəlirində baş verən dəyişiklik.

Gəlirlərin Haiq-Simons tərifı (Haig-Simons definition of income) – müəyyən dövrdə fərdi gücün sərfində xalis artımın dəyəri.

Gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi hesabı (incomes preliminary distribution account) – rezidentlər arasında (institusional vahid və ya sahələr üzrə) istehsal fəaliyyətindən və mülkiyyətdən alınmış gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsini xarakterizə edir.

Gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi hesabı (incomes redistribution account) – daxil olunmuş və verilmiş cari transferlər nəticəsində institusional vahidin və ya sektorun ilkin gəlirlərinin saldosunun sərəncamda olan gəlirinə çevrilməsini əks etdirir.

Gəlirlərin yaranması hesabı (incomes generating account) – vahidlərin – məhsul və xidmətlərin istehsalında bilavasitə iştirak edən rezidentlərin ilkin gəlirlərinin ödənilməsini əks etdirir. Hər hansı bir ölkənin ərazisində iqtisadi maraqları olan institusional vahidlər həmin ölkə iqtisadiyyatının rezidentləri hesab olunur, onlar iqtisadi fəaliyyətin hər hansı bir növü ilə məşğul olur və ya məşğul olmağa hazırlaşırlar, yaxud uzun dövr ərzində (adətən bir ildən artıq) əməliyyatlar aparırlar.

Gizli iqtisadiyyat (underground/shadow economy) – belə iqtisadi fəaliyyətlər ya qeyri-qanunidir, ya da qanuni olsa belə vergi orqanlarından gizli fəaliyyət göstərir.

Gömrük dəyərinin müəyyən edilməsi üsulları (determination methods of custom value) – rəsmi qanunvericiliyə əsasən, Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən malların gömrük dəyəri aşağıdakı üsullarla müəyyən edilir: gətirilən malların sövdələşmə qiyməti ilə; eyni malların sövdələşmə qiyməti ilə; eynicinsli malların sövdələşmə qiyməti ilə; dəyərin toplanması üsulu ilə; dəyərin çıxılması üsulu ilə; ehtiyat üsulu ilə. Gətirilən malların sövdələşmə qiymətinə uyğun olaraq qiymətləndirilməsi gömrük dəyərinin müəyyən edilməsinin əsas üsuludur. Əsas üsuldan istifadə edilə bilinmədiyi halda bu maddənin 1-ci bəndində göstərilən üsullardan hər biri ardıcıl olaraq tətbiq edilir. Bu zaman hər bir sonrakı üsulun tətbiqi gömrük dəyərini

əvvəlki üsulla təyin etmək mümkün olmadıqda həyata keçirilir. Dəyərin çıxılması və toplanması üsullarından istənilən ardıcılıqla istifadə edilə bilər.

Gömrük ərazisi (custom territory) – gömrük işi sahəsində müəyyən dövlətin müstəsna yurisdiksiyasında olan ərazidir. Gömrük sərhədi isə müəyyən dövlətin gömrük ərazisinin sərhədidir.

Gömrük rüsumu (custom duty) – ölkənin gömrük orqanları tərəfindən həmin ölkənin gömrük ərazisində idxal, tranzit və ixrac məhsullarından, əmlakdan və qiymətli əşyalardan alınan ödənişlərdir. Azərbaycan Respublikasında gömrük rüsumu mallar ölkənin gömrük ərazisinə gətirilərkən və ya bu ərazidən çıxarılarəkən Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanları tərəfindən tutulan haqq olmaqla yanaşı, həm də bu cür idxal və ixracın mühüm şəətidir.

Gömrük rüsumu dərəcələri və onların müəyyən edilməsi qaydaları (levels of state custom and their determination rules) – rəsmi qanunvericiliyə əsasən, qanunvericiliklə nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla, gömrük rüsum dərəcələri Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən mal keçirən hüquqi və fiziki şəxslərdən, sövdələşmə növlərindən və digər amillərdən asılı olaraq dəyişdirilə bilməz. İdxal gömrük rüsumlarının dərəcələri Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən təyin edilir. Azərbaycan Respublikasının əlverişli ticarət rejimi tətbiq etdiyi ölkələrin malları üçün idxal gömrük rüsumları dərəcələrinin son həddi Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən müəyyən olunur. Bu qanunun müddəalarına uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikası tərəfindən tarif imtiyazları verildiyi hallar istisna olmaqla, əlverişli ticarət rejimi tətbiq olunmayan ölkələrin mallarına və mənşə ölkəsi müəyyənləşdirilməyən mallara idxal gömrük rüsumlarının dərəcələri iki dəfə artırılır. İxrac gömrük rüsumlarının dərəcələri və onların tətbiq olunduğu malların siyahısı, həmçinin xarici iqtisadi tənzimlənmənin qeyri-tarif tədbirləri Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunur. Azərbaycan Respublikasının əlverişli ticarət rejimi tətbiq etdiyi ölkələrin malları üçün ixrac gömrük rüsumları dərəcələrinin son həddi Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən təyin olunur.

Gömrük rüsumunun növləri (types of custom duties) – rəsmi qanunvericiliyə əsasən, Azərbaycan Respublikasında aşağıdakı gömrük rüsumları tətbiq edilir: advalor – malların gömrük dəyərinə görə faizlə hesablanan; spesifik – mal vahidinə görə müəyyən olunmuş dəyərlə hesablanan; kombine edilmiş – hər iki növü birləşdirməklə hesablanan.

Gömrük tarifi (custom duty) – gömrük sərhədindən keçirilən mallara tətbiq edilən və xarici iqtisadi fəaliyyətin əmtəə nomenklaturasına uyğun olaraq sistemləşdirilmiş gömrük rüsumu dərəcələrinin məcmusudur. Gömrük tarifi məhsulun kodunu, malın qısa adını, gömrük rüsumu və rüsum dərəcələri ilə tətbiqi vahidini özündə əks etdirir.

Gözlənilən pensiya ödənişi müddəti (expected pension payment duration) – müəyyən məqsədlər üçün müəyyən edilən və əmək pensiyasının sığorta və yığım hissələrinin hesablanması istifadə olunan göstəricidir.

Gözlənilməyən hallar üçün fondlar və rezervlər (contingency funds/reserves) – ayrılmış fond və ya büdcə şərti yığımını büdcə ilində arta bilən, kənardan gözlənilməyən və labüd tələbləri qarşılamaq üçün şərti olaraq kənarında yaradılır. Borc zəmanət öhdəliklərinin qarşılınması kimi gözlənilməzliklərin tipləri belə fondlardan potensial istifadəni müəyyənləşdirir.

GRECO (The Group of States against Corruption) – 1999-cu ildə Avropa Şurası tərəfindən üzv ölkələrin təşkilatın antikorrupsiya standartlarına uyğunluğunu monitorinq etmək üçün yaradılan köməkçi təşkilat. GRECO-nun əsas məqsədi dinamik proses olan qarşılıqlı qiymətləndirmə və təzyiq yolu ilə üzv ölkələrin korrupsiya ilə mübarizə imkanlarını və iradəsini yüksəltməkdir. GRECO-ya üzvlük AŞ-yə üzvlüklə tam üst-üstə düşməyə bilər. GRECO-ya AŞ Baş katibi tərəfindən təyin edilən icraçı katib rəhbərlik edir və təşkilatın katibliyi Strasburq şəhərində yerləşir.

Haavelmo teoremi (Haavelmo theorem) – dövlət xərclərinin büdcəni balanslaşdırmaq üçün vergi artımı ilə müşayiət olunan proporsional artımı gəlirlərin də elə bir o qədər artımına gətirib çıxarır. Belə olan halda balanslaşdırılmış büdcə multiplikatoru orta istehlak meylinin səviyyəsindən asılı olmayaraq vahidə bərabər olur.

Hamilik (patronage) – hamilik hami tərəfindən sponsorluğa istinad edir. Dövlət qulluğuna təyinatda, promoşn işlərində və işə görə müqavilələrdə hamilikdən istifadə olunur. İstənilən halda pulsuz nahar yoxdur: əksər havadarları stimullaşdıran amil güc, status, var-dövlət qazanmaq arzusudur. Hamilik qanuni siyasi təsirin sərhədlərini, ləyaqət və rəqabət prinsiplərini pozur.

Hasilatin pay bölgüsü sazişi (production sharing agreement) – hazırda bazar iqtisadiyyatının yenicə formalaşdığı ölkələrdə hasilat sənayesində daha geniş yayılmış müqavilə münasibətləri formasıdır. O, ilk dəfə ötən əsrin 60-cı illərində (1966-cı ildə) İndoneziyada tətbiq edilib, sonradan Misirdə, Suriyada və başqa ölkələrdə geniş yayılıb. HPB müqaviləsinin şərtləri adətən ölkənin milli qanunvericiliyində (əksər hallarda hasilatin pay bölgüsü haqqında qanunda) müəyyən edilir. HPB müqavilələrində dövlətə, müəyyən vergi və qeyri-vergi ödənişləri ilə yanaşı, hasil olunan neftin (daha doğrusu, “mənfəət nefti”nin) bir hissəsi də məhsul formasında çatır.

Heller büdcəsi (Heller budget) – ABŞ-da həyat səviyyəsini müəyyən etmək üçün istifadə edilən istehlak büdcəsi. Bu, 4 nəfərdən (ər, arvad, 13 yaşlı oğlan və 9 yaşlı qız) ibarət orta statistik ailənin mövcud bazar qiymətlərinə uyğun istehlak büdcəsini ifadə edir.

Hesabat dövrünün əvvəlinə və axırına olan vəziyyətə görə emitentin qiymətli kağızlarının yerləşdirilməsi (security floatation for commencing and ending reporting period) – emitentlərin (səhmdar cəmiyyətlərinin, fond birjalarının, investisiya fondlarının, bankların və digər təşkilatların) ilkin bazarda yerləşdirdikləri qiymətli kağızların məbləğ və miqdarını əks etdirir. Qiymətli kağızların tədavülü təkrar bazarda (fond birjasında) qiymətli kağızların alqı-satqısı üzrə əməliyyatlar aparan emitentlərin və investorların (qiymətli kağızlar bazarının peşəkar iştirakçılarının: səhmdar cəmiyyətlərinin, müəssisələrin, təşkilatların) qiymətli kağızlarının məbləğini və miqdarını əks etdirir.

Hesabdan çıxarış (extract from account) – müştərinin hesabı üzrə əməliyyatları əks etdirən və onun xahişi ilə bank tərəfindən təqdim edilən arayış.

Hesablama Palatası (Chamber of Accountant) – ölkədə ali büdcə-maliyyə nəzarətini həyata keçirən dövlət orqanıdır. “Hesablama Palatası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu 1999-cu ildə qəbul olunub və 2001-ci ildə ona müəyyən dəyişikliklər edilib. Qanuna müvafiq olaraq Hesablama Palatasının əsas funksiyaları əsasən bunlardır: dövlət büdcəsinin büdcədənənar dövlət fondlarının təsisatlarının, büdcələrinin layihələrinə rəy vermək; dövlət büdcəsi və icmal büdcənin auditini aparmaq; dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi və idarə olunmasından vəsaitlərin dövlət büdcəsinə daxil olmasının təmin edilməsinə nəzarəti həyata keçirmək; dövlət büdcəsinin, büdcədənənar dövlət fondlarının büdcələrinin gəlir və xərc maddələrinin strukturu və təyinatı üzrə vaxtında icrasına nəzarəti həyata keçirmək; dövlət büdcəsinin icrası barədə Milli Məclisə rüblük məlumatlar hazırlamaq və illik icra hesabatı haqda müvafiq qanun layihələrinə rəy vermək; dövlət büdcəsindən maliyyələşmələrin təsdiq olunmuş büdcədə müəyyən edildiyi kimi aparılmasını təhlil edib kənarlaşmaların aradan qaldırılmasına nail olmaq və s. Nəzarət tədbirlərinin həyata keçirilməsinin nəticəsi olaraq Hesablama Palatası özünün yekun rəylərini hazırlayır və sonra Milli Məclisə təqdim edir.

Hesabların icazəsi (clearance of accounts) – konkret olaraq AB-də üzv dövlətlər (ümumi idarəetmə altında) və ya üçüncü ölkələr (mərkəzləşdirilməmiş idarəetmə altında) tərəfindən xərclərin yoxlanılmasına yönəlmiş prosedur AB büdcəsinə yüklənə bilər.

Hesabatlılıq (accountability) – idarəetmə subyektinin yuxarı idarəetmə instansiyası və ya idarəetmə obyektinə (məsələn, dövlət idarəçiliyində xalq) qarşısında mütəmadi olaraq öz fəaliyyətinin kəmiyyət və keyfiyyət parametrlərini bəyan etməsindən ibarət mexanizmlər toplusu. Bu siyasətin və ya fəaliyyətin öncədən proqnozlaşdırıla bilməsinə və icranın qiymətləndirilməsinə xidmət edir. Hal-hazırda kompaniyalar və ölkələr üçün hesabatlılığın qiymətləndirilməsini nəzərdə tutan hesabatlılıq reytingi (accountability rating) işlənib hazırlanmışdır. Hesabatlılığın qiymətləndirilməsi zamanı strategiya, idarəetmə, cəlbətmə və təsir qiymətləndirilir.

Hədiyyə vermək (gift giving) – hədiyyə vermək bir çox cəmiyyətlərdə adətdir, onun vasitəsilə lokal adətlərə uyğun olaraq insanlar müxtəlif vəziyyətlərdə hədiyyə təklif edirlər. Problem o zaman əmələ gəlir

ki, məmurlar tərəfindən hədiyyə vermək peşəkarlıq və qərəzsizlik prinsiplərinə zidd olur. Sinonimləri: Swindle, deceit, double-dealing, cheat, and bluff.

Həyat tsikli modeli (lyfe-cycle model) – verilmiş il ərzində fərdlərin istehlakı və qənaət etməsini planlaşdırma prosesinin nəticəsi.

Holistik yanaşma (holistic approach) – korrupsiyaya effektiv müdaxilə etmək üçün bütöv yanaşmaya ehtiyac duyulur. Belə yanaşma verilmiş ölkə çərçivəsində ədalətli hakimiyyəti və özəl sektoru qorumağa münasib bütün institutları və təcrübələri tədqiq edir. Bunlara icraedici, qanunverici və məhkəmə hakimiyyəti, şirkətlər, media və ictimai birliklər aiddir.

“Holland xəstəliyi” (Dutch Disease) – ölkədə təbii xammal resurslarının genişmiqyaslı hasilatı və ixracı nəticəsində milli valyutanın bahalaşması ölkənin iqtisadi rəqabətqabiliyyətliliyini azaldır, idxalı stimullaşdırır, qeyri-ticarəti sektor məhsullarının (əsasən xidmətlərin) qiymətini daxili bazarda yüksəldir və deindustrializasiyaya səbəb olur. “Core model”inə əsasən, “holland xəstəliyi”nin mühüm göstəricisi və ya əlaməti sektorlar arasında istehsal resurslarının hərəkətidir. Termin Hollandiyanın Şimal dənizində qaz yataqlarını istifadəyə verməsi ilə yaranan situasiyadan sonra meydana çıxıb.

Horizontal cəmləmə (horizontal summation) – bazar tələbi ayrısının hər qiymətdə hər adam tərəfindən tələb olunan miqdarları cəmləməklə qurulması.

Hökumətə orqanik yanaşma (organic view of government) – cəmiyyətin dövlətin ürəyi olduğunu ifadə edən siyasi fəlsəfə.

Humanitar yardım (humanitarian assistance) – miqrantlara, qaçqın və məcburi köçkünlərə, təbii fəlakət qurbanlarına, silahlı qarşıdurmalardan zərər çəkərək hadisə zonasında qalan insanlara kömək etmək məqsədilə onların ərzaqla, tibbi ləvazimatlar, müvəqqəti sığınacaq vasitələri ilə təchiz edilməsi (təmin edilməsi). Humanitar yardım problemin xarakterindən asılı olaraq müxtəlif müddətdə davam edə bilər.

Hüquqi şəxs (juridical person) – rəsmi qanunvericiliyə əsasən, Azərbaycan Respublikasının və ya xarici dövlətin qanunvericiliyinə uyğun olaraq hüquqi şəxs statusunda yaradılmış müəssisə və təşkilatlar.

X

Xalis əlavə dəyər (net added value) – əsas kapitalın istehlakı çıxıldıqdan sonra yerdə qalan ümumi əlavə dəyəri ifadə edir.

Xalis kreditləşdirmə (net crediting) – maliyyələşmə mənbələrinin qeyri-maliyyə aktivlərinin xalis əldə edilməsi xərclərinə nisbətən artıqlığını və ya çatışmazlığını özündə əks etdirir. Bütövlükdə, iqtisadiyyat səviyyəsində xalis kreditləşdirmə və ya xalis borcalma ölkənin “qalan dünya”nın sərəncamına, yaxud “qalan dünya”nın ölkənin sərəncamına verdiyi resursların arasında dəyər ifadəsində yaranan fərqi göstərir.

Xalis mənfəət (net income) – şirkətin ümumi gəlirindən bütün vergilər, yığımlar və digər məcburi ayırmalar çıxıldıqdan sonra qalan məbləğ. Xalis mənfəət və xalis qarışıq gəlirlər əsas kapitalın istehlakı çıxılmaqla ümumi mənfəətə və ümumi qarışıq gəlirlərə bərabərdir.

Xarici iqtisadi fəaliyyətdən əldə edilən gəlirlər (income generated foreign economic activity) – mərkəzləşdirilmiş ixracdan və xarici iqtisadi əlaqələrdən əldə edilən sair daxilolmalardan ibarətdir və aşağıdakıları özündə birləşdirir: idxal əməliyyatlarından əldə edilən gəlirləri; ixrac rüsumlarını; gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar daxilolmaları; gömrük əməliyyatlarının aparılmasına görə ödəmələri; sair daxilolmaları.

Xarici yardım (foreign aid) – inkişaf etmiş ölkələrdən inkişafda olan ölkələrə, iqtisadi inkişafı dəstəkləmək üçün resursların idarə edilmiş transferidir. Beynəlxalq institutlar və dövlətlər tərəfindən İOÖ-lərə rəsmi yardım formasında edilən yardımlar yardımların cəmi transferinin üçdə biri qədər hesablanır.

Xeyriyyəçilik fəaliyyəti (philanthropy) – fiziki şəxs və (və ya) xeyriyyə təşkilatı tərəfindən həyata keçirilən və maddi və ya digər köməyə (yardıma) ehtiyacı olan fiziki şəxslərə və ya bilavasitə bu cür kömək (yardım) göstərən təşkilatlara, o cümlədən xeyriyyə təşkilatlarına, birbaşa bu cür təmənnasız kömək (yardım) göstərməkdən, o cümlədən əvəzsiz pul köçürməkdən ibarət olan fəaliyyət, yaxud, ictimai mənafeələr naminə həyata keçirilən elmi, təhsil və ya başqa fəaliyyətdir. Aşağıdakı hallarda kömək (yardım) göstərilməsi xeyriyyəçilik fəaliyyəti sayılır: bu cür köməyi (yardımı) alan şəxs köməyi (yardımı) göstərən şəxsin qarşısında mülkiyyət və ya qeyri-mülkiyyət xarakterli öhdəlik (alınan vəsaitdən və ya əmlakdan məqsədli təyinatla istifadə olunmasına

dair öhdəlikdən başqa) qəbul edirsə; bu cür köməyi (yardımı) alan və köməyi (yardımı) göstərən şəxslər qarşılıqlı surətdə asılı olan şəxslər sayılırlarsa; bu cür kömək (yardım) hər hansı fiziki və ya hüquqi şəxsə seçki kampaniyasında iştirak etmək üçün göstərilirsə. Xeyriyyə təşkilatı, xeyriyyəçilik fəaliyyətini həyata keçirən qeyri-kommersiya təşkilatı.

Xərc-fayda analizi (cost-benefit analysis) – investisiya layihəsinin bütün sosial və maliyyə xərc və faydalarının kompleks təhlili. Bu təhlilin xüsusi texnikaları (discounted cash flow, present and future value) investisiyanın faydalarının onun zərərərini hansı müddətə və hansı şərtlərlə üstələyəcəyini aşkar edir. Xərc-fayda təhlili həm dövlət, həm də özəl investisiya layihələri üçün önəmlidir. Xərc-fayda analizi ictimai əmtəə istehsalının cəmiyyət üçün faydasının və xərclərinin müqayisəsidir.

Xərc-səmərəlilik analizi (cost-effectiveness analysis) – bir sıra alternativ xərclərdən mənfəət əldə etmək üçün ən ucuz başa gələnini müəyyənləşdirmək.

Xərclərin yekunu (total expenses) – istifadə istiqamətləri üzrə xərclərin və qaytarılmalar çıxılmaqla, kreditləşmənin məbləğləri daxildir.

Xəzinədarlıq (Treasury) – ölkənin Maliyyə Nazirliyinin tərkibində və ya muxtar şəkildə fəaliyyət göstərən xüsusi bir qurumdur. Bu qurumun yaranması bazar iqtisadiyyatının özünəməxsus tələblərindən irəli gəlir. Həmin tələblərə aşağıdakıları aid etmək olar: a) bazara keçid dövründə büdcənin icrası üzrə informasiya təminatı problemlərinin aradan qaldırılması; b) ölkədə mikroiqtsadi tənzimləmənin təsirli təşkilatı qurumlarının yaradılması və normal fəaliyyətinin təşkili; v) radikal dəyişikliklərə və yeniliklərə operativ reaksiya verilməsi; q) dövlət büdcəsinin icrasında qarşıya çıxan cari problemlərin həlli və s. Bu tələblərə tam cavab vermək iqtidarında olan hər bir xəzinədarlıq dövlətin gəlir və xərclərinə nəzarət edən və pul vəsaitlərinin hərəkətini dəqiq tənzimləyən dövlət orqanı kimi təşəkkül tapa bilər.

Xəzinədarlıq səhmi (treasury stock) – şirkətə məxsus səhmlərin həmin şirkət tərəfindən sərmayəçilərdən geri alınması. Bu halda səhmlər ləğv olunmur, sərmayə kimi şirkət rəhbərliyinin qiymətli kağızlar portfelində saxlanılır.

Xəzinədarlıq sistemi (Treasury system) – maliyyə planlaşdırılması, büdcənin icra edilməsi, nağd dövriyyənin idarə olunması, kassa əməliyyatları, maliyyə uçotu, daxili audit, daxili və xarici borcların idarə edilməsi funksiyalarını icra edən bütün təşkilatı qurumların

məcmusudur. Bu sistem çox müəkkəb informasiya axınlarının idarə edilməsi sistemidir. Həmin sistemin ən mühüm xüsusiyyəti onun xəzinədarlıq hesabı açmaq hüququna malik olmasıdır. Ölkədə olan digər dövlət idarələrindən heç birinin belə hüququ yoxdur. Xəzinədarlıq sisteminin yaradılmasında əsas məqsəd büdcə təşkilatlarının fərdi maliyyə hesablarına daimi nəzarəti həyata keçirməkdir.

Xırda korrupsiya (petty corruption) – xırda korrupsiya həm də bürokratik korrupsiya adlanır. Məmurların adamlarla birbaşa ünsiyyətdə olduğu yerlərdə yaranır. Xırda korrupsiya eyni zamanda “ehtiyacdan yaranan korrupsiya” kimi təsvir edilir. Korrupsiyanın son dərəcə aşağı ödənişli ailəsinin yaşayış və qida, uşaqlarının təhsil haqları üçün pula ehtiyacı olan gənc və orta yaşlı məmurlar tərəfindən törədilən formasıdır. Xırda korrupsiya cəmiyyətin kasıb təbəqəsinə pis təsir edir, belə ki, bu təbəqə ictimai xidmət sahələrində rüşvət verməyə məcbur olur.

Xidmət (service) – malların təqdim edilməsi sayılmayan, nəticələri maddi ifadə kəsb edən fəaliyyət. ƏDV-nin məqsədləri üçün pul vəsaitinə və torpağa mülkiyyət hüququnun başqasına verilməsi, həmçinin işəgötürənə muzzdlu işçi kimi xidmət göstərilməsi istisna olunur. Xidmətlərin göstərilməsi zamanı istifadə olunan mallar ayrıca təqdim edilmirsə və ya xidmətin dəyərinə daxil edilməyən kompensasiyalı xərclər müqavilədə və ya ödəniş sənədlərində ayrıca göstərilmirsə, həmin mallar və ya xərclər xidmətin ayrılmaz tərkib hissəsi hesab edilir.

Xüsusi borclanma hüququ (special drawing rights, SDR) – SDR beynəlxalq rezerv aktivi və ödəmə vasitəsidir. Bu, 1969-cu ildə BVF tərəfində Bretton-Vuds sistemine dəstək və üzv ölkələrin mövcud rəsmi rezervlərinə əlavə kimi formalaşdırılıb. SDR üzv ölkələrə onların kvotalarına uyğun olaraq ayrılır və bəzi hesablaşmalarda süni valyuta rolunu oynayır. Onun dəyəri əsas beynəlxalq valyutaların “səbət”inə əsaslanaraq formalaşır.

Xüsusi növ rüsumlar (special duties) – rəsmi qanunvericiliyə əsasən, Azərbaycan Respublikasının iqtisadi mənafeyini qorumaq üçün idxal edilən mallara müvəqqəti olaraq aşağıdakı xüsusi növ rüsumlar tətbiq oluna bilər: xüsusi rüsumlar; antidempinq rüsumları; kompensasiya rüsumları. Xüsusi növ rüsumların formalaşması və tətbiqi qaydası Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə müəyyən olunur. Xüsusi rüsumlar aşağıdakı hallarda tətbiq olunur: mallar Azərbaycan Respublikası gömrük ərazisinə bu qəbildən olan malların yerli istehsalçılara ziyan vuran və ya ziyan vura biləcək

kəmiyyətdə və şərtlərlə gətirildiyi təqdirdə müdafiə tədbiri kimi; digər dövlətlərin və onların ittifaqlarının Azərbaycan dövlətinin mənafeyinə toxunan ayrı-seçkilik və digər hərəkətlərinə cavab tədbiri kimi. Rəsmi qanunvericiliyə əsasən, xüsusi növ rüsumların (xüsusi, antidempinq və kompensasiya) tətbiqindən əvvəl Azərbaycan Respublikasının müvafiq dövlət idarəetmə orqanlarının təşəbbüsü ilə Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə uyğun olaraq on gün müddətində təhqiqat aparılır. Təhqiqat zamanı çıxarılan qərarlar kəmiyyətce müəyyən edilmiş məlumatlara əsaslanmalıdır.

i

İcarə (rent) – icarə əmlaka, torpağa və digər təbii ehtiyatlara müqavilə əsasında, əvəzi ödənilməklə müddətli sahib olmaq və bunlardan istifadə etməkdir. İcarəyə iqtisadiyyatın bütün sahələrində yol verilir və o, mülkiyyətin bütün formalarının və növlərinin əmlakı barəsində tətbiq edilə bilər. İcarə münasibətlərini (icarəyə verənin icarəçi ilə münasibətləri) tənzimləyən əsas sənəd icarə müqaviləsidir. İcarə müqaviləsində aşağıdakılar nəzərdə tutulur: icarəyə verilən əmlakın tərkibi və dəyəri, icarə haqqının məbləği, icarənin müddəti və s. İcarə haqqı tərəflərin razılığı ilə natura formasında, pul formasında və ya qarışıq formada təyin edilə bilər. Dövlət əmlakının (mənzil fondundan başqa) icarəyə verilməsi üçün icarə haqqının minimum məbləği əvvəlcədən normativ qaydada müəyyən edilir.

İcarə haqqı (rentals) – xarici şirkətlərlə bağlanmış sazişlər (məsələn, hasilatın pay bölgüsü) çərçivəsində dövlət əmlakından istifadə üçün ödənilən haqlardır.

İcra-nəticə əsaslı büdcələşdirmə (performance or result based budgeting) – əsas etibarilə büdcə xərclərinin büdcə təşkilatının strateji məqsədləri, bu məqsədlərə çatmaq üçün icra olunan işlərin nəticəliliyi əsasında tərtibi.

İcbari xərclər (compulsory expenditure) – bilavasitə bu və ya digər razılaşma və bunun əsasında qəbul edilmiş alətlər nəticəsində yaranan xərclərdir. AB-də bu, daha çox kənd təsərrüfatı və baytar xərcləri, beynəlxalq razılaşmaların maliyyələşdirilməsi, heyət təqaüdlərini bildirir. AB-də 1999-cu il mayın 6-da qəbul edilmiş IV Əlavə razılaşma icbari və qeyri-icbari xərclərin detallarını müəyyən etmişdir. AB Şurası icbari xərclər qərarında son söz hüququna malikdir, qeyri-icbari xərclərdə isə bu hüquq AB Parlamentinə məxsusdur.

İctimai əhəmiyyətli qurumlar (publicly important bodies) – kredit təşkilatları, sığorta şirkətləri, investisiya fondları, qeyri-dövlət (özəl) sosial fondları, qiymətli kağızları fond birjasında dövriyyədə olan hüquqi şəxslər və maliyyə hesabatlarının tərtibi tarixində müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyənləşdirdiyi meyar göstəricilərinin (illik gəliri, hesabat ili ərzində işçilərin orta sayı və balansın yekun məbləği) ikisindən yuxarı olan göstəricilərə malik kommersiya təşkilatlarıdır.

İctimai sektor üçün mühasibat uçotunun beynəlxalq standartları (international accounting standards for public sector) – Mühasiblərin Beynəlxalq Federasiyasının İctimai Sektor üzrə Komitəsi tərəfindən işlənib hazırlanmış, qəbul və təsdiq olunmuş mühasibat uçotu standartlarıdır.

İctimai vəsaitin idarəolunması (İVI) (public financial management) – İVI büdcə tsiklinin bütün fazalarına – büdcə hazırlanması, daxili yoxlama və audit təminat, monitoring və razılaşmalar haqda məruzə və xarici auditə qanuni və təşkilati nəzarət strukturudur. İVI-nin geniş məqsədlərinə fiskal intizama nail olmaq, resursların prioritet ehtiyaclara bölüşdürülməsi və ictimai xidmətin effektiv və səmərəli təşkili daxildir.

İdarəolunan və idarəolunmayan korrupsiya (controlled vs. uncontrolled corruption) – bəzi ölkələrdə mərkəzləşdirilmiş, uzlaşdırılmış və intizamlı (idarəolunan), digər ölkələrdə mərkəzləşdirilməmiş, qarışıq, qaydasız korrupsiya mövcud olur. Bunlar ideal tiplərdir. Çox ölkələr haradasa aralıq kateqoriya kimi səciyyələndirilə bilər. İdarəolunan korrupsiya hadisələrində idarə edən elita korrupsiya proseslərinə və prosedurlara nisbətən ciddi nəzarət edir. Məsələn, keçmiş Sovet İttifaqı və Asiya əjdahaları Cənubi Koreya və Tayvan iqtisadi genişlənməni korrupsiya (idarəolunan) ilə birgə təcrübədən keçirdi. İdarəolunan korrupsiya hadisələrində müəssisələr korrupsiyanın səviyyəsini proqnozlaşdırma və hesablama bilir və onu ölçülə bilən xərc kimi xərclərinə daxil edirlər. Buna görə idarəolunan korrupsiya ticarətə və investisiyaya mənfəət norması baxımından əsas maneə olmaya bilər. İdarəolunmayan korrupsiya olan ölkələrdə korrupsiya ümumi və əvvəlcədən müəyyənləşdirilməyən olur. Kimin nə qədər fayda alacağı və nədən alacağı idarəedicilərin komandanlığı altında deyil. Ümumən idarəolunmayan korrupsiya iqtisadiyyata daha zərərli hesab olunur, lakin uzunmüddətli dövrdə idarəolunan da ölkə iqtisadiyyatına mənfi təsir edə bilər.

İkiqat vergi qoyma (double taxation) – korporasiya gəlirlərindən birinci dəfə korporasiya gəlir əldə edəndə korporativ gəlir vergisi, ikinci dəfə isə bu gəlirlər dividend şəklində öz səhmdarlarına verildikdə fərdi gəlir vergisi tutan sistem.

İkili mühasibat yazılışı (double-entry bookkeeping) – mühasibatda hesabın sol tərəfi debet, sağ tərəfi isə kredit adlanır. Ümumi debet kreditə bərabər olmalıdır.

İqtisadi həyatın kriminallaşması (criminalization of economic life) – aşağıdakılarda ifadə olunan tendensiya: a) Əhalinin gəlirlərinin mühüm bir qisminin cinayətkar yollarla əldə edilməsi;

- b) Mütəşəkkil cinayətkarlığın təsərrüfat subyektləri üzərində nəzarət etməsi;
- c) Mülkiyyətin cinayətkar əməllərlə təkrar bölgüsü (qarət, fırıldaqçılıq və s.);
- ç) Vergi ödənməyən sövdələşmələrin geniş yayılması.

İqtisadi renta (economic rent) – istehsal faktoru əsasında əldə edilmiş gəlirlə hazırkı peşədəki faktorunun saxlanması üçün zəruri olan gəlir arasında fərq.

İqtisadi rifahın göstəriciləri (economic welfare indicators) – bunlara daxildir: adambaşına düşən ÜDM; iqtisadi artım (ÜDM-in səviyyəsində baş verən dəyişikliklər); gəlirlərin bölgüsü və yenidən bölgüsündə bərabərlik; həyat əhəmiyyətli və qeyri-həyat əhəmiyyətli məhsul və xidmətlərlə təminat səviyyəsi; iş fəaliyyətinin keyfiyyəti (iş yerində sağlamlıq və təhlükəsizlik); mədəniyyət xarakterli xidmətlərin mövcudluğu və onlarla təminat dərəcəsi.

İqtisadi təsnifat (economic classification) – hazırkı GFS Manual (Government Finance Statistics Manual – Dövlət Maliyyə Statistika Təlimatı) xüsusi olaraq xərclərin razılaşmaların təbiətinə görə təsnifatına istinad edir. Razılaşmaların təbiəti dedikdə, haqqı ödənilmiş və ödənilməmiş, cari və ya kapital məqsədləri üçün, əldə edilmiş xidmət və əmtəələrin xarakterinə görə və sektor və subsektor qəbulu razılaşmaları başa düşülür. Bu, ümumiyyətlə dövlət əməliyyatlarının təbii və iqtisadi effektlərini müəyyənləşdirmək üçün istifadə edilir. Baxmayaraq ki, GFS-də formal olaraq “iqtisadi” kimi təsvir edilməmiş gəlirlərin təsnifatına daxil olan cari (vergi və başqa ödəmələr), kapital və qrantlar oxşar məqsədlərə xidmət edir.

İqtisadiyyata kredit qoyuluşları (crediting in economy) – bankların əsas aktiv əməliyyatlarından biri olub, onların sərbəst resurslarının yerləşdirilməsini – müştərilərə kredit verilməsini xarakterizə edir.

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi (state regulation of economy) – bazar mexanizminin normal fəaliyyət göstərməsi, iqtisadi və sosial problemlərin həlli məqsədilə dövlətin təsərrüfat subyektləri fəaliyyətinə və bazar konyunkturuna təsirinin forma və metodlarının cəmi. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin 2 əsas forması mövcuddur: birbaşa – dövlət mülkiyyətinin genişlənməsi, qanunvericilik və idarəçilik vasitəsilə və dolaylı – iqtisadi siyasət tədbirləri əsasında: investisiyaların stimullaşdırılması, məşğulluğun təmin olunması, antiinflasiya tədbirləri, ixrac və idxalın stimullaşdırılması.

İqtisadiyyatın sahələrinin rentabelliği (lucrativity of economic sectors) – bu, aşağıdakı kimi hesablanır: balans mənfəətinin hesabat dövründə əsas fondların, qeyri-maddi aktivlərin və maddi dövriyyə vəsaitlərinin orta dəyərində faizlə nisbəti ümumi rentabelliği göstərir; məhsulun (işlərin, xidmətlərin) satışından əldə edilən mənfəətin satılmış məhsulun (işlərin, xidmətlərin) maya dəyərində faizlə nisbəti məhsulun və ya iqtisadiyyat sahələrinin rentabelliğini göstərir. İqtisadiyyatın sahələri üzrə məhsulun (iş və xidmətlərin) satışından əldə edilən mənfəət məhsulun satışından əldə edilən gəlirin (ümumi gəlirin) məbləği ilə onun istehsalına çəkilən xərclər əlavə dəyər vergisinə və aksizlərə, mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq gəlirdən çıxılan sair məsrəf və ayırmalara daxil edilən xərclərin məbləği arasındakı fərqlə müəyyənləşdirilir.

İqtisadiyyatın ümumi (xalis) mənfəəti (net/gross profit of economy) – işçilərin əməkhaqqının, istehsalat görə vergilərin ödənilməsi ilə əlaqədar olan xərclərin məbləği çıxıldıqdan sonra istehsalçılarda qalan əlavə dəyər bir hissəsidir. “Ümumi” və yaxud “xalis” termini istehsal prosesində əsas kapitalın istehlakının bu göstəriciyə daxil olub-olmadığını göstərir. Ev təsərrüfatlarına məxsus olan müəssisələrin istehsal fəaliyyəti nəticəsində yaranan mənfəət ümumi qarışıq gəlir adlanır, ona görə ki, o özündə ev təsərrüfatına məxsus müəssisənin əldə etdiyi mənfəəti, eləcə də bu müəssisədə çalışan mülkiyyətçilərin yerinə yetirdikləri işlərə görə aldıkları maaşı birləşdirə bilər.

İlkin büdcə profisiti (preliminary budget profit) – dövlət borclarına çəkilən xərclərin hesabatı nəzərə alınmadan büdcə gəlirlərinin xərcləri üstələməsidir.

İlkin gəlirlərin saldosu (margin of preliminary incomes) – institusional vahidlərin – rezidentlərin istehsalda iştirakı nəticəsində yaratdıqları gəlirlərlə xarakterizə olunur. O, institusional vahidin və ya sektorun əldə etdiyi və ödədiyi ümumi ilkin gəlirlər arasındakı fərq kimi müəyyən olunur. Bütövlükdə iqtisadiyyat üzrə alınan ilkin gəlirlərin saldosu əsas kapitalın istehlakı çıxılanaqədər ümumi milli gəlirə bərabər olur. Əsas kapitalın istehlakı çıxılmaqla müəyyən olunan ilkin gəlirlərin saldosu xalis milli gəlirə bərabərdir.

İlkin satış qiyməti (preliminary selling price) – ipoteka predmetinin bazar dəyərini müəyyənləşdirilməsi üçün müvafiq marketing keçirilməsi vaxtının məhdudluğu şəraitində ipoteka predmetinin satış (likvid) qiymətidir.

İllik idarəolunan xərclər (annually managed expenditure) – bir sıra ölkələrdə (məsələn, Böyük Britaniyada) dövlət xərclərinin elə bir hissəsidir ki, bu, digər xərclər kimi 3 illik əsasda deyil, ilbəl idarə olunur. Bu cür xərclərin ən böyük komponentləri aşağıdakılardır: (a) sosial müdafiə xərcləri; (b) borc faizləri; (c) yerli hakimiyyətlərin özünümaliyyələşdirmə xərcləri; (d) Avropa Birliyinin büdcəsinə ödəmələr. İllik idarəolunan xərclər elə xərclərdir ki, illik tələbə əsaslanır və hökumətin qısamüddətli nəzarəti altındadır. Eyni zamanda, bu, əvvəlcədən asanlıqla maliyyələşdirilə bilən departament xərclərindən fərqlənir.

İnanılmış risk (fiduciary risk) – korrupsiyaya inkişaf yardımı kontekstində risk olan inanılmış riskin bir növüdür. Belə ki, yardım fondları lazımi məqsədlərə istifadə edilmir, pul üçün dəyərə nail olunmur, lazım olan şəkildə hesablanmır.

İndeksləşdirmə (indexation) – pula olan tələbin və müxtəlif gəlirlərin inflyasiya şəraitində real göstəricisinin qorunub saxlanması üsuludur. Bu, monetar öhdəliklərlə qiymət səviyyəsi arasındakı avtomatik əlaqənin girişidir. Bu, əmək haqlarına, qiymətlərə və vergilərə şamil edilə bilər. Praktika da onu bildirir ki, uzunmüddətli borcun dəyəri pərakəndə qiymət indeksləri qədər artmalıdır ki, borc götürən onu real şərtlərlə qaytarsın. İndeksləşdirmə olmadığı halda gözlənilməz inflyasiya kapital bazarını dağıda bilər. Keçmişdə bir sıra ölkələrdə ümumi indeksləşdirmə aparılmışdır. İndeksləşdirmə həm də inflyasiya zamanı pul tələbatının və gəlirlərin real həcmələrinin qorunub saxlanması üsuludur. Bu zaman pul gəlirləri inflyasiya səviyyəsinə uyğun olaraq indeksləşdirilir (artırılır, yaxud azaldılır).

İnflyasiya (inflation) – pul vahidinin qiymətdən düşməsinə əks etdirir. Bu, əmtəə (satılmaq üçün nəzərdə tutulan mal və xidmətlər) həcminin adekvat artımı olmadığı halda tədavül kanallarının izafi pul kütləsi ilə həddindən artıq doldurulması nəticəsində baş verir. İnflyasiya mal və xidmətlərin qiymətlərinin, onların keyfiyyətinin yüksəlməsi ilə əlaqədar olmayan ümumi qalxmasında ifadə olunur.

İnflyasiya spirali (inflation spiral) – qiymətlərin və əməkhaqqının bir-birindən qarşılıqlı asılılıqda artması prosesini xarakterizə edir. Bu zaman qiymətlərin qalxması əmək haqlarının artırılmasını zəruri edir, əmək haqlarının artırılması isə, öz növbəsində, qiymətlərin yenidən qalxmasına gətirib çıxarır.

İnflyasiya vergisi (inflation tax) – yüksək inflyasiya dövründə öz aktivlərini pul formasında saxlayan iqtisadi subyektlərin vəsaitlərin

dəyərini itirməsi nəticəsində faktiki itkisidir. Əgər yüksək inflyasiya dövründə xüsusilə dolayı vergilər üzrə vergi daxilolmaları da artırsa, eyni zamanda büdcə vəsaitləri də (xüsusilə transferlər üzrə) inflyasiyadan dəyərini itirir.

İnflyasiyanı sürətləndirməyən işsizlik səviyyəsi (non accelerating inflation rate of unemployment – NAIRU) – təbii işsizliyin elə bir səviyyəsidir ki, bu səviyyəyə çatana qədər iqtisadiyyat inflyasiya ilə qarşılaşmır. NAIRU hesablanarkən ölkədə ötən 10 il ərzində müşahidə edilmiş faktiki işsizlik səviyyəsinin orta göstəricisi ilə növbəti 10 il üzrə proqnoz rəqəmləri nəzərə alınır.

İnformasiya asimetriyası (asymmetric information) – iqtisadi münasibətlərdə bir tərəfin digər tərəfdən daha yaxşı informasiyaya malik olduğu situasiya.

İnformasiyanı mühafizə vasitələri (information protection tools) – dövlət sirri təşkil edən məlumatların mühafizəsi üçün nəzərdə tutulan texniki, kriptografik, proqramlı və başqa vasitələr, onların əks olunduğu vasitələr, habelə məlumatın mühafizəsinin səmərəliliyinə nəzarət vasitələridir.

İnformasiyanın müqayisə oluna bilmə prinsipi (comparability of information principle) – bu prinsip onu bildirir ki, maliyyə bəyanatlarının hər bir ünsürü keçən il üçün miqdarı göstərəcək.

İnformasiyaya çıxış (access to information) – informasiyaya giriş maraqlı tərəflərin (xalq, QHT, media və s.) dövlət informasiyasını əldə etməsi hüququna istinad edir. Bu hüquq beynəlxalq və milli qanunlarla qorunur, rəsmi sənədlərin aydın, hər hansı başqa istisnaların isə məhdud olmasını təklif edir. İnformasiyaya giriş vətəndaşlara dövlət məsuliyyətini artırır və korrupsiya imkanlarını azaldır.

İnfrastruktur (infrastructure) – əsas maddi istehsal sahələrinə, sənayeyə, k.t., tikintiyə, əhaliyə xidmət edən təsərrüfat sahələri (nəqliyyat, şose yolları, dəmiryol xətləri və su bərələri, kanal, liman, boru kəmərləri, anbar və s. tikililər, enerji və qaz təsərrüfatı, ticarət, maddi-texniki təchizat, rabitə və telekommunikasiya sistemləri, su təchizatı, kanalizasiya, ümumi və peşə təhsili, elmə və səhiyyəyə çəkilən xərclər və s.) kompleksi, məcmusu. Bunlara bəzən sabit sərmayələr də deyilir. Bu sahələrə bir çox hallarda təhsil, səhiyyə, kitabxana xidməti və s. sahələr də əlavə edilir. Təyinatından görüldüyü kimi, infrastruktura qoyulan xərclər tezliklə qazanc gətirmir. Bu səbəbdən də həmin sahələrə sahibkarlar çox vaxt maya qoyuluşundan

çəkinirlər. Odur ki, belə sahələri inkişaf etdirmək əsasən dövlətin üzərinə düşür. Öz imkanı olmadığı hallarda dövlət bu sahəni inkişaf etdirmək üçün çox zaman Dünya Bankından uzunmüddətli kreditlər alır. Xüsusilə əhali miqrasiyasının qarşısının alınması, yeni ərazilərin istifadəyə verilməsi ilə bağlı məsələlərin həllində infrastrukturun daha sürətli inkişafı planlaşdırılır. Ölkədə infrastruktur iki qrupa bölünür: a) istehsal infrastrukturunu (bu, bilavasitə maddi istehsal sahələrinə xidmət göstərir); b) sosial infrastruktur (buraya ümumi və peşə təhsili və səhiyyə daxildir). İstehsal infrastrukturuna daxil olan sahələrin heç biri məhsul istehsal etmir, lakin istehsal prosesini bunlarsız davam etdirmək mümkün deyil. Yeni ərazilərin istifadə edilməsi, hər şeydən əvvəl, istehsal infrastrukturunun yaranmasını tələb edir. Sosial infrastruktur əhaliyə xidmət edən idarələr, qurğular sistemidir (məsələn, sərnişin nəqliyyatı, əhaliyə məişət xidməti idarələri və s.). İqtisadiyyatın inkişafının səmərəliliyi, əhalinin həyat şəraitinin yaxşılaşması bilavasitə infrastrukturun inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Beləliklə, ölkədə iqtisadi-sosial inkişafın təmin edilməsində infrastruktur mühüm rol oynayır.

İnkişaf büdcəsi (development budget) – dövlət büdcəsi vəsaitlərinin kapital xərclərinin formalaşması investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi və ya kreditləşdirilməsi məqsədlərinə istifadə olunan hissəsidir.

İnkrementalizm nəzəriyyəsi (incrementalism theory) – bu nəzəriyyəyə görə, ən yaxşı dövlət siyasəti “kiçik addımlar”a əsaslanır ki, bu da mövcud dövlət siyasətində kiçik, diqqəti çox cəlb etməyən dəyişikliklərdir. Başqa sözlə, bu nəzəriyyə mövcud dövlət siyasətinin birdən-birə kəskin dəyişilməsini deyil, tədricən təkmilləşməsini zəruri sayır.

İnnovasiya (innovation) – a) bir proses kimi texnika və texnologiyanın yeni nəslini təmin etmək üçün vəsaitlərin iqtisadiyyatda yerləşdirilməsi; b) bir obyekt kimi elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətləri olan yeni texnika və texnologiya.

İnvestisiya (investment) – gəlir (mənfəət) və ya sosial səmərə əldə etmək məqsədilə sahibkarlıq və digər fəaliyyət növləri obyektlərinə qoyulan maliyyə vəsaitindən, habelə maddi və intellektual sərvətlərdən ibarətdir. Bunlara pul vəsaiti, məqsədli bank əmanətləri, kreditlər, paylar, səhmlər və digər qiymətli kağızlar və s. aiddir. İnvestisiya fəaliyyəti investorların investisiya qoyuluşu və onun həyata keçirilməsi ilə əlaqədar bütün hərəkətlərinin məcmusudur. Maliyyə aktivlərinə investisiya qoyuluşu qiymətli kağızlara və digər maliyyə aktivlərinə (ssudalara, digər müəssisələrin nizamnamə fondlarına və s.) qoyuluşları əks etdirir. Onlar ölkə və xarici maliyyə aktivlərinə investisiyaları birləşdirir.

İnvestisiya fondu (investment fund) – səhmlərinin buraxılması və açıq yerləşdirilməsi vasitəsilə cəlb edilən pul vəsaitini qiymətli kağızlara investisiya edən, habelə qiymətli kağızların alqı-satqısı üzrə fəaliyyəti həyata keçirən və diversifikasiya edilmiş investisiya portfelinə sahib olan açıq tipli səhmdar cəmiyyəti.

İnzibatçı (administrator) – rəsmi qanunvericiliyə əsasən, bankın müşahidə şurasının, audit komitəsinin və idarə heyətinin üzvləri, habelə bankın baş mühasibi (mühasibat xidmətinin rəhbəri), daxili audit bölməsinin əməkdaşları, bank filialının, şöbəsinin və nümayəndəliyinin rəhbərləri və baş mühasibləri.

İpoteka (hypothec or mortgage) – öhdəliyin icrasının təmin edilməsi üsulu olaraq daşınmaz əşyaların və rəsmi reyestrdə üzərində mülkiyyət hüquqları qeydə alınan daşınar əşyaların girovudur. İpoteka qoyan ipoteka predmeti olan əşyanı girov qoyan şəxsdir. İpoteka qoyan həm borclu, həm də üçüncü şəxs ola bilər. İpoteka saxlayan ipoteka hüququ olan və ipoteka qoyanın digər kreditorlarına nisbətən üstün qaydada ipoteka predmeti hesabına əsas öhdəliyin icrasını tələb etmək hüququ olan şəxsdir, o cümlədən ipoteka kağızının qanuni sahibidir.

İpoteka hüququ (mortgage interests) – borclu əsas öhdəliyi icra etmədikdə ipoteka saxlayanın ipoteka predmetinə tutmanın yönəldilməsi hüququdur.

İpoteka kağızı (hypothec paper) – ipoteka hüququnu təsbit edən adlı qiymətli kağızdır. İpoteka kağızının qanuni sahibi ipoteka kağızı üzərində sahiblik hüququ əldə edən şəxsdir.

İpoteka müqaviləsi (mortgage contract) – əsas öhdəliyin icrasının təmin edilməsi üçün ipoteka saxlayan və ipoteka qoyan arasında bağlanan əqddir.

İpoteka predmeti (mortgage object) – ipoteka predmeti qanunamüvafiq olaraq ipoteka qoyanın mülkiyyətində olan daşınmaz əşya, o cümlədən tikintisi başa çatdırılmamış daşınmaz əşya və rəsmi reyestrdə üzərində mülkiyyət hüquqları qeydə alınan daşınar əşya ola bilər.

İri korrupsiya (grand corruption) – siyasi qərarın sonunun qısaca və dürüst ifadəsində baş verir. İri korrupsiyanı cəlb edən razılışmaların məbləği bürokratik korrupsiyadan böyük olur. İri korrupsiya bəzən siyasi korrupsiyaya sinonim kimi işlədilir.

İslah edilən büdcə (amending budget) – büdcə ili ərzində o ilin qəbul edilmiş büdcə aspektlərini islah edən qəbul edilmiş alət.

İsrafçılıq (embezzlement) – agent və ya himayəçi kimi ona həvalə edilən mövqedən istifadə edərək mülkiyyətin qanunsuz mənimsənilməsidir.

İstehlak büdcəsi (consumption budget) – ailənin gəlir və xərclərinin balansı, yaxud ev təsərrüfatının orta statistik büdcəsidir. O, ayrı-ayrı sosial qrupların həyat səviyyəsini xarakterizə edir. Ev təsərrüfatı büdcələrinin seçmə müayinəsi əhalinin həyat səviyyəsinin öyrənilməsi üzrə dövlət statistik müşahidəsi metodu hesab olunur və dövlət statistika orqanları tərəfindən həyata keçirilir. İstehlak büdcəsini xarakterizə edən göstəricilərdən ayrı-ayrı sosial normativlərin (məsələn, mövcud sosial standartlar nəzərə alınmaqla minimum istehlak büdcəsi, bir nəfərin yaşayış minimumu və s.) hesablanması istifadə olunur. Ev təsərrüfatı gəlirlərinin hesablanması zamanı ailənin bütün gəlir mənbələri – həm pul formasında gəlirləri (əməkhaqqı, sosial transferlər, sahibkarlıq fəaliyyətindən və mülkiyyətdən gəlirlər və s.) və həm də natura şəklində (güzəştlər, yardımlar, məhsullar və s.) daxilolmaların dəyəri nəzərə alınır. Ailənin son istehlakına çəkilən xərclər ev təsərrüfatının natural gəlirləri məbləğində istehlak xərcləridir. Ev təsərrüfatının bütün pul xərcləri özündə istehlak xərclərini və istehlakla bağlı olmayan xərcləri əks etdirir. İstehlak xərcləri ərzaq məhsullarının, alkoqollu içkilərin, qeyri-ərzaq məhsullarının alınması, habelə əməyin ödənilməsinə çəkilən xərcləri əhatə edir. İstehlakla bağlı olmayan xərclər məcburi ödənişlərdən və müxtəlif üzvlük haqlarından (vergi və yığımlar, sığorta üzrə ödənişlər, ictimai təşkilatlara ödənilən üzvlük haqqı, pul köçürmələri, hədiyyələr və s.) ibarətdir. İstehlak büdcəsi xərclərinə investisiya, xarici valyutaların və qiymətli kağızların alınması xərcləri, bank hesabındakı vəsaitlər daxil deyil.

İstehlak zənbili (consumption basket) – il ərzində minimal zəruri kaloriliyi təmin edəcək qida məhsullarının hesablanmış yekun keyfiyyəti.

İstehsala digər vergilər (other production taxes) – məhsula vergilər istisna olmaqla, istehsalda iştirakı nəticəsində istehsal vahidlərindən tutulan bütün vergilərdir. Bu vergilər istehsalın həcmindən və rentabelliyindən birbaşa asılı deyil. Onlar institusional vahidlərdən alınmış mənfəətə vergilər, yaxud digər vergilərə aid deyil. İstehsala digər vergilərə aiddir: təbii ehtiyatlardan istifadəyə görə vergilər (ekologiya vergisi), torpağa görə ödəmələr (torpaq vergisi), patentə görə ödəmələr, dövlət rüsumu və yığımlar, müəssisə və təşkilatlardan yığılan daşınmaz əmlaka görə vergilər.

İstehsala görə vergi və idxal vergiləri (production and import taxes) – məhsula görə vergilərdən və istehsala görə digər vergilərdən ibarətdir. Məhsula görə vergilər adətən vahid məhsul və ya xidmət vahidinə görə, yəni rezidentlər tərəfindən istehsal edilən, satılan və ya idxal edilən məhsul və xidmətlərin miqdarına, yaxud dəyərinə mütənəsib olaraq alınan vergilərdir. Onlara daha geniş yayılmış aşağıdakı vergilər aid edilir:

- əlavə dəyər vergisi (ƏDV);
- aksizlər, satışa görə vergilər və s.;
- ayrı-ayrı xidmət növlərinə görə vergilər (nəqliyyat, rabitə xidmətlərinə görə vergilər, sığorta vergiləri, reklama, əyləncələrə, oyun və lotereyalara, idman tədbirlərinə görə vergilər və s.);
- dövlətin gəlirini artırmaq məqsədilə müəyyən növ məhsul və xidmətlərin istehsalına və yerləşdirilməsinə qanunla inhisar hüququ verilən dövlət müəssisələrinin mənfəəti (fiskal inhisarçıların mənfəəti);
- idxal və ixrac vergiləri, gömrük rüsumları.

İstehsalda iştirak etmələri nəticəsində müəssisə və təşkilatların ödəməli olduqları məhsula görə vergilərdən başqa qalan bütün vergilər istehsala görə digər vergilərə daxil edilir. Belə vergilərə müəssisənin əldə etdiyi mənfəətə və ya sair gəlirlərə görə vergilər daxil edilir və onlar istehsalın səmərəliliyindən asılı olmayaraq dövlət büdcəsinə ödənilir. Onlara aşağıdakılar aiddir:

- əməkhaqqıdan və ya işçi qüvvəsinə görə vergilər;
- torpaq, bina, qurğu vergiləri;
- sahibkarlıq və ya peşəkarlıq lisenziyaları;
- əsas fondlardan istifadəyə görə vergilər;
- maliyyə və kapital əməliyyatlarına görə vergilər;
- ətraf mühitin çirkləndirilməsinə görə vergilər;
- beynəlxalq əməliyyatlara görə vergilər və s.

İstehsalçının qiyməti (producer price) – məhsula görə ödənilməsi nəzərdə tutulan vergilər də (əlavə dəyər vergisindən başqa) daxil edilməklə və məhsula görə alınması nəzərdə tutulan subsidiyalar çıxılmaqla (–) istehsalçının mal və xidmətlərə görə malik olduğu qiyməti ifadə edir.

İstehsal hesabı (production account) – bilavasitə istehsalın nəticələrini (məhsul və xidmətlərin buraxılışını) və istehsal zamanı məhsul və xidmətlərin istifadəsini (aralıq istehlakı) əks etdirir. Bu, hesab sisteminin əsas balanslaşdırıcı maddəsi olan əlavə dəyər göstəricisini və bütövlükdə ölkə üzrə götürdükdə, iqtisadiyyatın inkişafının mühüm dəyər göstəricisi olan ümumi daxili məhsulu almaq imkanı verir.

İstifadəçi (debt user) – dövlət borc almaları yolu ilə alınmış və qaytarılması dövlət büdcəsi hesabına nəzərdə tutulan borc vəsaitindən təkrar müqavilə əsasında istifadə edən hüquqi şəxs və ya dövlət orqanı. İstifadənin istiqamətləri üzrə xərclərə aşağıdakı sahələr üzrə xərclər daxildir: dövlətin idarəedilməsi; beynəlxalq fəaliyyət; milli müdafiə; hüquq-mühafizə fəaliyyəti və təhlükəsizliyin təmin edilməsi; sənaye, energetika və tikinti; kənd təsərrüfatı və balıqçılıq; ətraf mühitin və təbii ehtiyatların qorunması; hidrometeorologiya, xəritəçəkmə və geodeziya; nəqliyyat və yol təsərrüfatı, rabitə və informatika; bazar infrastrukturunun inkişafı; mənzil-kommunal təsərrüfatı; fəvqəladə hadisələrin və təbii fəlakətlərin nəticələrinin xəbərdar edilməsi və aradan qaldırılması; sosial-mədəni tədbirlər, o cümlədən təhsil, kadrların peşəkar hazırlanması, mədəniyyət və incəsənət, kütləvi informasiya vasitələri, səhiyyə, bədən tərbiyəsi və idman, elm və dövlət elmi-texniki proqramları; məqsədli proqramlar; dövlət borclarına xidmət; dövlət ehtiyatlarının artırılması; digər xərclər.

İstiqraz vəərəqəsi (bond) – onun sahibinin emitentdən istiqraz vəərəqəsində nəzərdə tutulan müddətdə onun nominal dəyərini və bu dəyərdən müəyyən edilmiş faizi və ya başqa əmlak ekvivalentini almaq hüququnu təsbit edən emissiya qiymətli kağızıdır.

İstismar xərcləri (operational expenditure) – konkret olaraq AB büdcəsi üçün administrativ xərclər istisna olmaqla, bütün AB xərcləri.

İşəgötürənlərin sosial sığorta ayırmaları (companies social insurance allocations) – gələcəkdə muzzdlu işçilərin sosial sığorta üzrə müavinətlərinin alınmasını təmin etmək üçün müəssisələr (işəgötürənlər) tərəfindən dövlət və qeyri-dövlət sosial sığorta fondlarına köçürülən vəsaitdir. Onlar həm faktiki, həm də şərti hesablanmış ola bilər. Sosial sığortaya faktiki ayırmalar müəssisə, təşkilat və digər işverənlər tərəfindən sosial sığortaya köçürülən vəsaitdən ibarətdir. Bu ödəmələr pensiya və müavinətlərin verilməsi, işçilərin istirahətinə və müalicəsinə sərf olunan xərclərin maliyyələşməsi üçün əsas mənbə hesab olunur. İşverənlərin bu ayırmaları birbaşa sosial sığorta təşkilatlarına ödəmələrinə baxmayaraq, milli hesablar sistemində muzzdlu işçilərə verilən əməyə görə haqq kimi nəzərə alınır. Sosial sığortaya faktiki ayırmalar sosial sığortanın bütün növləri üzrə əməkhaqqı fonduna, yəni, sosial sığorta, pensiya, məşğulluq, əhaliyə sosial yardım fondlarına, buna bənzər digər büdcədən kənar fondlara ayrılmış məbləğin ölçüsü ilə müəyyənləşdirilir. Müəssisə və təşkilatların tibbi sığortaya məcburi ayırmaları da onlara aiddir. Müəssisə və təşkilatların tibbi sığortaya könüllü ayırmaları əməkhaqqıya aid edilir. Sosial sığortaya şərti hesablanmış ayırmalar öz işçilərinə, buna hüququ

olan keçmiş işçilərə və onların himayəsində olanlara birbaşa sosial müavinətlərin verilməsini təmin etmək məqsədilə müəssisə, təşkilat və digər işəgötürənlər tərəfindən ödənilən ayırmaları özündə əks etdirir. Onlar bu dövrdə müəssisələr tərəfindən faktiki ödənilmiş sosial müavinətlərin, yəni məsələn, əmək müqaviləsi ləğv edilərkən verilən çıxış müavinətinin; ştatın ixtisara salınması, müəssisənin yenidən təşkil və ya ləğv edilməsi ilə əlaqədar olaraq işdən çıxarılmış işçilərə başqa işə düzələne qədər olan dövr üçün verilən məbləğin; əmək qabiliyyətinin itirilməsi ilə əlaqədar ödənilən müavinətin; pensiyalara əlavələrin, tədris məzuniyyətlərinə görə işçilərə verilən ödəmələrin; uşağa qulluğa görə pulu qismən ödənilən məzuniyyətdə olan qadınlara verilən kompensasiyaların; müəssisə tərəfindən təhsil almağa göndərilən tələbə və şagirdlərin təqaüdlərinin cəminə bərabərdir.

İşsizlik (unemployment) – iqtisadi fəal əhalinin müəyyən hissəsinin öz iş qüvvəsini tətbiq edə bilmədiyini əks etdirən sosial-iqtisadi hadisədir. İşsizliyin yüksək səviyyəsi iş qüvvəsi resursundan dövlətin səmərəli istifadə qabiliyyətinin olmadığını göstərir. İşsizliyi doğuran amillər: iqtisadi böhran, yüksək inflyasiya, iqtisadiyyatın struktur yenidənqurulması, texniki tərəqqi, dövlətin demoqrafik siyasəti və s. İşsizlik özünü müxtəlif formalarda – təbii, mövsümi, struktur, friksion – büruzə verir. İşsizlik ölkədə iqtisadi və sosial mühitə mənfi təsir göstərir, yüksək peşəkar əməyi devalvasiya edir, iqtisadi artım tempini azaldır, sosial gərginlik yaradır, şəxsiyyəti deformasiyaya uğradır. Ölkədə işsizliyin səviyyəsinin xarakteristikası üçün müxtəlif göstəricilərdən istifadə olunur; işsizlərin ümumi sayı, iqtisadi fəal əhalinin ümumi sayında işsizlərin xüsusi çəkisi, işsizliyin orta davamlılığı, uzunmüddətli işsizlərin iqtisadi fəal əhalidə payı və s. İşsizliyin real miqyasının müəyyənləşdirilməsində gizli işsizlik amili çətinlik yaradır.

J

J əyrisi (J-curve) – milli valyutanın bahalaşmasının və ya ucuzlaşmasının ticarət balansında və cari əməliyyatlar balansında səbəb olduğu dəyişiklikləri göstərən əyri. Belə ki, valyuta mübadilə məzənnəsinin bahalaşması yalnız bir müddət cari əməliyyatlar balansının mənfi saldosu ilə müşayiət olunur. Ortamüddətli dövrdə isə bu balansın ÜDM-dəki çəkisi artmaqda davam edir.

Kameral vergi yoxlaması (cameral tax expertise) – vergi yoxlaması növü olub vergi orqanı tərəfindən yerlərə getmədən vergi orqanında olan, vergi ödəyicisi tərəfindən təqdim edilən vergi hesabatları, habelə vergilərin hesablanmasını və ödənilməsini özündə əks etdirən sənədlər əsasında keçirilir. Kameral vergi yoxlaması vergi ödəyicisi tərəfindən verginin hesablanması və ödənilməsi üçün əsas olan sənədlərin vergi orqanına təqdim edildiyi gündən 30 gün müddətində keçirilir.

Kapital artıqlığı (capital surplus) – səhmlərin satış qiymətinin onun nominal qiymətini üstələməsi. Səhmdar cəmiyyət xəzinədarlıq səhmlərini (treasury stock) satdıqda bu məbləğ artır, geri aldıqda əksinə, azalır.

Kapital xərclər (capital expenditure) – təsbit edilmiş aktivlərin alışı, ticarət investisiya xərcləri və ya digər biznes fəaliyyətindən əldə olunan qazanc və cari aktivlərə (səhmlər) çəkilən xərclər. Kapital formalaşmasından fərqlənir.

Kapital əməliyyatlardan gəlirlər (income from capital operations) – əsas kapitalın satışından, dövlət ehtiyatlarında olan malların satışından, torpağın və qeyri-material aktivlərinin və qeyri-dövlət mənbələrindən kapital transferlərinin satışından əldə edilən gəlirləri birləşdirir.

Kapital transferləri (capital transfers) – elə əməliyyatlara deyilir ki, bu zaman aktivlər əvəzi ödənilmədən pul və ya natura şəklində bir institusional vahid tərəfindən digərinə verilir. Kapital transferləri adətən əməliyyat iştirakçılarında aktivlərin alınması və ya çıxış edilməsi ilə əlaqədar olan birdəfəlik və kəmiyyətə böyük həcmli əməliyyatlardır. Kapital vergiləri, investisiya subsidiyaları, sair kapital transferləri (borcların ləğv edilməsi, mirasın alınması, zərərin ödənilməsi və s.) onlara daxildir.

Kənar auditor (external auditor) – maliyyə hesabatlarını yoxlayan kənar auditorları nəzərdə tutur. AB institutları üçün kənar auditorlar Avropa Auditorlar Palatasıdır.

Kiçik sahibkarlıq subyektlərində sadələşdirilmiş uçotun aparılması qaydaları (registration rules of small companies) – müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən kiçik sahibkarlıq subyektlərində mühasibat uçotunun aparılması üçün müəyyən edilmiş xüsusi qaydalardır.

Kleptokratiya (kleptocracy) – (klepto – oğurlamaq, kratos – idarə etmək: soyğunçular tərəfindən idarə edilmək). Kleptokratiya dövləti zorla ələn alan korrupsiyalaşmış və yalnız öz mənfəətini güdən qrupun hakimiyyətini ifadə edən siyasi sistemdir. Misal olaraq Zairin Mobutusunu, Haitinin Duvalierini, MƏR-in Bokkasasını, İndoneziyanın Suxartosunu göstərmək olar.

Klirinq (clearing) – mal, xidmət və qiymətli kağızlara görə ödəmədə əks tələb və öhdəliklərin qarşılıqlı uçotuna əsaslanan nağdsız hesablaşma sistemidir. Daxili, banklararası və beynəlxalq valyuta klirinqləri vardır. Klirinq hesablaşmalar sisteminin bir və ya bir neçə iştirakçısının həmin sistemin bir və ya bir neçə digər iştirakçısına verdiyi və ya onlardan aldığı ödəniş məbləğləri üzrə yaranan tələblərin və öhdəliklərin onların fərqi olan bir xalis tələb və ya bir xalis öhdəliyə çevrilməsi prosesidir.

Kliyelizm (clientelism) – kliyelizm müxtəlif sosial və iqtisadi statusa malik insanlar arasında qeyri-rəsmi münasibətdir: patron (boss, böyük adam) və onun tabeliyində olan şəxslər. Bu münasibətlər qarşılıqlı olur, lakin onlara xeyirlərin qeyri-bərabər qarşılıqlı mübadiləsi daxildir ki, bunlar korrupsiyaya qurşanmış ola bilər. Patrimonial və kliyenteist təcrübələr tez-tez dövlətin ən yüksək dərəcələrinə çatan hegemon elita və siyasi korrupsiyanı formalaşıdır.

Koas teoremi (Coase theorem) – əgər tərəflər sərvətlərin bölüşdürülməsi üzrə heç bir xərc çəkmədən sövdələşə bilirlərsə, onlar özləri kənar təsir problemlərini həll edə bilərlər.

Kompensasiya (compensation) – əsas etibarilə sığorta hadisəsi baş verdikdə qorunan əmanətçilərə ödənilən pul vəsaitidir. Geniş mənada isə istənilən hadisə və proseslərin birbaşa və ya dolayı təsirinə məruz qalan insanlara və ya qruplara real və ya potensial zərərin ödənilməsi prosesidir. Bu mənada daha geniş istifadə edilən anlayış aztəminatlı sosial qrupların dəstəklənməsini nəzərdə tutan sosial kompensasiya anlayışıdır.

Kompensasiya rüsumları (compensation duties) – rəsmi qanunvericiliyə əsasən, kompensasiya rüsumları Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən malların istehsalı və ya ixracı zamanı birbaşa və dolayı subsidiyalardan istifadə olunduqda və belə bir idxal bu qəbildən olan malların yerli istehsalçılara ziyan vurduqda və ya bu hal istisna edilmədikdə, Azərbaycan Respublikasında bu malların istehsalının təşkilinə və genişləndirilməsinə maneçilik törədildikdə tətbiq edilir.

Konsolidə edilmiş büdcə (consolidated budget) – büdcə sistemində daxil olan müxtəlif səviyyəli büdcələrin (mərkəzi büdcə, yerli büdcələr, yerli özünüidarəetmə orqanlarının büdcələri və s.) yekunu və ya məcmusu.

Konsorsium (consortium) – maliyyə, təşkilati, texniki və ya başqa səbəblərdən bir neçə tərəfdaşın qüvvəsini birləşdirməyi tələb edən irimiqyaslı layihələrin həyata keçirilməsi üçün tərəfdaşların yaratdıqları təşkilati-hüquqi birlik formasıdır. Konsorsium iştirakçıları tam müstəqilliyi saxlayırlar. Birgə formalaşdırılmış rəhbərliyə fəaliyyətlərinin ancaq konsorsiumun məqsədlərinə nail olmağa yönəldən hissəsi ilə təbə olurlar.

Korporativ layihə kapitalı (corporate venture capital (CVC)) – iri firmalar tərəfindən kiçik müəssisələrin risk kapitalına qoyulan investisiyadır. Kompaniyaların belə fəaliyyəti adətən strateji məqsədlər üçün təchizat kapitalında azlıq paylar formasından, maliyyə və sosial məsuliyyət səbəblərindən baş verir. Bu investisiya üçün motivasiya, hər şeydən əvvəl, strateji məqsədlərdir: bu, yeni texnologiya və bazarlar üçün geniş imkanlar açır. CVC-nin arxasında əsas güc texnoloji dəyişikliklərdir.

Korrupsiya (corruption) – vəzifəli şəxslərin öz statusundan, təmsil etdiyi orqanın statusundan, vəzifə səlahiyyətlərindən və ya həmin status və səlahiyyətlərdən irəli gələn imkanlardan istifadə etməklə qanunsuz olaraq maddi və sair nemətlər, imtiyazlar və ya güzəştlər əldə etməsi, habelə fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən qeyd edilən maddi və sair nemətlərin, imtiyazların və ya güzəştlərin qanunsuz olaraq vəzifəli şəxslərə təklif və ya vəd olunması və yaxud verilməsi yolu ilə həmin vəzifəli şəxslərin ələ alınmasıdır.

Kredit plastik kartı (plastic credit card) – müvafiq kart hesabında faktiki olan məbləğdən əlavə bank tərəfindən açılmış kredit xətti daxilində vəsaitlərin xərclənməsinə imkan verir. Kredit xəttinin miqdarı bankla müştəri arasında danışıq yolu ilə müəyyən edilir.

Kredit təşkilatı (credit organization) – bank, xarici bankın yerli filialı və ya bank olmayan kredit təşkilatıdır. Kredit təşkilatlarından olan kommersiya bankları tərəfindən müəssisələrə, təşkilatlara və əhaliyə verilən kreditlər isə qaytarılmaq, təcillik, təminatlılıq və öhdəçilik şərti ilə təsərrüfatlara və əhaliyə verilən pulun məbləğini göstərir.

Kronizm (cronyism) – “tanişlıq” zəminində bir qrup insana əlverişli şərait yaradılması.

Kross-kurs (cross-course) – iki xarici valyutanın milli valyuta bazasında məzənnəsinin müəyyən edilməsidir. Bu, bəzi sövdələşmələrdə istifadə edilən məzənnədir.

Kvazifiskal fəaliyyətlər (quasi-fiscal activities) – mərkəzi bankların, ictimai vəsait institutlarının və qeyri-maliyyə müəssisələrinin fiskal xarakterli fəaliyyətləridir. Prinsipcə onlar müəyyən fiskal göstəricilər – vergilər, subsidiyalar və başqa birbaşa xərclər vasitəsilə təkrar oluna bilər, hətta dəqiq miqdarın təyin olunması bəzi hallarda çox çətin ola bilər. Nümunə kimi subsidiya verilmiş bank kreditləri və müəssisə tərəfindən qeyri-kommersiya xarakterli ictimai xidmətlər göstərilməsini misal göstərmək olar.

Kvintil (quintil) – əhali qrupları üzrə göstəricilər alınarkən ev təsərrüfatlarının adambaşına sərəncamda qalan gəlirləri artan qaydada düzülərək ev təsərrüfatlarının sayına görə 5 bərabər 20%-lik qrup yaradılır. Bu zaman birinci kvintilə ən az gəlirləri olanlar, beşinci kvintilə isə ən çox gəlirləri olan ev təsərrüfatları düşür.

Qeyri-adi yüksək gəlirdən vergi (windfall tax) – hər hansı müəssisənin monopolist mövqeyindən istifadə edərək normadan artıq əldə etdiyi əlavə gəlirin vergiyə cəlb edilməsini nəzərdə tutan vergi növü.

Qeyri-dövlət qiymətli kağızlarının buraxılışı (emission of non-state securities) – emitentlər, yəni səhmdar cəmiyyətləri, fond birjalari, investisiya fondları, banklar və öz qiymətli kağızlarını (səhmlərini, istiqraz vərəqələrini və s.) buraxan digər təşkilatlar tərəfindən buraxılan qiymətli kağızların məbləği və miqdarını göstərir.

Qeyri-kommersiya fəaliyyəti (non-commercial activity) – məqsədi gəlir götürmək olmayan və əldə etdiyi gəliri yalnız qeyri-kommersiya məqsədləri, o cümlədən öz nizamnamə məqsədləri üçün istifadə etməyi nəzərdə tutan qanunla qadağan edilməyən fəaliyyətin həyata keçirilməsidir, əks halda bu fəaliyyət kommersiya fəaliyyəti sayılır.

Qeyri-maddi aktivlər (intangible actives) – intellektual, o cümlədən ticarət nişanları, digər sənaye mülkiyyəti obyektləri, habelə müvafiq qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada vergi ödəyicisinin mülkiyyət hüququnun obyektini kimi tanınan digər analoji hüquqlar.

Qeyri-rezident (non-resident) – rəsmi qanunvericiliyə əsasən, Azərbaycan Respublikasının ərazisində diplomatik və ya konsulluq statusu olan şəxs və onun ailə üzvləri; Azərbaycan Respublikasının ərazisində müəyyən edilmiş qaydada dövlət qeydiyyatından keçmiş beynəlxalq təşkilatın əməkdaşı və ya Azərbaycan Respublikasında xarici ölkənin dövlət xidmətini həyata keçirən şəxs və onların ailə üzvləri; məqsədi yalnız Azərbaycan Respublikasının ərazisindən bir xarici dövlətdən digər xarici dövlətə keçmək olan şəxs. Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən, diplomatik imtiyazları və immunitetləri olan diplomatik nümayəndəliklər, konsulluq idarələri və xarici ölkələrin digər rəsmi nümayəndəlikləri, beynəlxalq təşkilatlar və onların nümayəndəlikləri, habelə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmayan xarici təşkilatların və firmaların nümayəndəlikləri.

“Qərəzli” – odioz borclar (odious debt) – beynəlxalq hüquqda siyasi rejimlərin hökumət adından öz rejim maraqları üçün cəlb etdikləri xarici borclardır. Belə borclar rejim dəyişikliyi baş verdikdə ciddi probleme çevrilir və əksər hallarda qaytarılmasına xitam verilir. Bəzi hallarda isə məcburetə sanksiyalarının tətbiqinə gətirib çıxarır.

Qısamüddətli kreditlər (short-term credits) – öz dövriyyə vəsaitini artırmaq və əmtəə material dəyərlərini kreditləşdirmək üçün banklar tərəfindən müəssisə və təşkilatlara təqdim olunur.

Qızıl qayda (golden rule) – dövlətin cari xərcləri maliyyələşdirmək üçün yox, yalnız investisiyanı maliyyələşdirmək üçün borc götürməsinə dair ideya. Bu ideya cari büdcənin balansda olması fikrini irəli sürür. Qızıl qayda iqtisadi tsikl boyunca 1997-ci ildə Böyük Britaniyanın rəsmi siyasəti olmuşdur. Bu zaman investisiya xərcləri həmin vaxt ÜDM-in 1%-dən də az olmuşdur. Yığımın və investisiyanın səviyyəsi isə balanslaşdırılmış artım olan iqtisadiyyatda adambaşına düşən istehlakın uzunmüddətli dəyərini maksimumlaşdırmaq üçün istifadə olunur.

Qızıl standart (gold standart) – valyuta sistemi qəti müəyyən edilmiş valyuta kursuna və aşağıdakı əsas şərtlərə əsaslanır. Ölkənin pul vahidinin qızıl məzmununun müəyyən edilməsi. Ölkə daxilindəki nağd pul kütləsi ilə ölkənin qızıl ehtiyatı arasında nisbətənin gözlənilməsi. Qızılın sərbəst idxal və ixracına heç bir maneənin olmaması. 1879-1934-cü illərdə qızıl standart mövcud olmuşdur.

Qızıl və xarici valyuta ehtiyatları (gold and foreign exchange reserves) – borcun yerləşdirilməsi üçün kreditorların tələbini maliyyələşdirən qızıl və xarici valyuta səhmləri.

Qiymətin dövlət tənzimlənməsi (state regulation of prices) – əhalinin aztəminatlı təbəqələrinin gəlirlərinin sabit qalması və iqtisadi rentabelliyyənin azalmaması məqsədilə qiymətlərin ümumi səviyyəsinə təsir edən dövlət tədbirlərinin məcmusu. Başqa sözlə, dövlət çalışır ki, qiymətlərin ümumi səviyyəsi həddindən artıq aşağı düşməsin və həddindən artıq yüksəlməsin. Dövlət qiymət siyasəti yeritməklə gəlirləri yenidən bölüşdürməyi də məqsəd kimi qarşısına qoyur. Dövlətin qiymətlərə təsir göstərmək metodları həm iqtisadi (tələb və təklifə, həmçinin qiymətin tərkib elementlərinə təsir göstərməklə), həm də inzibati (qiymətlərin dövlət tərəfindən müəyyənləşdirilməsi) xarakterli ola bilər.

Qloballaşma (globalization) – dünyanın homogenləşməsi, vahid prinsiplərə əsaslanaraq vahid bəşəri dəyərlərə sadiqlik, eyni ənənələr və davranış normalarını həyata keçirmək kimi mühüm məsələləri əhatə edən; qarşılıqlı asılılıqların etiraf edilməsi və geniş miqyasda yeni quruluşlar kimi xarakterizə olunan qlobal firmalar, dini quruluşlar və transmilli idarəetmə strukturlarının təsiri və milli dövlət suverenliyinin aradan qaldırılmasını da ehtiva edən; uzun illər ərzində inkişaf etməkdə

olan tarixi proses. İlk dəfə olaraq bu termin amerikalı tədqiqatçı alimlər tərəfindən irəli sürülmüş və 1983-cü ildə T.Lenittanın «Harvard biznes revyu» jurnalında dərc olunmuş məqaləsində işlədilmişdir. O bu termin vasitəsilə nəhəng korporasiyalar tərəfindən istehsal olunan ayrı-ayrı məhsul bazarlarının birləşməsi fenomenini izah etməyə çalışmışdır.

Qloballaşma ictimai həyatın bütün sahələrində inkişaf edən real proses kimi xarakterizə edilir. Lakin bu, çox halda qloballaşma fenomenini izah etməyə çalışmışdır.

Qloballaşma ictimai həyatın bütün sahələrində inkişaf edən real proses kimi xarakterizə edilir. Lakin bir çox halda qloballaşma fenomeni araşdırılarkən iqtisadi aspekt ön plana çəkilir və diqqət 3 istiqamətə yönəldilir:

1. maliyyə qloballaşması;
 2. qlobal çoxmillətli korporasiyaların meydana gəlməsi;
 3. dünya iqtisadiyyatının regionlara bölünməsi və konvensiya meyilləri.
- Bunlarla yanaşı, qloballaşma çərçivəsində mədəniyyətin universallaşması, sivilizasiyalararası münasibətlər, informasiya və telekommunikasiya inqilabı, mondializm (vahid dünya hökuməti yaratmaq meyli) və s. mühüm amillərdir. Bir sözlə, qloballaşma – dünya təsərrüfatının vahid əmtəə, xidmət, işçi qüvvəsi və kapital bazarına çevrilməsi prosesi.

Qohumbazlıq (nepotism) – qohumbazlıq favoritizmin bir növü olub ailə əlaqələri nəticəsində yaranır. Qohumbazlıq qohumlarının xeyrinə şəxsin öz səlahiyyətlərini istismar etməsidir. Dövlətin bütün səviyyələrində qohumbazlığa rast gəlmək olar: xırda bürokratdan nazirə qədər. Bəzi prezidentlər öz postlarını qorumaqdan ötrü ailə üzvlərinin namizədliklərini siyasi, iqtisadi və hərbi-təhlükəsizlik aparatlarına irəli sürməyə cəhd etmişlər.

Qorunan açıqlıq (protected disclosure) – ciddi bir qəbahət, məsələn, korrupsiyaya qurşanmaq, zəif idarəetmə və ictimai pulun bədxərcliliklə xərclənməsi haqqında bəyanatdır.

Qorunan əmanət (protected deposit) – rəsmi qanunvericiliyə əsasən, sığorta hadisəsi baş verdikdə Əmanətlərin Sığortalanması Fondu tərəfindən qorunan, əmanətçiyə kompensasiya olunan əmanətdir. Aşağıdakı əmanətlər qorunan əmanətlərə aid edilmir: adsız borc qiymətli kağızlarının (adsız depozit sertifikatlarının) yerləşdirilməsi yolu ilə cəlb edilmiş pul vəsaitləri; bankın Azərbaycan Respublikasının ərazisindən kənarında açılmış bölmələri tərəfindən cəlb olunmuş əmanətlər; qeyri-qanuni yolla əldə edilmiş pul vəsaitinin leqallaşdırılması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsi ilə bağlı şübhəli əməliyyatlar nəticəsində qanunvericiliyə müvafiq qaydada müəyyən edilmiş

əmanətlər; cinayət törədilməsi nəticəsində yaranması məhkəmə qərarı ilə təsdiq edilmiş əmanətlər; üzərinə həbs qoyulmuş əmanətlər; cəlb edildiyi günə Azərbaycan Respublikası Milli Bankının uçot dərəcəsinin 1,8 misliindən yuxarı illik faiz dərəcəsi ilə qəbul edilmiş əmanətlər; fiziki şəxslərin sahibkarlıq fəaliyyəti ilə əlaqədar açdığı bank hesablarındakı pul vəsaitləri; fiziki şəxslərin bankın vəkalətli idarəetməsində olan pul vəsaitləri; ödəniş müddətlərinin başa çatıb-çatmamasından asılı olmayaraq əmanətçinin banka olan borcunun əsas məbləği və faizləri həcmində əmanəti; bank qarşısında öhdəliklərin təminatı olan əmanətlər.

Qorunan əmanətçi (protected depositor) – aşağıdakılar istisna olunmaqla, bankda əmanəti olan fiziki şəxsdir: bankın müşahidə şurasının, audit komitəsinin, idarə heyətinin üzvləri və onların yaxın qohumları (ər/arvad, onların valideynləri və övladları, o cümlədən övladlığa götürülənlər, bacı və qardaşları); bankın 10 faiz və daha çox səsvermə hüququ verən səhmlərinə malik olan şəxslər və onların yaxın qohumları (ər/arvad, onların valideynləri və övladları, o cümlədən övladlığa götürülənlər, bacı və qardaşları); kompensasiyaların ödənilməsi barədə elanın ilk dəfə dərc edildiyi tarixdən əvvəlki təqvim ili ərzində bankın auditini keçirmiş kənar auditorlar.

Qrant (grant) – humanitar, sosial və ekoloji layihələri, müharibə və təbii fəlakət nəticəsində ziyan çəkmiş ərazilərdə dağılmış istehsal, sosial təyinatlı obyektlərin və infrastrukturun bərpası üzrə işləri, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, hüquqi məsləhət, informasiya, nəşriyyat və idman sahələrində proqramları, elm, tədqiqat və layihələşdirmə proqramlarını, dövlət və cəmiyyət üçün əhəmiyyət kəsb edən digər proqramları hazırlamaq və həyata keçirmək üçün göstərilən yardımdır. Qrant yalnız konkret məqsədlər üçün verilir. Qrant maliyyə vəsaiti şəklində və ya başqa maddi formada verilir. Qrant təmənnasız verilir, onun əvəzi hər hansı bir şəkildə geri istənilə bilməz. Birbaşa mənfəət əldə etmək üçün istifadə edilən maddi yardım qrant sayılmır. Qrant predmeti olan layihə başa çatdırıldıqdan sonra qrant alanın sərəncamında hər hansı maliyyə vəsaiti və ya başqa maddi vəsait qalarsa, qrant haqqında müqaviləyə və ya qərara əsasən başqa hal nəzərdə tutulmamışdırsa, bu vəsait, qrant alanın mülahizəsinə görə, qrant predmeti ola bilən layihə və proqramların həyata keçirilməsinə sərf edilməlidir. Bilavasitə siyasi hakimiyyət uğrunda mübarizə məqsədləri, qanunların və digər qanunvericilik aktlarının qəbul etdirilməsi üzrə lobbiçilik fəaliyyəti, siyasi reklam, hər hansı siyasi təşkilatın və ya siyasi xadimin seçki kampaniyasının maliyyələşdirilməsi üçün istifadə edilən maddi yardım qrant sayılmır. Qrant alanla münasibətlərində qrant verən donor sayılır. Donorla münasibətlərində qrant alan resipiyyent sayılır.

Laffer əyrisi (Laffer curve) – vergi dərəcələri ilə büdcəyə vergi daxilolmaları arasında əlaqəni əks etdirən qrafik. Bu, vergi dərəcələrinin azalması ilə dövlətin vergi daxilolmalarının artma biləcəyini, eyni zamanda bunun əksinə olaraq vergi dərəcələrinin artması ilə bəlli səviyyədə sonra vergi daxilolmalarının azalma biləcəyini göstərən əyridir.

LİBOR (Lindon Interbank Offered Rate) – London bankları tərəfindən təqdim edilən qısamüddətli kreditlər üzrə dərəcə. Əsasən bu kreditlər 3-6 ayı əhatə edir. Bu dərəcə adətən beynəlxalq kredit münasibətlərində hesablanan faiz dərəcələri üçün baza kimi götürülür.

Likvidlik riski (liquidity risk) – bir bankın depozit sahibi və ya kreditörün tələblərini vaxtında və lazımi dərəcədə qarşılaya biləcək maliyyə vəsaitinə (adətən nağd) sahib olmaması riski.

“Likvidlik tələsi” (liquidity trap) – elə bir makroiqtisadi situasiyadır ki, dövriyyədəki likvid formada pul kütləsinin həcmi artır, uçot faiz dərəcələri isə adekvat azalmır. Belə olan halda insanlar pullarını banklarda saxlamaqda maraqlı olmurlar və yığımlar investisiyaya çevrilmir.

Lima bəyannaməsi (Lima declaration) – 1977-ci ilin oktyabrında İNTOSAİ-nin 9-cu qurultayında Lima şəhərində ali audit institutlarının iştirakı ilə bəyannamə qəbul olundu. Bəyannamədə auditin məqsədi, onun müstəqilliyinin təmin edilməsi, habelə ali audit institutunun parlament, hökumət və onun administrasiyası ilə münasibətlərinin tənzimlənməsi, ali audit institutunun gücü, auditin metodları, onun kadr təminatı və beynəlxalq təcrübə mübadiləsi, o cümlədən hesabatların hazırlanması məsələləri öz əksini tapmışdır. Bəyannamədə qeyd edilmişdir ki, audit öz-özlüyündə məqsəd deyil, maliyyə hesabatlılığını və dövlət idarəetmə sistemində cavabdehliyi təmin etmək üçün çox vacib komponentdir. Bəyannamənin əsas qayəsini kənar və daxili auditin (nəzarət) ayrı-ayrılıqda vacib amillər olması və eyni zamanda onların ehtiyac duyulduqda bir-birini tamamlamaq imkanları təşkil edir. Bəyannamənin 3-cü maddəsinə əsasən, daxili nəzarət orqanları idarə və təşkilatların daxilində yaradılır, kənar nəzarət orqanları isə yoxlanılacaq təşkilatın strukturuna daxil deyil. Ali audit institutu kənar nəzarət orqanıdır. Daxili nəzarət xidməti həmin təşkilatın rəhbərinə təbə olmalıdır. Eyni zamanda, o, müvafiq təşkilati strukturun daxilində funksional və təşkilati müstəqilliyə malik olmalıdır. Xarici nəzarət

qurumu olaraq ali audit institutu daxili nəzarət xidmətinin effektivliyini yoxlamalıdır. Əgər daxili nəzarət sistemi effektivdirsə, ali audit institutu ilə daxili nəzarət subyekti arasında vəzifə bölgüsü və əməkdaşlıq lazımdır. Bəyannamənin 5-ci maddəsi cox vacib məsələyə, ali audit institutunun müstəqilliyinin təmin edilməsinə həsr olunmuşdur.

Linaburq-Maduell Şəffaflıq İndeksi (Linaburg-Maduell Transparency Index)

– Linaburq-Maduell Şəffaflıq İndeksi Suveren Rifah Fondları İnstitutunun (*Sovereign Wealth Fund Institute*) aparıcı tədqiqatçıları olan Karl Linaburq və Maykl Maduell tərəfindən işlənib hazırlanmışdır. Bu indeks müxtəlif fondların (burada söhbət əsas etibarilə neft fondlarından gedir) şəffaflığının qiymətləndirilməsini nəzərdə tutan metoddur. Adətən hökumətə məxsus olan, təbii resursların satışından daxilolmalar və transferlər hesabına öz aktivlərini formalaşdıran belə fondlar özündə həddən artıq iri maliyyəni cəmləşdirir (*2008-ci il üçün olan son məlumatlara əsasən qlobal miqyasda 3.85 trilyon dollar*) və bir çox hallarda bütün investisiya əməliyyatları ilə bağlı ictimaiyyətə geniş məlumat vermirlər. Bu isə həm milli sərvətlərdən səmərəli və ədalətli istifadəni kölgə altında qoyur, həm də qlobal iqtisadi təhlükəsizliyə və makroiqtisadi tarazlığa təhlükədir. Bütün bu riskləri nəzərə alaraq qlobal miqyasda məhz Norveç hökumətinin Qlobal Pensiya Fondu geniş şəffaflaşma prosesini başlatdı və Linaburq-Maduell Şəffaflıq İndeksi, demək olar ki, bu fondun fəaliyyəti ətrafında formalaşdı. İndeks suveren fondların şəffaflığını geniş ictimaiyyətə nümayiş etdirə bilən 10 təməl prinsipə əsaslanır. *Hər bir prinsipin bu və ya digər fond tərəfindən ödənməsi onun indeks reytinginə 1 şəffaflıq balı əlavə edir.* Başqa sözlə desək, hər prinsip bir balla qiymətləndirilir. İndeks üzrə minimum reyting 1, maksimum reyting isə 10 bala mütənəsibdir. **Suveren Rifah Fondları İnstitutunun tövsiyəsinə görə, adekvat şəffaf fond 8 baldan çox reytingə malik olan fondlar hesab edilir.** Fondlar ictimaiyyətə əlavə məlumatlar açıqladıqca şəffaflıq reytingi dəyişə bilər. Şəffaflıq indeksinin konseptual prinsipləri çox ehtiyatla seçilib və baza məlumatlarını kifayət qədər əhatə edir. Beləliklə, Linaburq-Maduell Şəffaflıq İndeksinin məlumatlılıqla bağlı əsas prinsipləri bunlardır:

- *müvafiq fond yaranma tarixi və zərurəti, aktivlərinin mənbəyi, fonddakı dövlət mülkiyyətinin strukturu barədə məlumatla ictimaiyyəti təmin edir;*
- *fond müstəqil audit yoxlaması aparılan illik yenilənmiş hesabatlarını açıqlayır;*
- *fond mülkiyyətçisi olduğu şirkətlərdəki pay faizini və bunların coğrafi yerləşməsinə açıqlayır;*
- *fond bazar dəyərinin, daxilolmalarının və idarəetmə kompensasiyalarının ümumi portfelinə açıqlayır;*
- *fond etik standartlar və investisiya siyasətləri toplusu hazırlayıb yayımlayır və bunların icrası üçün konkret məsul şəxs təyin edir;*

- *fond aydın şəkildə strategiyalarını və məqsədlərini açıqlayır;*
- *əgər tətbiq olunandırsa, fond subsidiyalarının əlaqə məlumatlarını açıqlayır;*
- *əgər tətbiq olunandırsa, fond xarici menecerlərini bəyan edir;*
- *fond özünün veb-səhifəsinə malikdir;*
- *fond öz əsas ofisinin yerləşmə ünvanını, telefon və faks nömrələri kimi əlaqə informasiyalarını açıqlayır.*

Bu indeks üzrə Azərbaycan Dövlət Neft Fondu 2008-ci ildə kifayət qədər yüksək hesab olunan 9 bal toplayaraq 50-yə yaxın müxtəlif ölkə fondları arasında **7-ci** olmuşdur. Eyni zamanda, bizim regionun iri neft fondlarına malik digər iki ölkəsi olan Rusiya və Qazaxıstanı da qabaqlamışdır.

Lindahl qiyməti (Lindahl prices) – fərdin vergi payı ictimai əmtəənin vahidi üçün ödənməlidir.

Lizinq (leasing) – maşın və avadanlıqların, nəqliyyat vasitələrinin, istehsal qurğularının, uzun müddət işlədilən malların və s. icarə forması; onların uzun müddətə icarəyə götürülməsi. Bu icarə formasının tətbiqi icarəçiyə böyük məbləğdə ilkin kapital qoyuluşları sərf etmədən müasir, baha və yüksək qiymətli texnikadan istifadə etmək və icarə haqqını yavaş-yavaş həmin avadanlıqların və digər texniki vasitələrin istismarından əldə olunan mənfəət hesabına ödəməyə imkan verir; icarəyə verən isə tərəf-müqabilinin borcunu ödəyə bilməmək riskinin əhəmiyyətli dərəcədə azaldığına əmin olaraq satış həcmi artırır. Çox zaman lizinq müqavilələrində icarə vaxtı bitdikdən sonra icarəçinin istismar etdiyi əmlakı satın alması hüququ nəzərdə tutulur. Başqa sözlə, lizinq şirkətləri avadanlıq alıb 5-8 il və daha çox müddətə icarədar müəssisəyə, şirkətə və ya firmaya icarəyə verir. İcarədar firma əmlakdan istifadə etdikcə tədricən lizinq şirkətlərinə öz borclarını ödəyir. Müqavilənin müddəti başa çatdıqdan sonra icarədar qalıq məbləğlər dəyəri ilə avadanlığı almaq hüququna malikdir. Bu mülkiyyət hüququ onun yeni sahibinə keçir; müqavilənin vaxtını uzatmaq – yeni saziş bağlamaq; maddi sərvətləri (dəyərləri) lizinq şirkətlərinə qaytarmaq hüququ qazanır. Maşın və avadanlıq əldə olunması üçün lizinq şirkətləri özünün şəxsi vəsaitindən və ya borç aldığı vəsaitdən də istifadə edə bilər. Dövlət lizinq şirkətlərinə bank krediti almaq üçün şərait yaradır. Bu isə mütərəqqi icarə formasını inkişaf etdirməyə kömək edir. Lizinqin aşağıdakı növləri mövcuddur: maliyyə lizinqi – əvvəlcədən müəyyənləşdirilən müddətdə lizinq verənin kapital qoyuluşlarının tam amortizasiyası üçün kifayət olan məbləğin ödənilməsinə nəzərdə tutan müqavilə; b) əməliyyat lizinqi – icarə müddəti razılaşdırılmamış və yaxud icarəyə götürülən əmlakın tam amortizasiyasını əhatə etməyən müddətə saziş; v) beynəlxalq lizinq – müxtəlif ölkələrdə yerləşən lizinq şirkəti ilə lizinq alan arasında müqavilədir.

Lobbicilik (lobbyism) – qanunvericilik orqanında qanunlar qəbul edilərkən və ya hökumət sifarişləri verilərkən prosesə müəyyən iri korporasiyaların və ya digər güc mərkəzlərinin xeyrinə təsir etmək məqsədilə formalaşdırılan xüsusi agentliklərin və ya qrupların fəaliyyəti.

Logistika (logistics) – istehsal, bölgü, mübadilə və istehlak sferalarında material resursları axınının səmərəli qaydada ən az xərclə çatdırılmasını təmin edəcək təsərrüfat fəaliyyətinin məcmusudur. Logistika materialların logistik (materialötürücü) sistemə daxil olduğu andan başlamış son satış prosesinə kimi material və informasiya axınının idarə edilməsi ilə məşğul olur, maddi-texniki təminatı həyata keçirir. İnformasiya axınının öyrənilməsi material axınının optimal variantda həyata keçirilməsi üçün zəruridir.

Loqrolling (logrolling) – parlamentdə millət vəkillərinin öz səsələrinin bir növ “ticarəti”ni apararaq qarşılıqlı şəkildə bir-birlərinin maraqlarını güdən qanun layihələrinə və təkliflərə dəstək vermələri. Loqrollingə qanunverici təkliflər paketinin keçidini əldə etmək üçün səsələrin alveri kimi də baxmaq olar.

London klubu (London Club) – xarici borclarını ödəməkdə çətinlik çəkən ölkələrin başqa ölkələrin özəl maliyyə qurumlarından aldıqları borcların (özəl sektordan dövlətə borclar) restrukturizasiyasına (strukturunun yenidəntəşkili) aid görüşmələrin təşkil edildiyi rəsmi toplantı platformu.

Maddi dövriyyə vəsaitləri ehtiyatlarının dəyişməsi (changing tangible turnover active reserves) – istehsal ehtiyatlarının, bitməmiş istehsalın, hazır məhsulun və təkrar satılmaq üçün nəzərdə tutulmuş məhsulun dəyərinin dəyişməsinə əks etdirir. Maddi dövriyyə vəsaitləri ehtiyatlarının dəyərinin dəyişməsi ehtiyata daxil olan məhsulun dəyəri ilə ehtiyatdan çıxarılmış məhsulun dəyəri arasındakı fərqlə müəyyənləşdirilir. Bu halda məhsul daxilolma və ya çıxarılma vaxtı istifadə edilən bazar qiymətləri ilə qiymətləndirilməlidir. Lakin praktikada hesabat dövründə bütün məhsul daxilolmaları və çıxarmaları haqqında məlumatı əldə etmək çətindir, buna görə də ehtiyatların dəyişməsi adətən müəssisənin mühasibat hesabatlarının məlumatlarına əsasən dövrün axırına və əvvəlinə olan ehtiyatların dəyərləri arasındakı fərq kimi hesablanır. Bu halda məhsulun ehtiyatda olduğu vaxt ərzində qiymətlərin dəyişməsi nəticəsində onun dəyərinin dəyişməsinə (holding mənfəətini) istisna etmək lazımdır.

Maddi xərclər (tangible expenses) – istehsal prosesində tam istifadə edilən maddi və aşındıqca dəyəri məhsulun dəyərinə keçən əmək vasitələrindən ibarət olan nemətlərin dəyərini ifadə edir. İstehsal maddi xərclərə aiddir: xammal və materialların, toxum, yem, gübrə və zəhərli kimyəvi maddələrin, yanacaq və enerjinin məsrəfi; maddi xidmətlərin (kənar müəssisə və təşkilatlar tərəfindən yerinə yetirilən istehsal xarakterli işlərin, rabitə xidmətlərinin və s.) ödənilməsi; daşınarkən və ticarət, maddi-texniki təchizat, tədarük müəssisələrində saxlanılarkən məhsul itkiləri; xüsusi geyimə, müalicə-profilaktik yeməyə və s. sərf olunan xərclər də daxil edilməklə istehsala çəkilən sair maddi xərclər.

Makroiqtisadi siyasət (macroeconomic policy) – yüksək iqtisadi artım templərinə, tam məşğulluğa, məhdud inflyasiya səviyyəsinə və rəşional (optimal) xarici ticarət balansına nail olmaq üçün dövlətin iqtisadi tənziqləmə fəaliyyəti. Makroiqtisadi siyasətin ən ümdə vəzifəsi işsizliklə inflyasiya arasında balans yaratmaqdır. Makroiqtisadi siyasətin əsas bölmələri: a) fiskal (büdcə-vergi) siyasət; b) monetar (pul-kredit və valyuta) siyasət; c) gəlirlər və qiymət siyasəti; ç) xarici ticarət siyasəti.

Mal (commodity) – dövlətin gömrük sərhədindən keçirilən istənilən əmlak, o cümlədən istilik, elektrik enerjisi və enerjinin digər növləri.

Malın gömrük dəyəri (custom values of the commodities) – malın müəyyən qaydada müəyyənləşdirilən və aşağıdakı məqsədlər

üçün istifadə olunan dəyəridir: maldan rüsum tutulması üçün; xarici iqtisadi əlaqələr və gömrük statistikasının aparılması, ticarət-iqtisadi münasibətlərin dövlət tənzimlənməsi, o cümlədən xarici iqtisadi əməliyyatlara valyuta nəzarəti; bu sahədə bank hesablaşmalarının həyata keçirilməsi ilə bağlı tədbirlər üçün.

Malın idxalı (commodity import) – rəsmi qanunvericiliyə əsasən, gömrük qanunvericiliyinə uyğun olaraq idxal malları sayılan malların Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilməsi.

Malın ixracı (commodity export) – rəsmi qanunvericiliyə əsasən, gömrük qanunvericiliyinə uyğun olaraq ixrac malları hesab edilən malların Azərbaycan Respublikası ərazisindən çıxarılması.

Malın mənşə ölkəsi (country of commodity origin) – malın mənşə ölkəsi dedikdə, malın tamamilə həmin ölkədə istehsal olunduğu və ya müəyyən meyarlar əsasında kifayət qədər yenidən emala məruz qaldığı ölkə başa düşülür.

Malın təkrar idxalı (commodity regain import) – gömrük qanunvericiliyinə uyğun olaraq, təkrar idxal malları sayılan malları təqdim etmədən və ixrac olunduğu andakı vəziyyətdə ixrac etmiş şəxsin həmin malları idxal etməsi.

Malın təkrar ixracı (commodity regain export) – gömrük qanunvericiliyinə uyğun olaraq, təkrar ixrac malları sayılan malları idxal etmiş şəxsin həmin malları idxal edəndən sonra təqdim etmədən və idxal olunduğu andakı vəziyyətdə ixrac etməsi.

Malın təqdim edilməsi (commodity disclosing) – mallar üzərində mülkiyyət hüququnun başqasına verilməsi, o cümlədən, bunlarla məhdudlaşdırılmayan malların satışı, mübadiləsi, hədiyyə verilməsi, natura şəklində əməkhaqqı ödənilməsi və natura şəklində digər ödəmələr, həmçinin girov qoyulmuş mallar üzrə mülkiyyət hüququnun girov saxlayana və ya digər şəxsə keçməsi.

Maliyyə aktyorları (financial actors) – maliyyə tənzimlənməsini üç fərqli kateqoriya üçün – səlahiyyət verən məmur, avans administratoru – əsasən nümayəndə heyətlərində, avans hesabı idarə edən rəsmidir və mühasibat məmuru üçün təmin edir. Daxili auditor maliyyə aktyoru deyil, o, idarəetmənin maliyyələşdirilməsi ilə məşğul olmur.

Maliyyə bəyanatı (financial statement) – hüquqi şəxslərin maliyyə mövqelərini vaxtında əlaqələndirmək üçün nəzərdə tutulmuş mühasibat

balansı, gəlir və nağd pul axınının verildiyi iqtisadi göstəricilər sisteminin prezentasiyasıdır.

Maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartları (international standards of financial reports) – Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartlar Şurası tərəfindən işlənib hazırlanmış, qəbul və ya təsdiq olunmuş Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartları, Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları və Şərhlər üzrə Daimi Komitəsinin şərhləri, habelə Maliyyə Hesabatları Şərhi üzrə Beynəlxalq Komitənin müvafiq şərhleridir.

Maliyyələşdirilmiş borc (funded debt) – ümumi mənada uzunmüddətli borca konvertasiya olunan qısamüddətli borcdur.

Maliyyə perspektivi (financial perspective) – adətən maliyyə planı üçün işlədilən başqa bir termdir. Uzunmüddətli maliyyə perspektivi hər ilə ümummilli məhsulun və qiymətlərin hərəkətini hesablamaqla uyğunlaşdırıla bilər. Buna, həmçinin, vaxtaşırı bunu imzalayanlar arasında razılışma ilə yenidən baxıla bilər. Bu, həm də genişlənməyə xidmət etmək üçün uyğunlaşa bilər.

Maliyyə planı (financial framework) – maliyyə planı çoxillik xərclər planı olmaqla xərc limitlərini, beləliklə də büdcə intizamını təyin edir. Maliyyə planı xərclərin əsas kateqoriyaları üçün öhdəliklərin maksimum miqdarını (“tavanı”) və bütün ödəniş “tavan”ını müəyyən edir. Bu termin layihə konstitusiyasında istifadə olunur və bunun üçün maliyyə perspektivi adlanır. Bu termin maliyyə planı ilə qarışıq salınmamalıdır, bura qanunverici qərarlar, proqramın müddəti boyu onunla bağlı kəmiyyət göstəricisi daxildir.

Maliyyə planında elastiklik (flexibility in the financial framework) – maliyyə intizamına nəticədir. Maliyyə planı qəbul edilərkən proqnozlaşdırılmayan hadisələrlə üzləşmək zəruridir. Elastikliyə xüsusən ciddi şərtlər altında yenidən baxmaq və tənzimləmək mümkünlüyü ilə zəmanət verilir. Elastiklik büdcə prosesi dövründə maliyyə planının “tavan”ları üzərində yaradıla və mobiləşdirilə bilər.

Maliyyə sağlamlaşdırılması tədbirləri (financial rehabilitation measures) – bank aktivlərində əhəmiyyətli xüsusi çəkiyə malik olması, böyük sayda əmanət hesablarına xidmət göstərməsi və banklararası hesablaşmalarda mühüm paya malik olması ilə əlaqədar maliyyə sabitliyinin pozulması banklararası ödəmələrdə sistem xarakterli böhrana, əmanətçilərin pul vəsaitlərinin kütləvi sürətdə itirilməsinə və bank sistemində etimada ciddi təhlükə yaradılmasına səbəb ola biləcək ödəmə qabiliyyətini itirmiş və ya itirmək təhlükəsi olan bank barəsində

dövlət vəsaitləri cəlb etməklə maliyyə sağlamlaşdırılması tədbirləri həyata keçirilə bilər.

Maliyyə tənzimlənməsi (financial regulation) – konkret olaraq AB-də Avropa Parlamenti və Auditorlar Palatasının şərtləri əsasında şura tərəfindən qəbul edilir və bu tənzimləmə Avropa birliklərinin ümumi büdcəsinin yaradılması və həyata keçirilməsini təmin edir.

Manatın çarpaz məzənnəsi (cross course of the manat) – manatın xarici valyutalara nisbətən məzənnəsi həmin valyutaların və manatın ABŞ dollarına nisbətən məzənnələri əsasında müəyyənləşdirilir. Milli valyutaların ABŞ dollarına nisbətən məzənnələrini milli banklar ölkələrin valyuta birləşməsində tələb və təklif arasındakı nisbətə əsasən müəyyənləşdirirlər. Milli banklar valyuta məzənnələri haqqında məlumatları milli valyuta birləşməsində gedən alqı-satqının yekunları əsasında rəsmi bildiriş şəklində mütəmadi olaraq nəşr etdirirlər.

Maraq konflikt (conflict of interest) – maraq konflikt şəxsin formal məsuliyyəti ilə kütləyə xidmət etmək üçün onun professional mühakiməsini, obyektivliyini və müstəqilliyini təhlükə altına qoyan ictimai fəaliyyətdə iştirak edəndə əmələ gəlir. Tez-tez bu fəaliyyətlər (şəxsi işgüzar kimi), hər şeydən əvvəl, şəxsi maraqlara xidmət edir və şəxsin rəsmi vəzifələrinin obyektiv tapşırığına potensial təsir göstərir.

Mədən vergisi (royalty) – rəsmi qanunvericiliyə əsasən, ölkə qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş vergi növlərindən biridir və ölkə ərazisindəki və Xəzər dənizinin (gölünün) şəlfindəki faydalı qazıntıların çıxarılmasına görə tutulur. Bu vergini yerin təkindən faydalı qazıntıları çıxaran fiziki şəxslər və müəssisələr ödəyirlər. Mədən vergisi hasilatçıdan yerin təkindəki faydalı qazıntını hasil etdiyinə görə tutulur. Ölkə ərazisində mövcud faydalı qazıntıların (məsələn, neft, qaz, filiz ehtiyatları və s.) çıxarılmasına görə mədən vergisi tətbiq olunur. Mədən vergisinin vergitutma bazası faydalı qazıntıların topdansatış qiymətidir.

Məhdud məsuliyyətli cəmiyyət (limited company) – bir və ya bir neçə şəxs tərəfindən təsis edilən, nizamnamə kapitalı nizamnamə ilə müəyyənləşdirilmiş miqdarda paylara bölünən cəmiyyətdir. MMC-nin iştirakçıları onun öhdəliklərinə və cəmiyyətin fəaliyyəti ilə bağlı zərərə görə məsuliyyət daşıyır. Onlar cəmiyyətin fəaliyyəti ilə bağlı qoyduqları payların dəyəri həddində risk daşıyırlar.

Məhsul və xidmətlər hesabı (goods and services account) – xüsusi toplu cədvəldən ibarətdir. Digər hesablar kimi, bu hesab da iki hissədən ibarətdir: "ehtiyatlar" hissəsində buraxılış, məhsul və xidmətlərin idxalı,

məhsula və idxala vergilər və məhsula subsidiyalar göstərilir; “istifadə” hissəsində – istehlakda məhsul və xidmətlərin istifadəsinin həcmi (aralıq və son), əsas və dövriyyə kapitalının yığımı və ixrac göstərilir.

Məxfilik qri (secretness label) – məlumat daşıyıcısının özündə və ya ona qoşulan sənədlərdə qoyulan, daşıyıcısı olduğu məlumatın məxfilik dərəcəsini göstərən rekvizitlərdir.

Məqsədli büdcə fondları (objective-oriented budget funds) – müxtəlif səviyyəli büdcələrin tərkibində konkret tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün formalaşan və istifadə edilən pul vəsaitidir. Məqsədli büdcə fondları üzrə daxilolmalar və xərclər büdcələrin gəlir və xərc hissələrində ayrıca göstərilir. Bu fondların vəsaiti təyinatı üzrə istifadə olunmalıdır və onların başqa məqsədlər üçün xərclənməsinə yol verilmir. İlin sonuna məqsədli büdcə fondlarının hesablarında olan vəsait qalığı növbəti ilin gəlirlərinə daxil edilir.

Məqsədli vergilər (earmarked taxes) – vergilər qaldırılır və spesifik xərc proqramlarına ayrılır. Bu, tez-tez əlavə büdcə fondları vasitəsilə həyata keçirilir.

Mənfəət nefti (profit oil) – hasilatın pay bölgüsü sazişlərinə görə mənfəət nefti – yataqların kəşfiyyat və hasilat işlərinə çəkilən xərclər çıxıldıqdan sonra mənfəəti konsorsium-kompaniya ilə mülkiyyətçi-hökumət arasında bölünən neftdir. Yəni hasilatın pay bölgüsü sazişlərinin həyata keçirilməsi ilə bağlı hökumətin payına düşən xam neft.

Mənfəət vergisi (profit tax) – vergi ödəyicisinin gəliri (vergidən azad edilən gəlirdən başqa) ilə gəlirdən çıxılan xərci arasındakı fərq onun mənfəətidir. Mənfəətdən ödənilən vergiyə mənfəət vergisi deyilir.

Mərkəzi bank (central bank) – bank sisteminin əsas tənzimləyici bankı və ya son instansiya kreditörü. Bütün inkişaf etməkdə olan və bir çox inkişaf etmiş ölkələr kredit sistemini bəzən hökumətin təlimatı ilə, bəzən isə öz muxtar səlahiyyətləri ilə nəzarət altında saxlayan mərkəzi banklara sahibdirlər. Mərkəzi banklar qısamüddətli faiz dərəcələrini müəyyənləşdirmək səlahiyyətlərinə malikdirlər. Bəzən isə onlar monetar siyasət vasitəsilə məcmu tələbə və biznes tsiklinə təsir göstərmək istəyirlər. Hal-hazırda mərkəzi bankların səlahiyyətlərinin hüdudları və onların hökumətlə münasibətləri geniş diskussiya mövzusudur. Məsələn, bəzi ölkələrdə inflyasiya hədəfini hökumət, buna uyğun faiz dərəcələrini isə mərkəzi banklar müəyyən edirlər. Eyni zamanda, mərkəzi bankların kommersiya banklarına nəzarət və emissiya funksiyalarında da dəyişikliklər baş verir.

Mərkəzi hakimiyyət (central government) – mərkəzi hakimiyyətin bütün idarə və aletləri büdcə və ya əlavə büdcə fondlarından maliyyələşir.

Məsuliyyət (responsibility) – məsuliyyət hüquq və qanuni tələbi təqdim edənle bu qanuna əməl etməli olan qurumlar arasındakı əlaqəni göstərir. Bütün məsuliyyət mexanizmləri üç prinsipə uyğun idarə edilir: (a) “Şəffaflıq” qərarların və onların icrasının açıq və kifayət qədər informasiyanın aydın, yaralı olmasını tələb edir, ondan ötrü ki, digər qurumların və ümumi kütlənin münasib prosedurları izləməsinə imkan verilsin; (b) “Cavabdehlik” qərar qəbul edən şəxslərin qərarlarını açıq izah etmək öhdəliyini bildirir, buna görə onlar sübut edir ki, qərarları münasib, rəşional və onların mandatı çərçivəsindədir; (c) “İdarə oluna bilmə” yerində qərarlara və icraya icazə verən mexanizmlərə istinad edir və verilmiş mandat və prosedurlara zidd olaraq qüvvədə olur – tez-tez yoxlama və balansların və məcburi tətbiqetmə sisteminə istinad edir. Cəzasızlıq məsuliyyətin antonimidir və edilmiş zərər üçün günahın bölüşdürülməsi məsuliyyətin mühüm komponentidir. Demokratik məsuliyyət o ideyaya istinad edir ki, siyasi gücə malik şəxslərin öz elektoratının məsuliyyətini yerinə yetirmək vəzifəsi var – həm seçkilər boyunca, həm də institusional idarəetmə boyunca.

Məşğulluq (employment) – ölkədə vətəndaşların, vətəndaşlığı olmayan şəxslərin və əcnəbilərin qanunvericiliyə zidd olmayan və bir qayda olaraq onlara gəlir gətirən hər hansı fəaliyyətidir. İş qüvvəsinə olan tələb və təklifin məcmusundan ibarət əmək bazarı eyni zamanda dövlətin məşğulluq siyasətinin təsirinə məruz qalmışdır. Dövlətin məşğulluq siyasətinin əsas istiqamətləri: heç bir kriteriya üzrə ayrı-seçkilik etmədən vətəndaşlara əmək və məşğulluğu sərbəst seçmək hüququnun həyata keçirilməsində bərabər imkanların təmin edilməsi, vətəndaşların əmək və sahibkarlıq təşəbbüsünün müdafiə edilməsi, işçilərin sosial müdafiəsinin təmin edilməsi, əlavə iş yerləri açan işəgötürənlərin təşviqi (həvəsləndirilməsi), vakansiyalar haqqında operativ informasiya ötürülməsinin təşkili, tripartitmə nail olması və s.

Milli banklar tərəfindən tədavülə pul buraxılışı və tədavüldən pul çıxarılışı (National Bank’s money emission and withdrawal) – mərkəzi (milli) bankların kassa tədavülləri əsasında məxariclə mədaxil arasındakı fərq kimi hesablanır.

Milli gəlir (national income) – ölkənin iqtisadi inkişafının ümumiləşdirici göstəricilərindən biri olmaqla, il ərzində yeni yaradılan məcmu məhsulun pulla ifadəsidir. Bu məcmu məhsul bütün istehsal amillərinin (torpağın,

əməyin, kapitalın və sahibkarlıq qabiliyyətinin) il ərzində gətirdiyi gəliri əks etdirir. Ölkənin ümumi milli məhsulundan amortizasiya ayırmaları (əsas vəsaitlərin köhnəlməsini) və dolayı vergilər çıxıldıqda milli gəlir alınır. Həmçinin milli gəliri il ərzində əməkhaqqı, sənaye və ticarət mənfəəti, qoyulan kapitalla görə faiz və torpaq rentası kimi bütün növ gəlirlərin cəmi kimi də müəyyən etmək olar.

Milli hesablar sistemi (national accounts system) – bazar iqtisadiyyatı şəraitində makroiqtisadi prosesləri özündə əks etdirən, bir-biri ilə qarşılıqlı sıx əlaqəsi olan və 150-dən çox ölkədə tətbiq edilən ikitərəfli göstəricilər sistemidir. Bu sistemin metodoloji əsasları tədiyə balansının və sahələrarası balansın metodoloji əsasları ilə çox bağlıdır. Azərbaycanda bu sistemin tətbiqi beynəlxalq statistika təşkilatlarının milli hesablar sisteminin problemlərinə dair hazırladıqları metodiki təlimatlar əsasında aparılır və hesablamaların nəticələri, İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı, Beynəlxalq Valyuta Fondu və digər beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən ekspertiza olunur. Milli hesablar sistemi (MHS) istehsal, ilkin və təkrar bölgü və son istifadə proseslərini bir-birilə qarşılıqlı əlaqəsi olan ayrı-ayrı hesablarda (sahələr və institusional bölmələr üzrə) qruplaşdırır.

Toplu MHS-ə aşağıdakı hesablar daxildir: məhsul və xidmətlər hesabı; istehsal hesabı; ilkin gəlirlərin yaranması hesabı; ilkin gəlirlərin bölüşdürülməsi hesabı; gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi hesabı; gəlirlərin istifadəsi hesabı; kapitalla əməliyyatlar hesabı. Milli hesablar sistemində funksiyaları və maliyyələşmə mənbələri eyni olan iqtisadi vahidlər bölmələr üzrə qruplaşdırılır. Milli iqtisadiyyatın bölmələri bunlardır: qeyri-maliyyə müəssisələri; maliyyə təşkilatları; ümumi dövlət idarələri; ev təsərrüfatlarına xidmət edən qeyri-kommersiya (ictimai) təşkilatları; ev təsərrüfatları. Bundan əlavə, MHS-də bu bölmələrin başqa ölkələrlə əlaqəsini əks etdirən “qalan dünya” bölməsi və eyni adlı hesab mövcuddur. Bu bölmə (hesab) qeyri-rezident vahidlərin fəaliyyətinin nəticələrini özündə qruplaşdırır.

Milli hesablar sistemi metodologiyası (national accounts system methodology) – konkret olaraq Azərbaycan Respublikasında MHS 1993-cü il MHS konsepsiyası əsasında həyata keçirilir. O, ölkə iqtisadiyyatının bazar münasibətlərinə keçid mərhələsində olan fəaliyyəti və təşkilatların uyğun hesabatları ilə qurulur. Milli hesablar sisteminin mahiyyəti bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsi olan və təkrar istehsal prosesinin ayrı-ayrı dövrlərinə iqtisadi sahələrin inkişaf göstəricilərinin ümumiləşdirilmiş hesablarından alınır. Təkrar istehsalın hər dövrü xüsusi hesabat, yaxud hesabat qruplarına uyğun olur. Bununla istehsal olunmuş məhsul və xidmətlərin dəyəri və həmçinin əlavə dəyərin istehsaldan istifadəyədək olan hərəkətini öyrənmək imkanı yaranır. İndi

Azərbaycan Respublikasında istehsal hesabı, gəlirlərin yaranması, natural formasında gəlirlərin ilkin bölüşdürülməsi, təkrar bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi, gəlirlərin istifadəsi, kapitalla əməliyyat hesabı və məhsul və xidmətlər hesabı 1990-2004-cü illər üzrə tərtib edilir.

Milli mühasibat uçotu standartları (national accounting standards) – müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilən mühasibat uçotu standartlarıdır. Milli mühasibat uçotu standartlarının tətbiqi üzrə şərhlər və tövsiyələr isə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən milli mühasibat uçotu standartlarının müddəalarının şərh olunması məqsədilə işlənib hazırlanmış və təsdiq edilmiş metodoloji təlimatlardır.

Milli sərvət (national wealth) – hazırda cəmiyyətin sərəncamında olan yığılmış maddi nemətlər məcmusunu ifadə edir. İqtisadi təyinatına uyğun olaraq milli sərvətin elementləri aşağıdakı qruplara bölünür: əsas fondlar, maddi dövriyyə vəsaitləri, habelə əhalinin şəxsi əmlakı.

Milli valyuta (national currency) – tədavüldə olan, eləcə də tədavüldən çıxarılan, lakin tədavüldə olan pul nişanlarına dəyişdirilə bilən Mərkəzi Bankın biletləri (banknotlar) şəklində olan kağız pullar və sikkələr. Milli valyuta – hər bir ölkənin mərkəzi bankının bank biletləri (banknotları) şəklində emissiya etdiyi və tədavülə buraxdığı kağız pullar və sikkələrdir. Azərbaycan Respublikasının milli valyutası Azərbaycan Respublikası Milli Bankının emissiya etdiyi və tədavülə buraxdığı manatdır.

Milli valyutada qiymətli kağızlar (securities in national currency) – ölkənin milli valyutasında ifadə edilmiş ödəniş sənədləri (çeklər, veksellər, akkreditivlər və s.), fond sərvətləri (səhmlər, istiqrazlar) və digər borc öhdəlikləridir.

Minimum əməkhaqqı (minimum salary) – qanunvericiliklə ixtisassız əməyə və xidmətə görə aylıq əməkhaqqının ən aşağı səviyyəsini müəyyən edən sosial normativ.

Minimum istehlak səbəti (minimum life basket) – insanın sağlamlığının və həyat fəaliyyətinin minimum səviyyəsi üçün zəruri olan ərzaq, qeyri-ərzaq malları və xidmətlərin elmi normalar əsasında müəyyən edilmiş toplusu.

Monetar siyasət (monetary policy) – mərkəzi hökumətin pulun kəmiyyəti, faiz dərəcələri və mübadilə kursu ilə bağlı iqtisadi siyasətidir. İnflyasiya və məcmu tələbin idarə olunmasına görə daha geniş monetar

siyasət qəbul edilmişdir. Fiskal siyasəti daha vacib sayan Keynes nəzəriyyəsini tənqid edən monetaristlər tərəfindən elmə gətirilmişdir.

Monitoring (monitoring) – dövlət müəssisələrinin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətləri, həmçinin onların gəlir və xərc smetalarının icraları üzərində nəzarətin gücləndirilməsi və gəlirlərin artırılması üçün potensial imkanların müəyyən edilməsi, investisiyaların, hökumət zəmanəti ilə və dövlət büdcəsindən verilmiş kreditlərin təyinatına xərclənməsinin öyrənilməsi məqsədilə həyata keçirilir.

Moratorium (moratorium) – banka müvəqqəti inzibatçı təyin olunduğu dövrdə bankın aktivlərinin və maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi, habelə aktivlərin dəyərinin aşağı düşməsinin qarşısını almaq məqsədilə Milli Bankın ərizəsi ilə məhkəmə hüquqi və fiziki şəxslərin bankdakı depozitləri və bankın digər öhdəlikləri üzrə ödənişləri tamamilə və ya qismən dayandıra bilər. Bu ərizə üzrə məhkəmə 48 saat ərzində qərar çıxarır və həmin qərar dərhal icraya yönəldilir.

Mövsümi rüsumlar (season duties) – malların ixracını və idxalını operativ tənzimləmək üçün bəzi mallara mövsümi rüsumlar tətbiq oluna bilər. Bu halda gömrük tarifində nəzərdə tutulmuş gömrük rüsumları dərəcələri tətbiq olunmur. Mövsümi rüsumların qüvvədə olduğu müddət ildə altı aydan çox ola bilməz.

Muxtar respublika vergiləri (autonomic republic taxes) – rəsmi qanunvericiliyə əsasən muxtar respublika vergilərinə Naxçıvan Muxtar Respublikasında tutulan dövlət vergiləri aiddir.

Muzdlu işçilərin əmək haqqı (worker wages) – işgötürənin hesabat dövründə yerinə yetirilmiş işə görə muzdlu işçiyə pul və ya natura şəklində ödədiyi məbləğdir. O, hesablanmış məbləğ əsasında, yəni vergilər və tutulan digər məbləğlər çıxılmadan hesablanır. Əməkhaqqı maliyyələşmə mənbəyindən asılı olmayaraq pul və ya natura şəklində hesablanmış bütün qazanc növlərini (habelə müxtəlif mükafatları, əlavələri və sosial güzəştləri) əhatə edir. O, aşağıdakı mükafat növlərini özündə birləşdirir: görülmüş işə (işlənmiş vaxta) görə günəmuzd qiymətlər, tarif məvacibi, vəzifə maaşı və ya gəlirdən faizlər, mənfəətdən hesablanmış əməkhaqqı; həvəsləndirici ödəmələr (mükafatlar, tarif məvaciblərinə və maaşlara əlavələr); iş rejimi və əmək şəraiti ilə əlaqədar olan kompensasiya xarakterli ödəmələr (əməkhaqqının rayon tənzimlənməsi ilə şərtləndirilən ödəmələr, xüsusi şəraitdə işə görə əlavə ödəmələr, ezamiyyə ilə əlaqədar verilən gündəlik xərclər, sahə təminatı, istirahət və bayram günlərində işləməyə görə ödəmələr və s.); qanunvericiliyə uyğun olaraq işlənmiş vaxta görə ödəmə

(məsələn, hər il verilən və əlavə məzuniyyətlərə görə ödəmə, istifadə edilməyən məzuniyyətə görə pul kompensasiyası, yeniyetmələrin güzəştli saatlarına görə ödəmə, işçinin günahı üzündən olmayan boşdayanmalara görə ödəmə və s.); faizli haqq və ya komisiya haqqı; ixtisasartırma və kadrların yenidən hazırlanması sistemində işdən ayrılmaq şərti ilə təhsil alarkən işçilərə verilən əməkhaqqı; işçinin günahı üzündən olmayan zay məhsulun (işlərin, xidmətlərin) istehsalına görə haqq; müəssisədə istehsal təcrübəsi keçən tələbə və şagirdlərə verilən əməkhaqqı; xüsusi müqavilələr əsasında müəssisədə işləməyə cəlb edilmiş, əvəzçilik yolu ilə digər müəssisə və təşkilatlardan işə qəbul olunmuş şəxslərə verilən əməkhaqqı; yeməxanalarda, bufetlərdə, profilaktoriyalarda işçilərin yeməyinin dəyərinin artmasına görə kompensasiya, habelə məktəbəqədər uşaq müəssisələrində, sanatoriyalarda və sağlamlıq düşərgələrində yerləşən uşaqlara verilən kompensasiya; hökumət qərarları üzrə gəlirlərin indeksləşdirilməsi ölçülərindən artıq istehsal qiymətlərinin bahalaşması ilə əlaqədar kompensasiya ödəmələri; ev qulluqçusunun əməkhaqqı. Muzdlu iş əmək qanunvericiliyinə uyğun olaraq müqavilə (kontrakt) əsasında haqqı ödənilməklə yerinə yetirilən əmək fəaliyyətidir. Muzdlu işləyən şəxs bu məcəllənin məqsədləri üçün «işçi», bu cür fiziki şəxsin işçi kimi göstərdiyi xidmətlərin haqqını ödəyən şəxs «işəgötürən», bu cür haqq isə «əməkhaqqı» adlandırılır.

Müəssisələrə kreditor borcları (creditor debts to companies) – müəssisələrin hesablaşmalarının mühasibat uçotu hesablarında nəzərə alınan kreditor borclarının, o cümlədən veksəl və avansların vəziyyətini əks etdirir. Kreditor borcları malgöndərənlərin yüklənmiş məhsula, yerinə yetirilmiş işlərə və göstərilmiş xidmətlərə, o cümlədən verilmiş təminatlı veksellərə və avanslara görə borclarını, həmçinin material itkilərinin ödənilməsi üzrə borclarını birləşdirir. Bundan əlavə, kreditor borcu müəssisənin bütün növlər üzrə büdcəyə ödəmələrini, işçilərə əməkhaqqının və digər ödəmələr üzrə vəsaitin verilməsi, dövlət qeyri-büdcə fondlarına ödəmələr üzrə borclarını göstərir. Müəssisə, rəsmi qanunvericiliyə əsasən, sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən və bu cür fəaliyyət üçün yaradılan aşağıdakı qurumlar deməkdir: Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq yaradılmış hüquqi şəxslər; xarici dövlətin qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaradılmış hüquqi şəxslər (korporasiyalar, şirkətlər, firmalar və digər analoji qurumlar), habelə onların filialları və ya daimi nümayəndəlikləri. Müəssisələrə maliyyə qoyuluşları isə başqa müəssisələrin qiymətli kağızlarına və nizamnamə fondlarına uzunmüddətli və qısamüddətli qoyuluşların (investisiyaların) miqdarı və hərəkəti haqqında informasiyanı, habelə ölkə daxilində və xarici ölkələrdə verilən borcları əks etdirir.

Müəssisələrin debitor borcları (debitor debts of companies) – müəssisələrin hesablaşmalarının mühasibat uçotu hesablarında nəzərə alınan debitor borclarının, o cümlədən veksəl və avansların vəziyyətini əks etdirir. Özündə alıcıların yüklənmiş (göndərilmiş) məhsullarının, yerinə yetirilmiş işlərinin və göstərilmiş xidmətlərinin, o cümlədən alınmış təminatlı veksəl və avanslarının, həmçinin material itkilərinin ödənməsi üzrə borcları birləşdirir.

Müflisləşmə (bankruptcy) – borclunun öz öhdəliklərini ödəmək qabiliyyətinin olmaması. Borclu həm fiziki, həm də hüquqi şəxs ola bilər. Belə böhranlı vəziyyətdən çıxmaq üçün sağlamaşdırma tədbirləri həyata keçirilməlidir. Əsas halda tam iflas qaçılmazdır.

Mühasibat (accounting) – maliyyə razılaşmalarının uçota alınması və onlarla bağlı məlumat verilməsi, razılaşmanın əmələ gəlməsi, tanınması, emal edilməsi və maliyyə hesabatlarına yekun vurulmasının daxil olduğu prosesdir. Mühasibat prinsiplərinə (accounting principles) gəldikdə isə, illik hesablara aşağıdakı prinsiplər əsasında hazırlanır: fəaliyyətdə olan müəssisənin əsası, ehtiyatlılıq, ardıcıl mühasibat metodları, informasiyanın müqayisə oluna bilməsi, materiallıq, aktiv və passiv arasında xeyir tutmaq, zahiri görünüş üzərindən reallıq, bitirmə mühasibatına əsaslanan mühasibat.

Mühasibat uçotu sahəsində dövlət tənzimlənməsi (state regulation in accounting) – rəsmi qanunvericiliyə görə, ölkədə mühasibat uçotu sahəsində dövlət tənzimlənməsinin əsas məqsədi kommərsiya təşkilatları üçün maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartlarını və onlara əsaslanan milli mühasibat uçotu standartlarını, qeyri-kommərsiya təşkilatları üçün isə ictimai sektor üçün mühasibat uçotunun beynəlxalq standartlarına əsaslanan milli mühasibat uçotu standartlarını hazırlamaqla və tətbiq etməklə ölkədə mühasibat uçotunun beynəlxalq standartlar əsasında inkişaf etdirilməsini və maliyyə hesabatlarında şəffaflığı təmin etməkdən ibarətdir.

Mühasibat uçotu üzrə Məsləhət Şurası (Consultation Council for Accounting) – mühasibat uçotu sahəsində dövlət tənzimlənməsini həyata keçirən müvafiq icra hakimiyyəti orqanına mühasibat uçotu və maliyyə hesabatı sahəsində məsləhətlər vermək məqsədilə Mühasibat uçotu üzrə Məsləhət Şurası yaradılır. Mühasibat uçotu sahəsində dövlət tənzimlənməsini həyata keçirən müvafiq icra hakimiyyəti orqanı maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartlarının və ictimai sektor üçün mühasibat uçotunun beynəlxalq standartlarının tətbiqi, milli mühasibat uçotu standartlarının hazırlanması və Azərbaycan Respublikasında mühasibat uçotunun inkişafına dair mühüm məsələlər üzrə qərar qəbul etməzdən əvvəl mühasibat uçotu üzrə Məsləhət Şurası ilə məsləhətləşməlidir.

Mühüm iştirak payı (necessary participation share) – səhmdar kapitalının və ya səsvermə hüququnun 10 və ya daha çox faizini təşkil edən, yaxud müqavilə əsasında iştirakçısı olduğu hüquqi şəxsin qərarlarının qəbul edilməsinə mühüm təsir göstərməyə imkan verən paya birbaşa və ya dolayı yolla sahiblikdir.

Müqayisəli qiymətlərlə qiymətləndirmə (relative assessment) – əvvəlki ilə nisbətən həm istehsal olunmuş ÜDM kimi, həm də onun istifadə göstəriciləri üzrə aparılır. ÜDM istehsalı göstəricilərinin müqayisəli qiymətlərlə yenidənqiymətləndirilməsi ikiqat deflyatorlaşdırma üsulunun istifadəsi ilə həyata keçirilir. Bu zaman müqayisəli qiymətlərlə əlavə dəyər in həcmi müqayisəli qiymətlərlə qiymətləndirilmiş buraxılışın və aralıq istehlakın arasındakı fərq kimi alınır. Müqayisəli qiymətlərlə buraxılış və aralıq istehlakın yenidənqiymətləndirilməsi iki üsulla həyata keçirilə bilər: müvafiq qiymət indeksi vasitəsilə deflyatorlaşdırma; fiziki həcm indeksləri və natural indikatorlar vasitəsilə baza ilinin cari qiymətlərlə olan məlumatlarının ekstrapolyasiya edilməsi. ÜDM-in istifadə göstəricilərinin müqayisəli qiymətlərdə yenidənqiymətləndirilməsi üçün müvafiq qiymət indeksi (istehlak qiymətlərinin indeksi, kapital qoyuluşunun qiymət indeksi və s.) və ya təbii indikatorlar tətbiq edilir. ÜDM-in indeks-deflyatoru cari qiymətlərlə ÜDM-in keçən ilə nisbətən müqayisəli qiymətlərlə hesablanmış ÜDM-in həcminə nisbətidir. Məhsul və xidmətlərin qiymət indeksindən fərqli olaraq, ÜDM-in deflyatoru qiymətlərin, eləcə də xalis vergilərin nominal həcminin dəyişməsinin nəticəsi olan əməyin ödənilməsinin, mənfəətin (qarışıq gəlirlər də daxil edilməklə) və əsas kapitalın istehlakının dəyişməsinə xarakterizə edir.

Mülkiyyətdən gəlirlər (property income) – maliyyə aktivlərinin, torpaqların və digər istehsal edilməyən qeyri-maliyyə aktivlərinin (torpağın alt qatlarının, digər təbii aktivlərin, patentlərin, lisenziyaların və s.) istifadəyə verilməsi ilə əlaqədar olaraq institusional vahidlərin aldığı və ya ödədiyi gəlirlərdir. Onlara aşağıdakı gəlir növləri aid edilir; faizlər, dividendlər, renta, müəssisə sahibləri tərəfindən gəlirin müsadirəsi, birbaşa xarici investisiyalardan reinvestisiya edilən daxilolmalar, sığorta polislərinin sahibkarlarının mülkiyyətdən gəlirləri.

Nağd hesabat (cash reporting) – nağd mühasibatlıq sistemində əsaslanan hesabat verilişi.

Nağd mühasibat (cash accounting) – nağd mühasibat sistemi razılaşma və hadisələri nağd pul ödədikdə və ya qəbul edildikdə tanıyır.

Natural formada sosial müavinətlər (natural social provisions) – fərdi xidmətlər göstərən dövlət idarəetmə orqanlarının və ev təsərrüfatlarına xidmət edən qeyri-kommersiya təşkilatlarının son istehlakına çəkilən xərclərin cəmidir. Onlara daxildir: a) dövlət idarəetmə orqanları və qeyri-kommersiya təşkilatları tərəfindən ev təsərrüfatlarına pulsuz və ya güzəştli qiymətlərlə göstərilən fərdi qeyri-bazar xidmətlərinin, məsələn, təhsil, mədəniyyət, səhiyyə, idman, sosial təminat, mənzil-kommunal təsərrüfatı və s. sahələrində xidmətlərin dəyəri; b) ev təsərrüfatlarına təqdim edilməsi məqsədilə (natura şəklində sosial müavinətlər) dövlət idarəetmə orqanları və qeyri-kommersiya təşkilatlarının bazar istehsalçılarından satın aldıkları istehlak mallarının və xidmətlərin dəyəri. Onlara daxildir, məsələn, şagirdlər üçün dərsliklərin alınmasına ümumtəhsil məktəblərinin çəkdiyi xərclər, əlillərə verilən nəqliyyat vasitələrinin alınmasına, təmirinə və onlara göstərilən texniki xidmətə, əlillərin benzin xərclərinin əvəzinin ödənilməsinə, protezlərin salınmasına çəkilən xərclər, pulsuz (və ya ucuzlaşdırılmış qiymətlərlə) dərmanların dəyəri və s.

Nəzarət-kassa aparatı (Cash control machine) – malların (işlərin, xidmətlərin) təqdim edilməsi zamanı hesablaşmaların qeydiyyatında istifadə edilən, fiskal yaddaşa malik olan və vergi orqanlarında müəyyən olunmuş qaydada qeydiyyatdan keçən elektron avadanlıq və ya kompüter sistemləri.

Nəzarət və balans (check and balance) – nəzarət və balans güc sui-istifadəsinin qarşısını almaq üçün institusional mexanizmlərə istinad edir. Burada konstitusional nəzarətlə hakimiyyətin üç qanadı və digər institutları bir-birinin üzərində müəyyən təsirə malik olur ki, heç bir qanad dominant mövqedə olmasın.

Nominal effektiv məzənnə (NEM) indeksi (nominal effective exchange index) – manatın ticarət partnyoru olan ölkələrin valyutalarına nəzərən ikitərəfli nominal məzənnələrinin dəyişiminin ticarət xüsusi çəkilişi

nəzərə alınmaqla həndəsi ortasını əks etdirir və aşağıdakı formulla hesablanır:

$$NEM_t = \prod_{i=1}^n e_{it}^{w_i}$$

Burada, n – xarici ticarətdə partnyor ölkələrin sayı; e_{it} – manatın i ölkəsinin valyutasına nəzərən t dövründə dəyişməsi; w_i – i ölkəsinin xarici ticarət dövriyyəsində xüsusi çəkisini göstərir.

Ofşor bankçılıq (off-shore banking) – reallaşdırılan bank əməliyyatlarından və ya əldə edilən mənfəətdən vergi alınmayan və ya çox az vergi alınan yerlərdə həyata keçirilən bankçılıq. Ofşor banklarda açılan depozit hesabları ofşor hesablar adlanır.

Opsion (option) – qiymətli kağızlar, mallar və ya pul vəsaitləri gələcəkdə müəyyən şərtlərlə bu cür opsionun bağlanması anına və ya tərəflərin qərarına əsasən bu cür əldəetmənin anına satış qiymətlərinin təsbit edilməsi ilə əldə etməyə (satmağa) hüququ təsdiq edən sənəddir.

Ortamüddətli büdcə çərçivə sənədi (medium-term budget framework) – fiskal siyasəti əlaqələndirmək və orta müddət boyunca büdcə prioritetlərini müəyyən edən çərçivə sənədidir. Gözlənilən xərclə növbəti büdcə ilində büdcə danışıqlarının əsas bazisi olur və gözlənilən qiymətlər son fiskal nəticələr məlumatında son nəticələrlə tənzimlənir.

Orta seçici teoremi (median voter theorem) – əgər seçicilər hər hansı bir xətt parçası üzərində bir nöqtə seçirsə və hər bir seçici ən çox üstün tutduğu nöqtəyə daha yaxın olmaq istəyirsə, onda majoritar qaydada səsvermə median seçicinin ən çox üstün tutduğu nöqtəni seçəcəkdir.

Ouken qanunu (Okun's law) – bu qanunauyğunluğa görə, əgər ölkədə işsizliyin faktiki səviyyəsi onun təbii səviyyəsini 1% keçərsə, onda ölkə potensial ÜDM-ə nisbətə faktiki ÜDM-in 2-3%-ni itirir.

Ö

Öhdəliklər (commitments) – mühasibatlıqda öhdəliklər müqavilə və razılaşmanın başqa formalarının əsasən gələcək mal və xidmətlərin çatdırılması üçün daxil edildiyi mərhələyə istinad edir. Məsuliyyət malın çatdırılmasına qədər tanınmır, lakin hökumət bir dəfə yüklənmə həyata keçirildikdə öhdəlikləri qarşılamaqda məsuliyyət daşıyır. Öhdəlik termini ümumi mənada da işlənir. Qeyri-müqavilə mənasında öhdəlik dedikdə dövlətin siyasi proqramlarda üzərinə götürdüyü məsuliyyət başa düşülür.

Özəl sektorun kənarlaşması (crowding out) – dövlət sektorunun gəlir-xərc tarazsızlıqları nəticəsində meydana gələn böyük borclanma tələbiylə faizlərin yüksəlməsi ilə özəl sektorun investisiyaları üçün ehtiyac duyduğu fondların azalması və bahalaşması.

Pareto effekti (Pareto efficient) – resursların bölüşdürülməsi zamanı hamının maraqlarını təmin etmək olmaz.

Pareto inkişafı (Pareto improvement) – bir kəsin maraqlarını tapdamadan digər şəxsin maraqlarını təmin edən resursların yenidən bölgüsü.

Paris klubu (Paris Club) – xarici borclarını ödəməkdə çətinlik çəkən ölkələrin başqa ölkələrin dövlətlərindən aldıkları borcların (dövlətdən dövlətə borclar) restrukturizasiyasına (strukturun yenidənəşkili) aid görüşmələrin təşkil edildiyi rəsmi toplantı platformu.

Peq (peg) – bir ölkənin milli valyutasının başqa bir xarici ölkənin valyutası qarşısındakı dəyərini digər üçüncü ölkənin valyutasına və ya bir qrup ölkənin valyutalarından ibarət sərbətə bağlayaraq sabit saxlaması.

Pensiya kapitalı (pension capital) – müvafiq olaraq fərdi hesabın sığorta hissəsində qeydə alınan və fərdi hesabın yığılma hissəsində toplanan vəsaitlərin məbləğidir.

PIN-kod (PIN code) – plastik kartlar vasitəsilə bankomatlardan nağd vəsaitlərin çıxarılması zamanı hesaba giriş üçün parol kimi istifadə edilən rəqəmlər yığımıdır.

Portfel investisiyaları (portfolio investments) – qiymətli kağızların və digər aktivlərin əldə edilməsi yolu ilə yatırılan investisiya.

Portfelsiz nazir (minister without portfolio) – hər hansı nazirliyə rəhbərlik etməyən, yalnız baş nazirin tapşırıqlarını yerinə yetirən və hökumətin iclaslarında həlledici səsə malik olan hökumət üzvü.

POSDCORB (POSDCORB) – dövlət idarəçiliyinə yanaşmanın, idarəçinin vəzifələri kimi qəbul edilən proseslərin ingilis dilindəki qarışıqların baş hərflərindən süni ifadə. “POSDCORB” ilk dəfə Lüter Qalix adlı menecerin hesabatında əksini taparaq idarəçinin (menecerin) funksiyalarını – vəzifələrini əks etdirir. POSDCORB-un tərkib hissələri: “planning” – planlaşdırma; “organizing” – təşkilatçılıq; “staffing” – heyətin idarə olunması; “directing” – istiqamətləndirmə; “coordinating” – əlaqələndirmə; “reporting” – məlumatlandırma; “budgeting” – büdcə-maliyyə fəaliyyəti.

POS-terminal (POS – point-of-sale terminal) – ticarət və xidmət müəssisələrinin ərazilərində quraşdırılan və məhsul və xidmətlərin haqqının ödənilməsini kartlar vasitəsilə aparmağa imkan verən cihazdır.

Pozitiv iqtisadiyyat (positive economics) – faktiki olaraq iqtisadiyyatın fəaliyyət göstərdiyini tədqiq edir.

Prebendlər (prebends) – tarixi kontekst baxımından prebendlər ruhanilər tərəfindən bölüşdürülən kilsə gəlirləridir. İndi prebendlər rüşvət və korrupsiyanın digər formalarından keçən gəlirdir.

Prezident büdcəsi (president's budget) – ABŞ büdcə praktikasında prezidentin hər ilin yanvar və ya fevral aylarında Konqresə təqdim edərək növbəti maliyyə ili və sonrakı 4 il üçün federal proqramlar və dəyərləndirilmiş federal gəlir və xərclər üçün səlahiyyətlərin tələb edildiyi rəsmi sənəd.

Proqram təsnifatı (program classification) – proqramlar dövlət məqsədləri ilə əlaqədar dövlətin fəaliyyətlərinin qruplaşdırılmasıdır. Proqram təsnifatı bütün hökumət fəaliyyətlərində bu prinsipi tətbiq edir. Proqram planlaşdırması xərc-gəlir analizini, proqram tərəfindən xərclər ayrılmasını və proqramın məqsədlərlə əlaqədar nəticələrin qiymətləndirilməsini tətbiq edir. Bütövlükdə bu sistemin tətbiq edilməsi hər bir ölkədə uğurla tətbiq olunmur, çünki geniş informasiya və kompleks menecment bu sistemin tələbləridir.

Proqressiv vergilər (progressive taxes) – konkret ödənilmiş minimuma və vergiödəmə bazasının həcmnin artmasına əsasən hesablanan vergidir (proporsional, cəlb edilmiş).

Proteksionist rüsumlar (protected duties) – yerli istehsalçıları dəstəkləmək məqsədilə xarici məhsulların ölkəyə idxalına tətbiq edilən rüsumlardır.

Proteksionizm (lat. protectio – müdafiə, himayədarlıq) – dövlətin ticarət siyasətinin tarif və qeyri-tarif alətlərindən istifadə yolu ilə daxili bazarın xarici rəqabətdən qorunması siyasətidir. Proteksionizm, başqa sözlə, himayədarlıq siyasətinin bir neçə formasını ayırmaq olar:

- a) seçmə himayədarlıq – müəyyən ölkəyə və ya müəyyən əmtəəyə qarşı yönəldilən siyasətdir;
- b) sahə himayədarlığı – müəyyən istehsal sahələrinin iqtisadi maraqlarını müdafiə edir;
- c) kollektiv himayədarlıq – ölkə birliklərinin bu birliyə daxil olmayan ölkəyə münasibətdə tətbiq edilir;
- ç) gizli himayədarlıq – daxili iqtisadi siyasət metodları ilə həyata keçirilir.

Ümumiyyətlə, xarici ticarət siyasətində dövlətin əsas vəzifəsi ixracatçılara onların məhsullarının beynəlxalq bazarlarda rəqabət qabiliyyətini artırmaqla daha çox məhsul ixrac etməyə kömək etməkdir. Proteksionizm həm də rəhbər işçinin, məmurun öz karyerasını və digər şəxsi işlərini sahmanlamaq üçün digər şəxslərə yardım göstərməklə (adətən eyni qulluğun əvəzində) prinsipsiz, dövlət qulluğuna ziyan vuran hərəkətləri, vəzifəli şəxslərin işgüzarlıq keyfiyyətlərinə görə deyil, tanışlığa, himayədarlığa görə seçilməsi kimi məna verir. Proteksionizm aşkarlıq vasitələri, qanunçuluq, rəhbər işçinin son yüksək nəticələrə nail olmaqda maraqlılığı ilə aradan qaldırılır.

Prudensial (prudential) – bankın təhlükəsiz fəaliyyətinin təmin edilməsinə istiqamətlənmiş normativlərə, qaydalara, tələblərə və göstərişlərə əsaslanmış düşünülmüş davranış, idarəetmə və nəzarət üsuludur.

Pul əmanəti (deposit) – müştərinin hesablanmış faizlər şəklində müəyyən gəlir əldə etmək üçün banka verdiyi pul vəsaitləridir.

Pul kütləsi aqreqatları (moneys supply aggregates) – pul tədavülünün tənzimlənməsi məqsədilə onun öyrənilməsinə yönəldilən pul kütləsinin həcmi və strukturunu əks etdirən göstəricilərdir. Məcmu pul kütləsi aşağıdakı pul kütləsi aqreqatlarından ibarətdir:

- M_0 = bank sistemindən kənar nağd pul;
- $M_1 = M_0 +$ kommersiya banklarında əhalinin və müəssisələrin depozitləri;
- tələbli əmanət banklarında əhalinin depozitləri;
- müəssisə, təşkilat və vətəndaşların hesablaşma, cari və xüsusi hesablarındakı vəsaitləri;
- $M_2 = M_1 +$ əmanət banklarında müddətli əmanətlər;
- $M_3 = M_2 +$ bankların depozit sertifikatları; dövlət istiqraz vərəqələri;
- bankların və dövlətin digər qiymətli kağızları.

Pulun alıcılıq gücü (purchasing power of the money) – müəyyən pul vahidi ilə konkret dövrdə inflyasiya və ya deflyasiya nəzərə alınmaqla əldə etmək mümkün olan mal və xidmətlərin məcmusudur.

Pulun dövriyyə sürəti (velocity of money) – müəyyən iqtisadiyyatda hər bir pul vahidinin müəyyən bir vaxtda neçə dəfə əl dəyişdirdiyini göstərən ölçü.

Pul vəsaitlərinin hərəkəti (cash flow) – şirkətin maliyyə vəziyyətinin göstəricisi. Müəyyən aralıq vaxt müddətində pul vəsaitlərinin daxilolmaları ilə ödənişlər arasındakı münasibəti bildirir.

R

Real effektiv məzənnə (REM) indeksi (real effective exchange index) – manatın ticarət partnyoru olan ölkələrin valyutalarına nəzərən ikitərəfli real məzənnələrin dəyişiminin ticarət xüsusi çəkiliəri nəzərə alınmaqla həndəsi ortasını əks etdirir və aşağıdakı kimi hesablanır:

$$REM_t = \prod_{i=1}^n (e_{it} * p_t / p_{it})^{w_i}$$

Burada, p_t – t dövründə ölkə daxilində inflyasiya səviyyəsi; p_{it} – t dövründə ticarət partnyoru olan ölkədə inflyasiya səviyyəsidir.

Real vergilər (real taxes) – daşınar və daşınmaz əmlakın alqı-satqısı zamanı yaranan vergilərdir.

Regional siyasət (regional policy) – ölkənin müxtəlif hissələrinin iqtisadi inkişafı arasındakı qeyri-bərabərliyi aradan qaldırmaq üçün yeritdiyi siyasətdir. Bütün ölkələrin inkişaf etmiş və zəif inkişaf etmiş regionları vardır, baxmayaraq ki, bəzi ölkələrdə regionlar arasındakı uçurum daha da dərinləşir. Zəif inkişaf etmiş ərazilər hər hansı bir sənaye sahəsi və yaxud iqtisadi fəaliyyət sahəsinin zəifləməsi ilə bağlıdır. Ona görə dövlət bu ərazidə hər hansı bir sənaye sahəsi yaratmaq üçün imkanlar yaradır və lokal infrastrukturunu inkişaf etdirir, baxmayaraq ki, bu yol məhdud uğurlarla səciyyələnir. Sonra isə diqqət kiçik biznes üçün imkanların artırılmasına yönəldilir.

Resursların bölüşdürülməsi qərarları (allocation of resources decision) – AB Komissiyasının qərarlarını təsvir edir, büdcə prosedurunun sonunda tətbiq edilir, hər nüfuz dairəsinə zəruri insan resurslarını yerləşdirir.

Rezident (resident) – rəsmi qanunvericiliyə əsasən, aşağıda göstərilən tələblərin birinə cavab verən istənilən fiziki şəxsdir: təqvim ilində üst-üstə 182 gündən artıq vaxtda həqiqətən Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan; təqvim ili içərisində, yaxud bir təqvim ili ərzində xarici ölkədə Azərbaycan Respublikasının dövlət xidmətində olan; Azərbaycan Respublikasının ərazisində və xarici ölkədə (hər hansı birində) fiziki şəxsin olma müddəti 182 gündən artıq olmadıqda, həmin fiziki şəxs aşağıdakı ardıcılıqla göstərilən meyarlarla Azərbaycan Respublikasının rezidenti sayılır: daimi yaşayış yeri;

həyati mənafeələrinin mərkəzi; adətən yaşadığı yer; Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı.

Rəhbər-agent problemi (principal-agent problem) – bir şəxs (rəhbər) bir işi yerinə yetirmək üçün digər şəxsi (agent) istəyəndə rəhbər gözlənilən faydanı maksimallaşdırmaq üçün agentin stimullarını təyin etməlidir.

Rəhbər-işçi nəzəriyyəsi (principal-agent theory) – əksər özəl və dövlət təşkilatları ierarxiyaya əsaslanır. İerarxiyada aparıcı əlaqələrdən biri asılı işçi ilə rəhbəri arasında olan əlaqədir. Rəhbər-işçi nəzəriyyəsi ayrılan məqsədlərin, informasiya asimetriyasının, stimullar və cəzaların, əmək haqlarının əhəmiyyətini ön plana çıxarır. İnformasiya çatışmazlığı rəhbərin öz işçisinin fəaliyyətinə nəzarət etmək və onu nəzarətdə saxlamağa mane olur. Nəzəriyyə korrupsiya və münasib islahatların mikroiqtsadi izahlarını qurmaq üçün istifadə edilmişdir.

Rəqabətli qiyməttəklifmə (competitive bidding) – əmtəə və xidmətin açıq və şəffaf reklamı prinsipinə əsaslanan seçmə prosesidir. Bu proses ən yaxşı qiymət təklif edən ixtisasa, dəyər və başqa obyektiv kriteriyalara müvafiq olmalıdır (dostluq münasibətləri, rüşvət, hədə-qorxu kimi amillər bu kriteriyalara aid deyil). Rəqabətli qiyməttəklifmə prosesləri tez-tez ictimai müqavilələrdə qanunamüvafiq tələb edilir və müəyyən dəyərdən yuxarı alınır.

Rəsmi qarət (spoliation) – dəlil üçün tələb olan sənədin dəyişikliyi və ya beynəlxalq məhvidir; daha geniş mənada dəyərli bir şeyin məhvi və ya qarətidir. Rəsmi qarət kleptokratiya hökm sürən yerlərdə baş verir. Spoliation korrupsiyadan əldə olunan fayda, gəlir və mükafatlardır.

Rifah iqtisadiyyatı (welfare economics) – ümumi iqtisadiyyatın cəmiyyətin rifahını və resurslar ayrılarkən müşahidə olunan prioritetləri öyrənən aspekti. Burada fərdin və cəmiyyətin bir iqtisadi subyekt kimi davranışı da əsas götürülür.

Rikardo-Barro ekvivalentlik teoremi (Ricardian-Barro equivalence theorem) – dövlət xərclərinin borc hesabına maliyyələşdirilməsi iqtisadi baxımdan dövlət xərclərinin vergi hesabına maliyyələşdirilməsinə bərabərdir. Yəni fiskal ekspansiya dövründə vergi dərəcələrinin azaldılması büdcə xərclərinin borc hesabına örtülməsini tələb edir ki, bu da uzunmüddətli dövrdə vətəndaşlar üçün heç bir şeyi dəyişdirmir. Əgər vergi borcları onların bugünkü öhdəliklədirsə, dövlət borcu da gələcək öhdəlikləridir.

Royalti (royalty) – neft, qaz və digər təbii resursların mülkiyyət sahibi olan dövlətə həmin resursların satışından əldə edilən gəlirdən əvvəlcədən razılaşdırılmış faiz miqdarında ödəmədir. Azərbaycanın ən iri karbohidrogen ehtiyatlarının istismar layihəsi olan “Əsrin kontraktı”nda royalti nəzərdə tutulmayıb.

Rüsumlardan azadetmə (duty exemption) – rəsmi qanunvericiliyə əsasən, gömrük rüsumlarından aşağıdakılar azad edirlər: a) yüklərin, baqajın və sərnişinlərin beynəlxalq daşımalarını həyata keçirən nəqliyyat vasitələri, habelə onların yol boyu, dayanacaqlararası məntəqələrdə normal istismarı üçün lazım olan və ya həmin nəqliyyat vasitələrinin qəzasının (sınmasının) nəticələrini aradan qaldırmaq məqsədilə xaricdən alınmış maddi-texniki təchizat və tədarük malları, yanacaq, ərzaq və digər əmlak; b) dənizdə balıq ovlayan Azərbaycan Respublikası gəmilərinin və Azərbaycan Respublikasının hüquqi və fiziki şəxsləri tərəfindən icarəyə (fraxta) götürülmüş gəmilərin fəaliyyətini təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən çıxarılan maddi-texniki təchizat və tədarük malları, yanacaq, ərzaq və başqa əmlak, habelə həmin gəmilərdə Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən vətəgəçilik məhsulları; v) rəsmi, yaxud şəxsi istifadə üçün xarici ölkələrin nümayəndələri tərəfindən və ya Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinə və Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə müvafiq surətdə bu cür malları rüsumsuz gətirmək və rüsumsuz çıxarmaq hüququna malik olan fiziki şəxslər tərəfindən Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən çıxarılan mallar; q) Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq, gömrük sərhədi ərazisindən çıxarılan Azərbaycan Respublikasının valyutası və bu əraziyə gətirilən xarici valyutalar (numizmatika məqsədilə istifadə olunanlardan başqa), qiymətli kağızlar; g) Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş hallarda dövlətin mülkiyyətinə keçirilməli olan mallar; d) qəza və dağıntıların, təbii fəlakətlərin nəticələrinin aradan qaldırılması məqsədilə və ya humanitar yardım kimi Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və bu ərazidən çıxarılan mallar, o cümlədən məktəblər, məktəbəqədər müəssisələr və müalicə ocaqları üçün pulsuz dərs vəsaitləri; e) texniki yardım da daxil olmaqla, təmənnəsiz yardım və xeyriyyə məqsədilə dövlətlərin, hökumətlərin və beynəlxalq təşkilatların xətti ilə Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən və ya bu ərazidən çıxarılan mallar, habelə qrant haqqında müqaviləyə və ya qərara əsasən, qrant kimi alınan pul və (və ya) digər maddi yardımlar; ə) üçüncü ölkələr üçün nəzərdə tutulmuş və Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən tranzit rejimi ilə gömrük nəzarəti altında keçən mallar; j) Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsinə uyğun olaraq Azərbaycan

Respublikasının gömrük ərazisindən fiziki şəxslər tərəfindən istehsal və kommersiya təyinatı olmayan və yalnız şəxsi istifadə üçün çıxarılan mallar; z) Azərbaycan Respublikasının ərazisinə qaytarılan milli mədəniyyət sərəvətləri; i) yığma komandaların hazırlığı ilə bağlı müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən ölkəyə gətirilən idman avadanlığı, texnikası və malları; k) kütləvi informasiya vasitələri – kütləvi informasiya vasitələri məhsullarının ixracına, habelə fəaliyyətinin təşkili üçün idxal etdikləri avadanlıq, zəruri xammal və digər vasitələrə görə; ı) əməkçi miqrantın qazandığı vəsaitin və bu vəsaitlə əldə etdiyi əşyaların, məişət avadanlıqlarının, həmçinin əmək fəaliyyəti üçün zəruri olan alətlərin, əməkçi miqrant əmək fəaliyyətinə başladığında və əmək fəaliyyəti sona çatdıqda Azərbaycan Respublikasına gətirilməsi və Azərbaycan Respublikasından çıxarılmasına görə rüsum ödənilmir.

Rüşvətxorluq (bribery) – əvəzində nə isə etmək üçün kiməsə pul, xidmət təklif etməkdir. Rüşvətxorluq korrupsiyanın tərifidir. Rüşvət həm də mükafat, bəxşiş, pay, susmağa görə haqq, müavinət, yığnaq, şirnikləşdirici adlanır. Rüşvət beynəlxalq və milli hüquqa görə cinayətdir. Xarici rəsmilərin rüşvətxorluğuna qarşı OECD-in müvafiq konvensiyasına uyğun mübarizə aparılır. Rüşvətxorluq, rüşvət vermək, amerikan variantı (graft) – graft xüsusilə siyasi gücdən istifadə etməklə ləyaqətsiz pul əldə etməkdir. Graft – tərkibində tamahkarlıq elementi olan siyasi korrupsiyadır.

S

Sadələşdirilmiş vergi (simplified tax) – rəsmi qanunvericiliyə əsasən, Azərbaycan Respublikasında ƏDV məqsədləri üçün qeydiyyatda alınmamış və əvvəlki üç aylıq dövr ərzində vergi tutulan əməliyyatların həcmi 22500 manat və ondan az olan şəxslər sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi olmaq hüququna malikdirlər. Belə vergi ödəyiciləri hər il aprel ayının 20-dən gec olmayaraq vergi bəyannaməsini və ya bu hüquqdan istifadə etməyəcəyi barədə yazılı məlumatı uçotda olduqları vergi orqanına təqdim etməklə seçdiyi metodu təqvim ilinin sonunadək tətbiq etməlidirlər. Aşağıda göstərilən şəxslər sadələşdirilmiş verginin ödəyicisi ola bilməzlər: aksizli mallar istehsal edən şəxslər; kredit və sığorta təşkilatları, investisiya fondları, qiymətli kağızlar bazarının peşəkar iştirakçıları, lombardlar; qeyri-dövlət pensiya fondları; əmlakın icarəyə verilməsindən və royaltidən gəlir əldə edənlər; mülkiyyətindəki avtonəqliyyat vasitələrindən başqa digər əsas vəsaitlərinin qalıq dəyəri 1.000.000 (bir milyon) manatdan artıq olan, lakin fəaliyyəti avtonəqliyyat vasitələri ilə daşımaların və mənzil tikinti fəaliyyətinin həyata keçirilməsindən ibarət olmayan şəxslər.

Sahibkarlıq fəaliyyəti (entrepreneurship activity) – şəxsin müstəqil surətdə həyata keçirdiyi, əsas məqsədi əmlak istifadəsindən, malların təqdim edilməsindən, işlər görülməsindən və ya xidmətlər göstərilməsindən mənfəət götürülməsi olan fəaliyyətidir.

Satılmış bank sertifikatları (selling bank certificates) – əhaliyə satılan və əhəlidən alınan sertifikatların məbləğləri arasındakı fərqdır.

Satışdankənar gəlirlər (out of selling incomes) – digər müəssisələrin fəaliyyətində payçı kimi iştirakdan gəlir, müəssisəyə məxsus səhmlər, istiqrazlar və digər qiymətli kağızlardan əldə olunan gəlirlər, habelə mal və xidmət (iş) istehsalı və satışı ilə bilavasitə bağlı olmayan əməliyyatdan götürülən digər gəlirlər, o cümlədən cərimə və zərərin ödənilməsi şəklində alınmış məbləğ, xarici valyuta əməliyyatları üzrə artan məzənnə fərqi, qanunvericiliyə müvafiq iddia müddəti keçmiş kreditor deponent borc məbləğləri.

Seçki paradoksu və ya Kondorket paradoksu (voting paradox) – səsvermənin çoxluğu və ya nəticəsi cəmiyyətin üstün seçimləri ilə uyğun gəlməyə bilər, hətta baxmayaraq ki, hər bir fərdin üstün seçimi uyğun gəlir.

Sekvestr (cutback) – dövlət büdcəsi və yerli büdcələrin gəlirləri yerinə yetirilmədikdə, müdafiə olunmuş xərc maddələri istisna olmaqla, büdcə ilinin qalan ayları üzrə xərclərin müəyyən olunmuş qaydada ixtisarı.

Senyoraj (seignorage) – pul emissiyası hüququnun dövlətin və ya dövlətin səlahiyyət verdiyi hər hansı bir qurumun (adətən Mərkəzi Bank) monopol yurisdiksiyası altında olmasından daxil olan gəlir. Bu vəsait adətən hər maliyyə ilinin sonunda xəzinədarlığa köçürülür.

Səhmdar cəmiyyətin bazar kapitalizasiyası (market capitalization) – kompaniyanın bütün səhmlərinin bazar dəyərinin cəmi. Bu, bir səhmin bazar dəyərinin səhmlərin sayına vurulması ilə tapılır.

Səhmlər üzrə dividendlərin ödəmələri (payment of share dividends) – mənfəətin səhmlərin cari və ya orta qiymətlərinə uyğun olaraq səhm sahibləri arasında bölüşdürülməsini ifadə edir.

Səlahiyyət verən məmur (authorising officer) – hər bir institutda gəlir və xərclərin maliyyə menecmentinə uyğun qanuni şəkildə həyata keçirilməsində məsuliyyət daşıyır.

Sərəncamda qalan gəlirlərin istifadə hesabı (used account of the ordered incomes) – ev təsərrüfatları, dövlət idarələri və ev təsərrüfatlarına xidmət edən qeyri-kommersiya təşkilatlarının sərəncamında olan gəlirlərinin son istehlak xərcləri və qənaət arasında bölüşdürülməsini əks etdirir.

Sərəncamda olan ümumi milli gəlir (ordered gross national income) – bütün institusional vahidlərin-rezidentlərin sərəncamında olan gəlirlərin, yəni institusional vahidlərin son istehlak və əmanətlər üçün malik olduqları gəlirlərin cəmidir. O, cari transferlər kimi verilmiş gəlirlər çıxılmaqla ilkin gəlirlərin saldosu üstəgəl (+) alınmış cari transferlərə bərabərdir.

Sərmayəçilər tərəfindən verilən aktivlər (the proceeds from assets delivered by investors) – neft-qaz ehtiyatlarının kəşfiyyatı, işlənməsi və hasilatın pay bölgüsü, ixrac boru kəmərləri haqqında və bu qəbildən olan digər sazişlərə uyğun olaraq verilməsi nəzərdə tutulan əsas fondlar, daşınar əmlak və digər aktivlər.

Sığorta (insurance) – istehsal münasibətlərinin mühüm elementlərindən biridir. Bu, istehsal prosesində maddi itkilərin ödənilməsi ilə əlaqədardır və normal, fasiləsiz və müntəzəm təkrar istehsalın əsas şərtlərindən hesab edilir. Sığorta xidmətləri sığorta bazarlarında yayılır. Sığorta

bazarı – pul münasibətlərinin xüsusi sferasıdır və burada alqı-satqı obyektini kimi spesifik xidmət – sığorta müdafiəsi, təklif və ona olan tələbatı formalaşdıran pul münasibətləri kimi çıxış edir.

Sığorta agentləri (insurance agents) – müəyyən edilmiş səlahiyyətlərə uyğun olaraq sığorta edən adından və onun tapşırığı ilə öz fəaliyyətini yerinə yetirən hüquqi və ya fiziki şəxslərdir.

Sığorta brokerləri (insurance brokers) – sığortaçı və sığorta edilənin tapşırığı əsasında öz adından, sahibkar kimi sığortalanma vasitəçiliyini həyata keçirən, müəyyənləşdirilmiş qaydada qeydiyyatdan keçmiş fiziki və ya hüquqi şəxslərdir.

Sığorta edən (policy holder) – ölkə ərazisində sığorta fəaliyyətini həyata keçirmək üçün müəyyən edilmiş qaydalar əsasında lisenziya alan və sığorta fəaliyyətini həyata keçirmək üçün müəyyən edilmiş qanunvericiliyə əsasən yaradılan istənilən təşkilati-hüquqi formada olan hüquqi şəxsdir.

Sığorta hadisəsi (insurance accident) – iştirakçı bankın məcburi ləğv edilməsi və ya müflis elan olunması, yaxud qanunvericiliyə müvafiq olaraq əmanətlər üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə moratorium tətbiq edilməsi barədə məhkəmə qərarının qüvvəyə minməsi və bankın əmanətçilər qarşısında öz öhdəliklərini qanun və ya müqavilə şərtlərinə uyğun yerinə yetirə bilməməsi faktının Milli Bank tərəfindən təsdiq edilməsidir. Sığorta hadisəsinin baş verdiyi gün isə, rəsmi qanunvericiliyə əsasən, Milli Bank tərəfindən Əmanətlərin Sığortalanması Fonduna göndərilən bildirişdə sığorta hadisəsinin baş verməsi günü kimi qeyd olunan tarixdir.

Sığorta haqları (insurance fee) – rəsmi qanunvericiliyə əsasən, müəyyən qaydada iştirakçı bankın Əmanətlərin Sığortalanması Fonduna ödədiyi üzvlük, təqvim və əlavə haqlardır.

Sığortalanmış əmanət (insured deposit) – rəsmi qanunvericiliyə əsasən, qorunan əmanətçinin qorunan əmanətinin Əmanətlərin Sığortalanması Fondu tərəfindən kompensasiya ödənilən hissəsidir.

Sığorta olunan (object of the insurance) – sığorta haqqı ödəyən və sığorta edənle konkret sığorta öhdəliyinə daxil olan (girən) fiziki və hüquqi şəxslərdir. Sığorta olunanlara rezident və qeyri-rezidentlər kimi iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə, müxtəlif mülkiyyət növlərinə aid olan vətəndaşlığı olmayan şəxslər də aid ola bilər. Sığorta olunanın əsas vəzifəsi sığorta haqlarını (mükafatları, ödəmələri) müntəzəm olaraq ödəməkdən ibarətdir.

Sığorta ödəmələri (insurance payments) – sığorta hadisələri baş verərkən hesabat dövründə sığortalanma növləri üzrə faktiki ödənməmiş sığorta ödəmələrinin məbləğini göstərir. Bu göstərici sığorta təşkilatlarının mühasibat və statistika hesabatlarının tərtib edilməsi metodologiyası əsasında hesablanır.

Sığorta ödəmələrindən daxilolmalar (receipts from insurance payments) – sığorta təşkilatlarının sığortalanma növləri – məcburi və könüllü sığortalanma üzrə bağladığı müqavilələr əsasında faktiki daxil olmuş haqların məbləğini göstərir. Məcburi sığortalanma vətəndaşların təsərrüfatlarında əmlakın sığortalanmasını, sərnişinlərin sığortalanmasını, tibbi sığortanı və s. özündə birləşdirir. Könüllü sığortalanma şəxsi sığortanı, əmlak sığortasını və məsuliyyət sığortasını ifadə edir. Şəxsi sığortaya bədbəxt hadisələrdən həyatın sığortalanması və tibbi sığorta aiddir. Bu göstərici sığorta təşkilatlarının mühasibat və statistika hesabatlarının tərtib edilməsi metodologiyası əsasında hesablanır.

Sığorta riski (insurance risks) – sığorta hadisəsinin başvermə ehtimalıdır. Sığortalanmış obyektlərin daha çox hissəsinin və ya böyük məbləğlə sığortalanmış bir neçə obyektin sığortası bir sığorta hadisəsi ilə (məsələn, daşqınlar zamanı) verilə bilər ki, bu da risk çoxluğudur və bunun nəticəsində kumulyasiya adlanan böyük məbləğdə zərər baş verir.

Sığorta tarifi (insurance tariffs) – aktual hesablar əsasında hesablanan sığorta xidmətinin qiymətidir. Sığorta tarifi bir sıra daxili və xarici amillərdən asılı olaraq müxtəlif bazar segmentlərində sığortanın müxtəlif növləri üçün risk ehtimalının əsasları ilə əlaqədar statistik hesablamalar bazasında sığorta hadisəsinin başvermə tezliyi və sığorta maliyyə hesablamaları üsullarının köməyi ilə müəyyən edilir. Sığorta subyektləri arasında müqavilə bağlanan tarif dərəcəsi brutto dərəcə (məbləğ) adlanır. O, netto dərəcədən (sığorta riskinin qiymətindən) və düşən yükədən (ehtiyat fondlarına ayırmalar və mənfəət elementləri də daxil edilməklə sığorta işinin təşkili və həyata keçirilməsi üzrə sığortaçının xərclərindən) ibarətdir.

Sığorta təşkilatlarının gəlirləri (revenues of the insurance companies) – sığorta haqlarını, sığorta ehtiyatlarının qaytarılmasını, sığorta ehtiyatlarının investisiyalaşdırılmasından əldə edilən gəlirləri özündə birləşdirən sığorta təşkilatlarının maliyyə nəticələrini ifadə edir və sığorta təşkilatlarının mühasibat və statistika hesabatlarının tərtib edilməsi metodologiyası əsasında hesablanır.

Sığorta təşkilatlarının məsrəfləri (expenses of the insurance companies) – sığorta ödəmələrinin və sığorta məbləğlərinin ödənməsini; sığorta ehtiyatlarına ayırmaları; təkrar sığortaya verilmiş sığorta haqlarını (mükafatlarını); bədbəxt hadisələrin, itkilərin və ya sığorta olunmuş əmlakın zədələnməsinin qarşısının alınması tədbirlərini maliyyələşdirmək üçün ehtiyata ayırmaları; işin aparılması xərcləri; sair xərcləri (sığorta fəaliyyətinə görə xərclər də daxil edilməklə) özündə birləşdirən sığorta təşkilatlarının maliyyə nəticələrindən istifadəni əks etdirən göstəricilərdir. Bu göstəricilər sığorta təşkilatlarının mühasibat və statistika hesabatlarının tərtib edilməsi metodologiyası əsasında hesablanır.

Sığorta vasitəçiləri (insurance mediators) – sığorta şirkəti ilə onun müştəriləri arasında əlaqə yaradır və onlar bilavasitə sığorta xidmətlərini yerinə yetirirlər. Sığorta vasitəçilərinin əsas vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir: sığorta şirkətinin fəaliyyətinin xüsusiyyəti haqqında və sığorta şərtləri haqqında müştərilərə məlumat vermək, yəni təbliğat funksiyalarının yerinə yetirilməsi; sığorta təkliflərinin ilkin təhlili və qəbul edilməsi, sığorta haqqının inkassasiyası və sığorta müqaviləsinin təzələnməsi və bağlanması; sığorta hadisəsi baş verdikdə müştərilərə onların hüquq və vəzifələrinin aydınlaşdırılması. Əldə edilmə üsulundan və yerindən asılı olaraq, sığorta vəsiqələri aşağıdakı formalarda olur: fərdi – müştərinin şəxsi istəyi və yaşayış yeri müstəsna olmaqla əldə edilir; kollektiv – kollektivin işçiləri sığorta edilir (daha çox bədbəxt hadisələr və həyatın sığortası); qarışıq – ərzi vasitəçilərinin xüsusi şirkətlərlə, həmçinin dövlət və qeyri-dövlət sığorta subyektlərinin birgə fəaliyyəti nəticəsində optimal güzəştlərə əsaslanır.

Sindikatləşdirilmiş kredit (syndicated credit) – birdən çox maliyyə təşkilatının toplaşaraq eyni bir iqtisadi subyektə eyni şərtlərlə verdiyi kreditdir.

Sistemli korrupsiya (systemic corruption) – korrupsiya iqtisadi, siyasi, sosial sistemin mühüm aspekti olduqda baş verir.

Siyasi iqtisad (political economy) – qəbul edilən siyasi qərarların söykəndiyi iqtisadi prinsipləri öyrənən elm.

Siyasi korrupsiya (political corruption) – siyasi korrupsiya termini son zamanlarda nəşr edilən korrupsiyaya aid ədəbiyyatlarda müxtəlif cür əsaslandırılır. Bəzi hallarda iri korrupsiyaya sinonim kimi işlədilir və siyasi liderlərin öz güclərindən yanlış istifadəsinə istinad edir. Başqa hallarda siyasi və seçki prosesləri ilə bağlı olan korrupsiya adlandırılır.

Hər iki halda siyasi korrupsiya təkcə resursların qeyri-rasional istifadəsinə gətirib çıxarmır, həm də siyasi qərarların qəbul edilmə prinsiplərini pozur.

Son istehlak xərcləri (final consumption expenses) – ev təsərrüfatları-rezidentlərin istehlak mallarına və xidmətlərə, habelə dövlət idarəetmə orqanlarının və ev təsərrüfatlarına xidmət edən qeyri-kommersiya təşkilatlarının fərdi və kollektiv istehlak üçün məhsul və xidmətlərə çəkdiyi xərclərdir. Belə qruplaşdırma son istehlakın kim tərəfindən maliyyələşdirilməsini göstərir. Ev təsərrüfatlarının son istehlak xərcləri onların gəlirləri hesabına əldə etdikləri istehlak mallarına və xidmətlərinə faktiki məsrəflərin ölçüsü ilə müəyyənləşdirilir. Dövlət idarəetmə orqanlarının və ev təsərrüfatlarına xidmət göstərən qeyri-kommersiya təşkilatlarının son istehlak xərcləri onların cari xərclərinin (əsas kapitaldan istifadə də daxil edilməklə) ölçüsü ilə müəyyənləşdirilir. Fərdi istehlak üçün əmtəə və xidmətləri səhiyyə, sosial təminat, təhsil, mədəniyyət və incəsənət, büdcə təşkilatları, habelə ev təsərrüfatlarına xidmət göstərən qeyri-kommersiya təşkilatları təqdim edirlər. Kollektiv xidmətlər isə hüquq-mühafizə, idarəetmə, müdafiə, elm və s. büdcə təşkilatları tərəfindən göstərilir.

Sosial müavinətlər (social provisions) – gəlirlərin və rifah vəziyyətinin aşağı düşməsinə səbəb olan müəyyən şəraitin yaranması ilə əlaqədar olaraq ev təsərrüfatlarına ödənen müavinətlərdir. Bu şəraitlər aşağıdakılardır; müalicəyə ehtiyac, himayədə olanları saxlamağın labüdlüyü, təqaüdə çıxmaq, işsizlik, xəstəlik, zədələnmələr, uşağın doğulması və s. ilə əlaqədar olaraq işləməyin mümkün olmaması, ailə başçısının ölümü, təhsil xərclərinin ödənilməsinin labüdlüyü, mənzilə ehtiyac. Sosial müavinətlər pul və ya natura, yəni pul müavinətləri, pulsuz və ya ucuz qiymətlə əmtəə verilməsi və xidmət göstərilməsi şəklində ola bilər. Sosial müavinətlərə əhalinin dövlət büdcəsindən, dövlət və qeyri-dövlət sosial sığorta fondlarından, sığorta idarələrindən, həmkarlar ittifaqlarından, digər ictimai təşkilatlardan və xeyriyyə fondlarından aldığı aşağıdakı təqaüd və müavinət növləri daxil edilir; qocalığa, uzun müddət işləməyə görə, ailə başçısının itirilməsinə görə təqaüdlər; xüsusi təqaüdlərə verilən, əlilliyə görə, həlak olmuş hərbiçilərin ailələrinə verilən təqaüd və müavinətlər; iş qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə, əmək zədələri və peşə xəstəlikləri zamanı verilən müavinətlər, hamiləliyə və doğuşa görə, uşağa qulluğa görə, aztəminatlı ailələrdə uşaqlara, uşaqlıqdan əlilliyə, çoxuşaqlı və tənha analara və s. müavinətlər; sanatoriya və istirahət evlərinə putyovkaların ödənilməsi, müalicəyə və istirahətə getmək pulunun ödənilməsi; təqaüdlər. Bundan başqa, sosial müavinətlər müəssisə və təşkilatların vəsaiti hesabına da ödənilə bilər. Sosial müavinətlər

ayrı-ayrı kateqoriya şəxslərə sosial yardım göstərilməsi məqsədilə aylıq və ya birdəfəlik ödənilən pul vəsaitidir. Müavinətlərin növləri – aylıq müavinətlər: dövlət qulluqçularına ömürlük müavinət; yaşa görə müavinət; əlilliyə görə müavinət; 16 yaşadək əlil uşaqlara müavinət; ailə başçısını itirməyə görə müavinət; müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş bəzi kateqoriya şəxslərə kommunal, nəqliyyat və digər xidmətlərə görə müavinət; üç yaşınadək uşağa qulluğa görə müavinət; müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş bəzi kateqoriya şəxslərin 16 yaşadək (ümumtəhsil müəssisələrində əyani təhsil alanlar üçün 18 yaşadək) uşaqlarına müavinət; valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların qəyyumlarına (himayəçilərinə) müavinət; bir yaşınadək uşağı olan aztəminatlı ailələrə müavinət. Birdəfəlik müavinətlər: radiasiya qəzasının ləğvində iştirak etmiş və həmin qəza nəticəsində zərər çəkərək əlil olmuş şəxslərə hər il müalicə üçün müavinət; uşağın anadan olmasına görə müavinət; dəfn üçün müavinət.

Sosial müdafiə xərcləri (social security expenses) – rəsmi qanunvericiliyə görə, büdcə xərclərinin funksional təsnifləşdirilməsində tətbiq edilən köməkçi bölmələrdən biridir. Büdcədən əhalinin sosial müdafiəsinə yönəldilən xərcləri əks etdirir. Belə xərclərə aiddir: uşaqlı ailələrə dövlət müavinətləri; yaşa, əlilliyə, ailə başçısını itirməyə görə pensiyalar; sair müavinət və kompensasiyalar; təbii və ya texnogen qəzaların nəticələrinin aradan qaldırılması iştirakçılarına müavinətlərin ödənilməsi; işsizliyə görə müavinətlər.

Sosial sığorta stajı (length of social insurance) – əmək pensiyası hüququnun müəyyən edilməsi zamanı nəzərə alınan iş və ya digər fəaliyyət dövrlərinin (müvafiq icra hakimiyyəti orqanına məcburi dövlət sosial sığorta haqları ödəmək şərti ilə) və eləcə də müvafiq qanunvericiliklə sığorta stajına daxil edilən digər dövrlərin məcmusudur.

Sosial təminatlar (social provisions) – konstitusiyada əksini tapmış sosial-iqtisadi və sosial-siyasi hüquqların gerçəkləşdirilməsini təmin edən maddi və yuridik mexanizmlər. Əsas sosial təminatlara əmək, istirahət, mənzil, təhsil, tibbi yardım hüquqları daxildir. Sosial təminatlar ayrı-ayrı işçi kateqoriyalarının və onların ailə üzvlərinin, ilk növbədə qadınlar, gənclər, pensiyaçılar və sosial müdafiəyə daha çox ehtiyacı olan digər təbəqələr kimi sosial-demoqrafik qrupların əlverişsiz vəziyyətlərini kompensasiya etməlidir. Sosial təminatlar sistemi üç əsas yarım sistem strukturundan ibarətdir. Bunlar a) istehsalat (işlə təmin olunma, sahibkarlıq, mülkiyyət, əməyin mühafizəsi hüquqları və s.);

b) bölgü (minimum əməkhaqqı, pensiyalar, təqaüdlər, qiymətqoymada inhisarçılığın ləğv edilməsi, əməyin xarakteri və məzmunu ilə bağlı imtiyazlar və i.a.); c) istehlak (minimum sosial nemətlər, müavinət, dotasiya əldə etmək imkanı, xeyriyyə yardımı, reabilitasiya dəstəyi almaq hüququ və i.a.) prosesində insanın (işçinin, fərdin) təminatıdır. Dövlət qulluqçuları bütün vətəndaşlar üçün ümumi olan sosial təminatlardan istifadə edirlər. Lakin onlar üçün spesifik sosial təminatlar da nəzərdə tutulmuşdur.

Sosial transferlər (social transfers) – ümumi dövlət idarəetmə orqanlarının (dövlət təşkilatlarının), ev təsərrüfatlarına xidmət edən qeyri-dövlət və qeyri-kommersiya təşkilatlarının, habelə qeyri-maliyyə müəssisələri və maliyyə idarələrinin sosial yardım göstərmək və əhəlinin rifah halını yaxşılaşdırmaq məqsədilə ev təsərrüfatlarına təqdim etdikləri cari transferlərin bir növüdür. Sosial transferlərə daxildir: 1) dəyər şəklində sosial transferlər; 2) natura şəklində sosial transferlər.

Sporadik korrupsiya (sporadic corruption) – sistemli korrupsiyanın əksidir. Qeyri-müntəzəm olaraq baş verdiyindən iqtisadiyyat və idarəetmənin mexanizmlərinə təhlükə törətmir. Lakin resurs iqtisadiyyatının prinsiplərini dağıda bilər.

“Stabiləşdirmə (sabitləşdirmə) siyasəti” (stabilization policy) – sabit qiymət səviyyəsinin mövcud olduğu şəraitdə istehsal faktorlarından tam istifadə (bu anlayış nisbi qəbul olunmalıdır) ilə müşayiət olunan makroiqtisadi tarazlığın bərpa olunmasına və qorunub saxlanmasına yönəlmiş fəaliyyətdir. Bu siyasətin əsasında makroiqtisadi tarazlığın dinamik komponenti olan məcmu tələbə təsir göstərmək dayanır. Belə tənzimlənmə məşğulluq səviyyəsində artıma və qısa müddətə də olsa tarazlığın bərpasına gətirib çıxara bilər. Stabiləşdirmə siyasətini həyata keçirərkən məcmu tələbə əsas təsir vasitələri büdcə-vergi və pul-kredit siyasətləridir.

Stabiləşdirmə Fondu (Stabilization Fund) – müəyyən xammal məhsullarının qiymətinin qəfil dəyişməsi zamanı dövlət büdcəsini stabiləşdirən və iqtisadiyyata pul kütləsinin axınına nəzarət imkanı verən xüsusi fondlar. Bir çox hallarda xammalın (məsələn, neftin) qiyməti yüksək olduqda artıq vəsait fonda köçürülür. Qiymətlər düşdükdə isə maliyyənin fondan büdcəyə axını başlanır.

Stand-by tənzimləməsi (stand-by arrangement) – BVF-in maliyyə böhranı keçirməkdə olan və ya nə vaxtsa keçirdiyi belə böhranın nəticələrini tam ortadan qaldıra bilməyən ölkələrə dəstək vermək üçün

etdiyi əsas tənzimləmə. 18 aya qədər olan stand-by rejimində üzv ölkənin kvotasının 100%-i, 3 ilə qədər olan rejimdə isə 300%-i qədər həmin ölkəyə maliyyə vəsaiti ayrıla bilər. Bəzi istisna hallarda BVF bu limitləri keçə bilər.

Stimullar (incentives) – bir kəsi bir işi görməyə həvəsləndirir. Stimullaşdırma nəzəriyyəsi həvəsləndirmə mexanizminin, üzə çıxarmasının, cəzaların, müxtəlif dövlət idarələrində səmərəliliyi artırmaq üçün müxtəlif vergi sistemlərinin analizi üçün konseptual əsaslar təklif edir. Məsələn, bildirilir ki, ödəniş artımları dövlət qulluğunda firıldaçılığını artıracaq. Stimul, həmçinin, məmurları yersiz xeyirləri rüşvət verəne geri qaytarmağa inandıraraq rüşvət ola bilər.

Subsidiya (subsidy) – dövlət büdcəsindən muxtar büdcələrə, yerli büdcələrə və hüquqi şəxslərə əvəzsiz verilən maliyyə vəsaiti. İstehsal və idxal subsidiyalar müəssisələrin cari istehsal fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq dövlət tərəfindən verilən və qaytarılmayan cari ödəmələrdir. Kapital transferlərinə aid edilən əsas kapitalın yığılmasını maliyyələşdirmək üçün müəyyən edilən investisiya xarakterli subsidiyalar (qrantlar) da buraya daxildir. Məhsula görə subsidiyalar adətən rezidentlər tərəfindən istehsal edilən, satılan və ya idxal edilən məhsul və xidmətlərin miqdarına və ya dəyərinə proporsional olaraq ödənilən subsidiyalardır. Müəssisələrin istehsal etdiyi məhsulun satış qiymətinin orta istehsal xərclərindən aşağı təyin edilməsi nəticəsində baş verən daimi zərərlərə görə dövlət büdcəsindən müntəzəm ödəmələr, ixrac və idxal subsidiyaları və s. aiddir. İstehsala görə digər subsidiyalara onların aşağıdakı əsas növləri daxildir:

- əməkhaqqı fonduna və ya işçi qüvvəsinə subsidiyalar;
- istehsal amillərindən istifadə etməklə əlaqədar subsidiyalar, məsələn, müəyyən xammal, enerji və s. növlərdən istifadənin stimullaşdırılması üçün subsidiyalar;
- ətraf mühitin çirkləndirilməsini azaltmaq üçün, məsələn, istehsal tullantılarının əlavə emalının dəyərinin ödənilməsi üçün subsidiyalar.

Subvensiya (subvention) – məqsədli maliyyələşdirmənin həyata keçirilməsi üçün dövlət büdcəsindən digər büdcəyə və yerli büdcələrə verilən, lakin həmin məqsəd üçün və ya müəyyən edilmiş müddətdə istifadə edilmədikdə geri qaytarılan maliyyə vəsaiti.

Şəffaf büdcə (transparent budget) – demokratik dövlətdə dövlət büdcəsi – ictimai (açıq) siyasət alətidir. Büdcə sadəcə resurslar və tələbatlar balansı deyildir. O, dövlətin vergi ödəyiciləri və büdcə xərclərini əldə edənlərlə maliyyə qarşılıqlı münasibətinin mürəkkəb kompleksidir. Şəffaf büdcə – hökumətin irəli sürdüyü siyasətin ictimai ekspertizası və onun səmərəliliyinin müzakirəsi üçün açıq olan büdcəyaratma sistemidir. Şəffaf büdcə informasiyanın əlçatan olması, büdcə prosesində ictimaiyyətin iştirak imkanının olması, qanunverici və icraedici orqanlar arasında funksiyaların dəqiq bölgüsünün olması deməkdir.

Şəffaflıq (transparency) – konkret olaraq dar mənada maliyyə hesabatlılığının təminini, iştirakçılığı və qanunun aliliyini nəzərdə tutan ictimaiyyətə açıq bir idarəetmə və qərarqəbuletmə sistemini nəzərdə tutur.

T

Tarif güzəştləri (tariff concessions) – rəsmi qanunvericiliyə əsasən, tarif güzəştləri (tarif preferensiyaları) dedikdə, Azərbaycan Respublikasının ticarət siyasəti həyata keçirilərkən qarşılıqlı və ya birtərəfli qaydada Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilən mallar üzrə əvvəl ödənilmiş rüsumun qaytarılması, rüsum ödənişindən azad etmə, rüsum dərəcələrinin aşağı salınması, malın preferensial gətirilməsi (çıxarılması) üçün tarif kvotaları şəklində verilən güzəştlər başa düşülür. Tarif güzəştlərinin verilməsi, rəsmi qanunvericiliyə əsasən, Azərbaycan Respublikasının xarici dövlətlərlə ticarət-siyasi münasibətləri həyata keçirilərkən aşağıdakı mallar üzrə gömrük rüsumlarından azad etmə, gömrük dərəcələrinin aşağı salınması, yaxud preferensial idxal (ixrac) üçün kvotalar qoyulması kimi güzəştlər verilə bilər: mənşəcə Azərbaycan Respublikası ilə gömrük ittifaqı və azad ticarət zonası yaratmış və ya bu cür ittifaqın, yaxud zonanın yaradılmasına dair müqavilə imzalamış dövlətlərə mənsub olan mallar; mənşəcə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən beş ildə bir dəfədən az olmamaq şərti ilə dövrü olaraq yenidən baxılan milli preferensiya sistemindən istifadə edən inkişaf etməkdə olan ölkələrə mənsub mallar. Azərbaycan Respublikasının ticarət siyasəti həyata keçirilərkən Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisi hüdudlarında aşağıdakı mallar üzrə əvvəl ödənilmiş gömrük rüsumlarının qaytarılması, rüsum dərəcələrinin azaldılması və müstəsna hallarda gömrük rüsumlarından azad etmə kimi güzəştlər verilə bilər: Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi ilə müəyyən olunmuş gömrük rejimlərinə uyğun olaraq gömrük nəzarəti altında Azərbaycan Respublikasının ərazisinə müvəqqəti gətirilən və həmin ərazidən müvəqqəti çıxarılan mallar; Azərbaycan Respublikasının iştirakçısı olduğu hökumətlərarası sazişlərə müvafiq olaraq xaricdə investisiya əməkdaşlığı üzrə obyektlərin inşası üçün dəstlə göndərilən mallar; Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq müəyyən edilən dövlət ehtiyacları üçün Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən çıxarılan mallar; xarici sərmayənin iştirakı ilə yaradılan müəssisələrin və xarici müəssisələrin nizamnamə fonduna pay şəklində Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilən, həmçinin Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikası hökumətinin və ya onun səlahiyyətli dövlət orqanlarının məhsulların bölgüsü barədə bağladığı sazişlərdə nəzərdə tutulmuş hallarda və ya Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən müəyyən edilmiş qaydada xarici investisiyaların öz

xərcini ödəməsi dövründə həmin müəssisələrin özü tərəfindən istehsal edilərək Azərbaycan Respublikası ərazisindən çıxarılan müxtəlif növ mallar.

“Tavan”, yuxarı məhdudiyyət (ceiling) – qanun və ya müqavilə ilə xərc və gəlirlərə qoyulan limit, resurslarla bağlı qərarlar və çoxillik maliyyə planlarını da misal göstərə bilərik. Sonuncu öhdəlik təxsisatlarında hər xərc başlığı üçün illik yuxarı məhdudiyyətləri və ödəniş təxsisatları üçün illik qlobal yuxarı məhdudiyyətləri təyin edir.

Tender (tender) – hər hansı bir işin, xidmətin ən səmərəli üsul və aşağı xərcə yerinə yetirilməsi üçün iddiaçılar arasından birinin və ya bir neçəsinin seçilərək həmin işin (xidmətin) müqavilə əsasında ona (onlara) həvalə edilməsi məqsədilə keçirilən müsabiqədir. İstehsal, alqı-satqı, barter, lahiyələşdirmə, tikinti, təmir, bərpa, nəqliyyat daşımaları, faydalı qazıntı yataqlarının işlənməsi və yer təkindən istifadə, təbiətin mühafizəsi, xidmət göstərilməsi, icarə və digər məsələlərlə bağlı hər cür iş (xidmət) tender predmeti ola bilər. Tender keçirilməsi haqqında tender keçirən tərəfindən müvafiq qərar qəbul olunduqdan sonra aşağıdakı işlər görülür:

- a) tender komissiyasının formalaşdırılması.
- b) əsas şərtlər toplusunun hazırlanması.
- c) tenderin formasının seçilməsi (açıq və ya qapalı).
- ç) açıq tenderin elanı və ya qapalı tenderə dəvət.

Hər bir iddiaçı (bu status hüquqi şəxsin tender keçirənə iştirak haqqı adlanan pul vəsaitini ödəməsindən sonra əldə edilir) bir tenderə yalnız bir təklif verə bilər. Tender komissiyası ən əlverişli təklifin sahibini qalib elan edir. Tender yekun müqaviləsinin tender keçirən və tender qalibi və ya qalibləri tərəfindən imzalanması ilə bitir.

Təbii inhisar (natural monopoly) – bir firma mal və xidmətləri bazarda digər iki və daha çox firmanın fəaliyyət göstərdiyi halla müqayisədə daha az xərclərlə istehsal etdikdə meydana çıxır.

Tədiyə balansı (balance of payments) – müəyyən dövrə (il, rüb, ay) görə ölkənin xaricə ödədiyi və xaricdən aldığı daxilolmaların nisbətidir (ikili mühasibat yazılışı əsasında). Tədiyə balansı beynəlxalq hesablaşmalar balansının geniş yayılmış forması olub ölkənin müəyyən vaxt ərzində xarici iqtisadi əlaqələrinin vəziyyətini əks etdirir. Adətən tədiyə balansının strukturu aşağıdakı kimi olur:

1. cari əməliyyatlar hesabı;
2. kapitalın və maliyyənin hərəkəti hesabı;
3. xalis səhvlər və buraxılışlar;
4. valyuta rezervlərindəki dəyişikliklər.

Təftiş (inspection) – dövlət maliyyə nəzarəti standartlarına uyğun olaraq nəzarət obyektinin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin konkret dövrünün bütün sahələri əhatə olunmaqla sənədli və faktiki yoxlanılmasıdır. Təftişin məqsədi nəzarət obyektinin maliyyə-təsərrüfat vəziyyəti barədə tam və dürüst məlumatın əldə edilməsindən və nəzarət obyektinin fəaliyyətində maliyyə və təsərrüfat nöqsanlarının, təsərrüfatsızlığın, dövlət vəsaitinin təyinatından kənarlaşdırılması və mənimlənməsi hallarının aşkar edilməsindən, nöqsanlara yol verilməsinə səbəb olan şəraiti və dövlətə vurulmuş zərərin miqyasını müəyyən etməkdən, zərərin təqsirkar şəxslər tərəfindən bərpası və gələcəkdə belə nöqsanlara yol verilməməsi məqsədilə müvafiq tədbirlər görməkdən ibarətdir. Təftiş aparılarkən aşağıdakı üsullardan istifadə olunur: “seçmə” üsulu – bu üsulla nəzarət obyektinin hər hansı bir sahəsinin müəyyən dövrü seçilərək yoxlanılır və ciddi qanun pozuntusu aşkar olunduğu təqdirdə həmin sahə təftiş üçün müəyyən olunmuş bütün dövrü əhatə etməklə başdan-başa yoxlanılır; “başdan-başa” üsulu – bu üsulla nəzarət obyektini bank və xəzinə hesablarındakı, kassasındakı pul vəsaitlərinin hərəkəti, əməkhaqqının hesablanması və ödənilməsi, material qiymətlərinin, əsas vəsaitlərin, azqiymətli, tezköhnələn əşyaların hərəkəti yoxlanılır. Nəzarət obyektində onun fəaliyyətinin xüsusiyyətlərindən və işin həcmindən asılı olaraq tətbiq ediləcək üsul nəzarətçilər tərəfindən yerində müəyyən edilir. “Seşmə” üsulu ilə aparılan yoxlamalar zamanı nəzarətçilər tərəfindən sahənin, dövrün və əməliyyatların seçilməsi əsaslandırılmalı və bu barədə yekun sənədlərində müvafiq qeydlər edilməlidir. Təftişetmə audit institutlarının pulun norma, qanun və qaydalara uyğun xərcləndiyinə dair rəsmi yoxlamasına istinad edir. Milli və regional audit institutları zəif idarəetmə və ictimai pulun qeyri-münasib istifadəsini aşkarlamaqla dövlət idarəçiliyinə öz töhfəsini verir.

Təxsisatlar (appropriations) – büdcə maliyyələşdirilməsi. Büdcə həm öhdəlikləri, həm də ödənişləri proqnozlaşdırır. Öhdəliklər və ödənişlər üçün təxsisatlar tez-tez fərqlənir – diferensiallaşmış təxsisatlar – çoxillik proqramlar və layihələr adətən ildə verilir ki, onlar qərara alınır, proqramın və layihə irəliləyişlərinin yerinə yetirmələri kimi illər ərzində ödənilir. Beləliklə, əgər büdcə genişlənmə üçün artırsa, öhdəliklər ödənişlər edildikdən əvvəl artır. Bütün layihələr və proqramlar bağlanılmır və ödənişlər üçün təxsisatlar öhdəliklər üçün olduğuna nisbətən buna görə daha da aşağıdır. Qeyri-diferensiallaşmış təxsisatlar inzibati xərclər üçün kənd təsərrüfatına bazar dəstəyi və birbaşa ödənişlər üçün müraciət edir.

Təxsisatların ləğvi (cancellation of appropriations) – ləğv edilmiş təxsisatlardan verilmiş büdcə ilində uzun müddət istifadə olunmaya bilər.

Təkrar borcalan (regain borrower) – dövlət borcalmaları yolu ilə alınmış və qaytarılması dövlət büdcəsi hesabına nəzərdə tutulmayan borc vəsaitindən təkrar müqavilə əsasında istifadə edən hüquqi şəxs.

Təkrar müqavilə (regain contracting) – rəsmi qanunvericiliyə əsasən, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı ilə əsas borcalan, istifadəçi və ya təkrar borcalan arasında bağlanan, dövlət borcalmaları və/və ya dövlət zəmanəti ilə alınmış vəsaitin bölüşdürülməsi, istifadəsi və qaytarılması (istifadəçiyə şamil olunmur) şərtlərini müəyyənləşdirən müqavilə.

Təminat hesabı (guarantee account) – dövlət zəmanəti üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən açılan xüsusi büdcə hesabı.

Tənzimlənən büdcə (regulatory budget) – qiymətlərin dövlət tərəfindən təyin edilməsi əsasında formalaşan büdcə (hal-hazırda belə büdcə yoxdur).

Təsərrüfat subyektinin müvafiq idarəetmə orqanı – təsərrüfat subyektində idarəetməni həyata keçirən ali idarəetmə orqanı (direktorlar şurası və müşahidə şurası) və idarəetmə orqanı.

Təsirin ticarəti (trading of influence) – məmurla cəmiyyətin bir üzvünün yersiz üstünlüklərini mübadilə etməsidir.

Tobin vergisi (Tobin tax) – Harvard Universitetinin professoru James Tobin tərəfindən irəli sürülən və xarici valyuta mübadiləsi əməliyyatlarının vergitutmaya cəlbini nəzərdə tutan xüsusi vergi növü. Dünya üzrə xarici valyuta transaksionaları çox irihəcmlidir və onun yalnız 2%-i əmtəələrin ticarəti ilə bağlıdır. Yerdə qalanı isə investisiya və spekulyasiya məqsədlidir. Bununla bağlı narahatlıq ondan ibarətdir ki, qısamüddətli dövrdə xeyli “qaynar pullar” (hot money) bir ölkədən digərinə hərəkət edir və bu, bəzən maliyyə bazarında gərginliyə və yaxud makroiqtisadi sabitliyin pozulmasına səbəb olur. Belə bir vəziyyətdə Tobin təklif edirdi ki, bu cür əməliyyatların vergiyə cəlbini nəinki pul axınlarını nəzarətdə saxlamağa imkan verir, həmçinin əlavə gəlir mənbəyinin yaranmasına gətirib çıxarır. Bu təklif xeyli müzakirə olunsada, hələlik onun praktik tətbiqi problemlə görünür. Çünki onun tətbiqi beynəlxalq razılaşma tələb edir.

Torpaq islahatı (land reforms) – iqtisadi azadlıq və sosial ədalət prinsipləri əsasında torpaq üzərində yeni mülkiyyət münasibətlərini yaratmaq, bazar iqtisadiyyatını və sahibkarlıq təşəbbüsünü inkişaf etdirmək, ölkənin iqtisadi müstəqilliyinə, o cümlədən ərzaq təminatına

nail olmaq və son nəticədə xalqın maddi rifahını yüksəltmək məqsədilə dövlət torpaqlarının müəyyən edilməsini, torpaqların xüsusi və bələdiyyə mülkiyyətinə verilməsini, mülkiyyətçilərin torpağa sahiblik, istifadə və sərəncam hüquqlarının təmin edilməsini əhatə edən tədbirlər kompleksi. Torpaq islahatının obyektivi vahid torpaq fondudur. Müvafiq islahat zamanı vahid torpaq fondunda dövlət mülkiyyətində saxlanılan torpaqlar, bələdiyyə mülkiyyətinə verilən torpaqlar və xüsusi mülkiyyətə verilən torpaqlar müəyyən edilir. Torpaq islahatı aparılarkən aşağıdakı şərtlərə əməl edilir:

- a) ərazinin təbii-coğrafi şəraitinin, əhalinin sıxlığının, torpaqdan istifadənin yerli xüsusiyyətlərinin, torpaqların keyfiyyətinin nəzərə alınması;
 - b) torpaqların təyinatı üzrə istifadə edilməsi;
 - c) ətraf mühitin mühafizəsinin təmin edilməsi;
 - d) torpaq islahatının yerquruluşu layihələri əsasında aparılması.
- Azərbaycanda torpaq islahatını Dövlət Aqrar İslahat Komissiyası həyata keçirir.

Torpaq kadastrı (land cadastre) – torpaq istifadəçiliyinin qeydiyyatı, torpaqların kəmiyyət və keyfiyyətə uçuotu, bonitirovkası və iqtisadi qiymətləndirilməsi üzrə məlumatların məcmusu.

Torpaq vergisi (land use tax) – rəsmi qanunvericiliyə əsasən, Azərbaycan Respublikasının ərazisində mülkiyyətində və ya istifadəsində torpaq sahələri olan fiziki şəxslər və müəssisələr torpaq vergisinin ödəyiciləridir. Torpaq mülkiyyətçiləri və ya istifadəçiləri təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrindən asılı olmayaraq torpaq vergisinə cəlb olunurlar. Fiziki şəxslərin və müəssisələrin Azərbaycan Respublikasının ərazisində mülkiyyətində və ya istifadəsində olan torpaq sahələri vergitutma obyektivi sayılır. Torpaq vergisi torpaq sahələri barədə mülkiyyət və ya istifadə hüququnu təsdiq edən sənədlər əsasında müəyyənləşdirilir. Tikililərin və qurğuların altında olan torpaqlara, həmçinin obyektlərin sanitariya mühafizəsi üçün zəruri olan torpaq sahələrinə görə torpaq vergisi tutulur. Kənd təsərrüfatı torpaqlarının vergi dərəcələri torpaqların təyinatı, coğrafi yerləşməsi, keyfiyyəti nəzərə alınmaqla, şərti ballar əsasında torpaq sahəsinin hər bir hektarına görə hesablanır. Bir şərti balın qiyməti 6 qəpikdir. Sənaye, tikinti, nəqliyyat, rabitə, ticarət-məişət xidməti və digər xüsusi təyinatlı torpaqlar, yaşayış fondlarının, həyətəyanı sahələrin torpaqları və vətəndaşların bağ sahələrinin tutduğu torpaqlar üzrə vergi torpaq sahəsinin hər 100 kvadratmetrinə görə hesablanır.

Törəmə bank (subsidiary) – nizamnamə kapitalında səsvermə hüququ verən səhmlərin əlindən çox faizi təsisçi banka və ya bank holdinq şirkətinə məxsus olan bankdır, yaxud elə bankdır ki, onunla

təsisçi bank və ya bank holding şirkəti arasında bağlanmış müqaviləyə əsasən təsisçi banka və ya bank holding şirkətinə onun qərarlarının qəbul edilməsinə mühüm təsir göstərmək imkanı verilir.

Transfer (transfer) – e-lə əməliyyatlardır ki, bu zaman bir institusional vahid başqa bir institusional vahidə əvəzində heç nə almadan əmtəə, xidmət və yaxud aktivlər (maliyyə, yaxud qeyri-maliyyə) təqdim edir. Transferlər cari və kapital transferlərə ayrılır. Onlar pul və natura şəklində verilə bilər.

Tranzit haqqı (transit fees) – neftin müəyyən ölkənin ərazisi ilə müəyyən ixrac boru kəməri vasitəsilə ötürülməsi üçün ödənişlər.

U

Uçot dərəcəsi (discount rate) – mərkəzi bankın kommərsiya banklarından onlara təqdim etdiyi kreditə görə (aldığı) götürdüyü faiz dərəcəsi.

Uçot qaydaları (registration rules) – rəsmi qanunvericiliyə əsasən, maliyyə hesabatlarını Milli Mühasibat Uçotu Standartlarına müvafiq hazırlamalı olan mühasibat uçotu subyektləri üçün ilkin sənədlərin və uçot registrlərinin formasını müəyyənləşdirən qaydalardır.

Unifikasiya edilmiş büdcə (unified budget) – federal ölkələrin büdcələrində bütün federal dövlət xərclərini və gəlirlərini göstərən sənəddir.

Uzunmüddətli kreditlər (longterm credits) – əsas fondların genişləndirilmiş təkrar istehsalına xərclənmək üçün müəssisə və təşkilatlara, habelə mənzil tikmək, təsərrüfat yaratmaq və başqa bu kimi məqsədlər üçün banklar tərəfindən əhaliyə verilir.

Üfüqi ədalətlilik (horizontal equity) – bərabər vəziyyətlərdə olan insanlar bərabər davranmalıdır (vergi ödəmək qabiliyyəti eyni olan vergi ödəyicilərinin eyni vergi ödəmələrini nəzərdə tutan fikir).

Ümumi daxili məhsul (gross domestic product) – ölkədə rezident istehsalçı subyektlərin fəaliyyətinin bazar qiymətində son nəticəsidir. ÜDM üç yolla müəyyən olunur: sahə metoduna görə bura ölkədə iqtisadiyyatın bütün sahələrindən il ərzində istehsal edilmiş əlavə dəyərlərin həcmi daxil edilir; xərc metoduna görə bura il ərzində istehsal edilmiş məhsulların alınmasına sərf edilmiş bütün xərclərin həcmi nəzərdə tutulur; gəlir metoduna görə bura il ərzində ölkədə istehsal edilmiş məhsullardan əldə olunan gəlirlər daxil edilir. Ümumi daxili məhsul milli hesablar sisteminin ən mühüm göstəricilərindən biridir, istər maddi istehsal, istərsə də qeyri-maddi xidmətlər sahələrində iqtisadi vahidlərin-rezidentlərin istehsal fəaliyyətinin son nəticəsini xarakterizə edir və bu vahidlərin son istehlak üçün məhsul və xidmətlər istehsalı üzrə yaratdığı əlavə dəyərin həcmi ilə ölçülür. ÜDM iqtisadi vahidlərin-rezidentlərin məhsul və xidmətlərin istehsalçıları arasında bölüşdürüldüyü ilkin gəlirlərin, yəni maddi işçilərin əməkhaqqının, istehsal və idxala görə xalis vergilərin, ümumi mənfəətin və ümumi qarışıq gəlirlərin məbləği, başqa sözlə, gəlirlər üsulu ilə də müəyyənləşdirilə bilər. Ümumi daxili məhsuldan istifadə edilməsi (xərclər üsulu) məhsul və xidmətlərin son istehlakını, əsas kapitalın ümumi yığımını, maddi dövriyyə vəsaitləri ehtiyatlarının dəyişməsinə, qiymətlilərin (sərvətlərin) əldə edilməsinə və məhsul və xidmətlərin ixrac və idxal saldosunu özündə birləşdirir. Əvvəlki dövrə müqayisədə hesabat dövründə ÜDM-in fiziki həcm indeksini hesablamaq üçün hesabat dövründəki ÜDM-in əvvəlki dövrün qiymətləri ilə kəmiyyətini ÜDM-in əvvəlki dövrdəki cari qiymətlərlə olan kəmiyyətinə bölmək lazımdır. ÜDM-in fiziki həcm indeksi uzun müddət üçün hesablanarkən zəncirvari indekslər metodu tətbiq edilir.

Ümumi əlavə dəyər (gross added value) – ayrı-ayrı sahələrdə məhsul və xidmətlərin buraxılışı ilə onların aralıq istehlakı arasında yaranan fərkdir. Sahə və sektorların ümumi əlavə dəyərini buraxılışın əsas qiymətləri ilə, əgər bu mümkün deyilsə, istehsalçıların qiymətlərində müəyyənləşdirmək tövsiyə olunur.

Ümumi gəlirlər və alınmış rəsmi transferlər (general incomes and received transfers) – özündə vergidən daxilolmaları, qeyri-

vergidən daxilolmaları, kapitalla əməliyyatlardan gəlirləri, alınmış rəsmi transferləri birləşdirir.

Ümumi hökumət (general government) – BMT-nin Milli Hesablar Sistemində rezident institusional vahidlər aşağıdakı kimi qruplaşdırılmışdır: mərkəzi, dövlət və yerli hökumətin bütün vahidləri; hökumətin bütün səviyyələrində olan sosial müdafiə fondları; hökumət vahidləri tərəfindən idarə edilən və əhəmiyyətli dərəcədə maliyyələşdirilən qeyri-kommersiya institutları.

Ümumi idarə olunan xərclər (total managed expenditure) – bir sıra ölkələrdə (məsələn, Böyük Britaniyada) limitli departament xərcləri ilə illik idarə olunan xərclərin cəmindən ibarət yekun xərclərin cəmi. Bu xərclər, həmçinin, dövlət korporasiyalarının bir sıra xərclərini də əhatə edir ki, bunlar dövlət sektoru xərcləri hesab oluna bilsə də, “hökumət xərcləri” deyil. Məhz buna görə ümumi idarə olunan xərclər dövlət xərclərinin daha geniş kateqoriyası hesab olunur.

Ümumi məhsul və xidmətlər buraxılışı (gross commodities and services output) – nəzərdən keçirilən dövr ərzində təsərrüfat vahidlərinin-rezidentlərin istehsal fəaliyyətinin nəticəsi olan məhsul və xidmətlərin dəyəri olmaqla istehsal fəaliyyətinin həcmi səciyyələndirir. BMT-nin istehsal fəaliyyətinin MHS-də qəbul etdiyi sərhədlərin anlayışına uyğun olaraq buraxılış aşağıdakıları özündə birləşdirir: 1) istehsalçısı olmayan vahidlərə göndərilən məhsul və xidmətlər; 2) istehsalçının maddi dövriyyə vəsaitləri ehtiyatlarına aid olan məhsul da daxil edilməklə, özünün son istehlakı və ya yığımı üçün istehsal olunan məhsul; 3) özünün son istehlakı üçün istehsal edilən bəzi xidmətlər. Gizli iqtisadiyyatın məhsul və xidmət istehsalı (qanunla qadağan edilmiş məhsul və xidmət istehsalı; bu fəaliyyət növü ilə məşğul olmağa hüququ olmayan şəxslər tərəfindən həyata keçirilən istehsalın həcmi, gəlirləri gizlətmək və vergidən yayınmaq məqsədilə dövlət orqanlarından gizlədilən istehsal və s.) məhsul və xidmətlər buraxılışında nəzərə alınmalıdır. İki buraxılış növü mövcuddur: bazar və qeyri-bazar. Bazar buraxılışına aşağıdakı məhsul və xidmətlər daxil edilir: a) satış və ya barter yolu ilə iqtisadi cəhətdən əlverişli qiymətlərlə realizə edilən; b) əməkhaqqı əvəzinə natura şəklində işçilərə verilən; v) həmin və ya sonrakı dövrdə istehsalda istifadə etmək üçün həmin müəssisənin digər bölmələrinə (müstəqil balansda olan və ya ayrıca uçot vahidi hesab olunan bölmələrə) göndərilən (məsələn, kənd təsərrüfatı müəssisəsində istehsal olunan və onun daxilində istifadə edilən toxum və yemlər; yardımçı təsərrüfatlar tərəfindən müəssisəyə məxsus olan yeməxanalara, uşaq müəssisələrinə, istirahət evlərinə və s. verilən ərzaq məhsulları). Qeyri-bazar buraxılışına aşağıdakılar daxil edilir:

a) öz son istehlakı və ya əsas kapitalın ümumi yığılımı üçün institusional vahidlər tərəfindən istehsal edilən məhsul və xidmətlər (məsələn, şəxsi yardımçı təsərrüfatlarda istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsulları və digər məhsullar, təsərrüfat üsulu ilə həyata keçirilən tikinti, haqq alan ev qulluqçularının göstərdikləri xidmətlər və s.); b) bütövlükdə ictimaiyyətə göstərilən kollektiv xidmətlər də daxil edilməklə, başqa institusional vahidlərə pulsuz və ya cüzi qiymətlərlə göstərilən xidmətlər (məsələn, pulsuz təhsil və tibbi xidmət, dövlət idarəetmə, müdafiə xidmətləri və s.). Məhsul və xidmətlərin bazar buraxılışını əsas qiymətlərlə, yaxud əgər bu mümkün deyilsə, istehsalçının qiymətləri ilə qiymətləndirmək tövsiyə olunur.

Ümumi mənfəət və ümumi qarışıq gəlirlər (gross profit and mixed incomes) – əlavə dəyərin muzzdlu işçilərin əməkhaqqının, istehsala görə vergilərin və idxal vergilərinin ödənilməsi ilə əlaqədar olan xərclərin məbləği çıxıldıqdan sonra istehsalçılarda qalan bir hissəsidir. Bu göstərici mülkiyyətdən gəlirlər nəzərə alınmadan, istehsaldan əldə edilən mənfəətlə (və ya zərərlə) ölçülür. Ev təsərrüfatlarına məxsus olan qeyri-korporativ müəssisələrdə müəssisə sahibinin və ya ev təsərrüfatı üzvlərinin muzzdla işləyənlər tərəfindən sərf edilən əməyə analoji olan ödənilməyən əməkləri istifadə oluna bilər. Belə halda bu göstərici qarışıq gəlir adlanır, ona görə ki, ona mülkiyyətçinin sahibkar kimi əldə etdiyi gəlirdən seçilməsi mümkün olmayan ev təsərrüfatı üzvlərinin və mülkiyyətçisinin əməyinin ödənilməsi daxil edilir.

Ümumi milli gəlir (gross national income) – iqtisadi əlaqələr nəticəsində yaranan (verilən və alınan) ilkin gəlirlərin saldosu nəzərə alınmaqla, rezident-vahidlər tərəfindən əldə edilən ilkin gəlirlərin cəmidir. Ümumi milli gəlir ümumi daxili məhsuldan, başqa ölkələrə verilmiş və ya başqa ölkələrdən alınmış ilkin gəlirlər nəzərə alınmaqla hesablanır (əvvəllər ümumi milli gəlir ümumi milli məhsul adlanırdı).

Ümumi milli qənaət (gross national saving) – iqtisadiyyatda ümumi sərəncamda olan gəlirin əmtəə və xidmətlərin son istehlakına sərf olunmayan hissəsidir.

Ümumi müəssisə və təşkilatların sayında zərərlə işləyən müəssisə və təşkilatların payı (special share of damaged companies) – faktiki olaraq zərərlə işləmiş müəssisələrin sayının faktiki hesabat təqdim etmiş müəssisələrin ümumi sayına nisbətinin faizi kimi hesablanır.

Ünvanlı dövlət sosial yardımı (public social assistance) – əhalinin aztəminatlı təbəqələrinə dövlət tərəfindən müxtəlif formalarda (sosial ödənişlər, müavinətlər, icbari ödənişlərdən güzəştlər və s.) göstərilən yardımlar.

V

Vaqner qanunu (Wagner's Law) – bu qanuna görə, dövlət xərcləri gəlirlərə nisbətən sürətlə artır.

Varlılığın əvəzolunması effekti (wealth substitution effect) – insanlar təqaüdə çıxdıqdan sonra alacaqları sosial təminatla daha az qənaət edirlər.

Valyuta məzənnəsi (currency exchange rate) – bir ölkənin milli pul vahidinin digər ölkənin milli pul vahidinə nisbətə dəyəri. İki növ məzənnə mövcuddur: (1) nominal məzənnə – iki ölkə valyutalarının qarşılıqlı əlaqəli qiymətidir; (2) real məzənnə – iki ölkə mallarının qarşılıqlı dəyəridir. $E = e (P/P^*)$. Burada, E real valyuta məzənnəsi, e nominal məzənnəni, P yerli malın qiymətini, P* isə xarici malın qiymətini göstərir. Valyuta məzənnəsi bir milli valyutanın pul vahidinin digər ölkənin valyutasının pul vahidləri ilə ifadə etdiyi qiyməti bildirir. Valyuta məzənnəsi milli pul vahidinin alıcılıq qabiliyyəti nəzərə alınmaqla müəyyənləşdirilir və bəzi amillərin təsiri ilə yaranır. Belə amillərdən ən başlıcası aşağıdakılardır: ölkənin tədiyə balansı, inflyasiyanın səviyyəsi, ölkənin ümumi iqtisadi vəziyyəti, daxili bazarın vəziyyəti, vergi, xarici ticarət və investisiya rejimləri. Milli valyutanın dünya valyuta bazarlarında konyunktur, ticarət və qeyri-ticarət əməliyyatlarının mövcud beynəlxalq hesablaşmalar sistemi də valyuta məzənnəsinin hərəkətinə təsir edir.

Valyuta siyasəti (currency policy) – dövlət tərəfindən valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsi məqsədilə həyata keçirilən hüquqi, iqtisadi, inzibati tədbirlərin kompleksi: valyuta siyasətinin həyata keçirilmə formaları:

a) diskont siyasəti – mərkəzi bankın uçot dərəcəsinin dəyişdirilməsi yolu ilə valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsi;

b) valyuta müdaxiləsi – valyuta bazarlarında tələb və təklifin tarazlaşdırılması məqsədilə mərkəzi bankın valyutaların alqı-satqısı əməliyyatlarında müntəzəm iştirakı;

c) devalvasiya (milli valyutanın xarici valyutalara nisbətən məzənnəsinin məsədyönlü uçotlaşdırılması) və revalvasiya (milli valyutanın xarici valyutalara nisbətən məzənnəsinin qaldırılması).

ç) valyuta məhdudiyətləri – valyuta əməliyyatlarının inzibati tədbirlər və qanunverici aktlarla qadağan olunması və ya limitləşdirilməsi nəzərdə tutulur.

Vençur kapitalı (venture capital) – bu termin riskli kapital qoyuluşlarını ifadə etmək üçün işlədilir. Vençur kapitalı riskli istehsal sahələrinə birbaşa və portfel investisiyaları formasında qoyula bilər.

Vergi (tax) – dövlətin və ya yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin maliyyə təminatı məqsədilə vergi ödəyicilərinin (hüquqi və fiziki şəxslər) mülkiyyətində olan pul vəsaitlərinin özgəninkiləşdirilməsi şəklində dövlət büdcəsinə və yerli büdcələrə, habelə məqsədli dövlət fondlarına köçürülən məcburi, fərdi, əvəzsiz ödənişdir.

Vergidən daxilolmalar (tax receipts) – məcburi, əvəzsiz, qaytarılmadan dövlət idarəetmə orqanlarına və qeyri-büdcə orqanlarına ödəmələrdən daxilolmaları birləşdirir.

Vergi xərcləri (tax expenditures) – “normal” vergi strukturundan dövlət gəlir yığımını azaldan güzəştlərdir, çünki dövlət siyasətinin məqsədləri ilə subsidiya və birbaşa ödəmələrin alternativliyinə nail oluna bilər.

Vergilərin antisipasiyası (tax anticipations) – dövlətin bəzən məcburi şəkildə vaxtından əvvəl vergilər alması və ya müəyyən vergilərin ödənməsi üçün qısamüddətli borc sənədlərini yerləşdirməsidir. Buna müəssisələrə gözlənilən (faktiki alınmamış) gəlirdən avans ödəmələri köçürməyə hüquqi öhdəlik qoyulmasını misal göstərmək olar. Vergilərin antisipasiyasından adətən iqtisadi krizis şəraitində büdcə kəsirini azaltmaq və ya operativ bağlamaq üçün istifadə olunur.

Vergitutma bazası (taxation base) – vergitutma obyektinin vergi tutulan hissəsinin kəmiyyətə ifadəsidir.

Vergitutmanın formaları (taxation types) – vergi məbləğləri aşağıdakı formalarda tutulur: bilavasitə mənbədən (verginin gəlir və ya mənfəət əldə edilməsindən tutulması); bəyannamə üzrə (verginin gəlir və ya mənfəət əldə edilməsindən sonra tutulması); bildiriş üzrə (vergitutma obyektinin dəyəri və sahəsi əsasında vergi orqanının və ya bələdiyyənin hesabladığı məbləğ üçün təqdim etdiyi tədiyə bildirişi əsasında vergi ödəyicisi tərəfindən verginin ödənilməsi).

Vergitutma obyektı (taxation object) – vergitutma obyektı gəlir, mənfəət, əmlak, torpaq, faydalı qazıntılar, təqdim edilmiş malların (işin, xidmətin) dəyəri və ya bu məcəllə ilə müəyyənləşdirilən digər vergitutma obyektləridir.

Vergi olmayan daxilolmalar (non-tax receipts) – özündə kapitalla əməliyyatlardan gəlirləri, cərimə və sanksiyalar üzrə daxilolmalar və

qeyri-dövlət mənbələrindən könüllü, bütün əvəzsiz cari daxilolmalar istisna olmaqla, digər əvəzi qaytarılmayan bütün büdcə daxilolmalarını birləşdirir.

Vergi ödəyicisi (taxpayer) – qanunvericiliyə uyğun olaraq müəyyən edilmiş vergitutma obyektlərindən vergini ödəməli olan istənilən şəxs.

Vergi ödəyicilərinin uçotu (taxpayers registration) – hüquqi və fiziki şəxslərin fəaliyyətinə vergi nəzarətini həyata keçirmək məqsədilə onlar vergi orqanlarında vergi ödəyicisi kimi uçota alınır. Bu zaman hər bir vergi ödəyicisinə onu uçota alan vergi orqanının kodunu və vergi ödəyicisinin sıra nömrəsini özündə əks etdirən, bütün vergilər üzrə ölkə ərazisində vahid olan və vergi ödəyicisi tərəfindən mühasibat, statistika, vergi və digər sənədlərdə hökmən göstərilməli olan vergi ödəyicisinin eyniləşdirmə nömrəsi (VÖEN) verilir.

Vergi yükü (“tax burden” və ya “incidence of taxation”) – il ərzində ölkədə ödənilən bütün vergilərin cəminin ümumi daxili məhsula (ÜDM) və ya milli gəlirə nisbəti. Azərbaycanda vergi yükü 2005-ci ildə 11,4%, 2006-cı ildə 14,5%, 2007-ci ildə 18% olmuşdur. Bundan çıxış edərək iqtisadiyyatda regional və sektoral, fərdi və sosial, net və real vergi yüklərini müəyyən etmək mümkündür.

Verilmiş kreditə görə faiz normaları (interest rate norms for credits) – üzrə (milli və kommertiya bankları üzrə) məlumatlar milli və kommertiya banklarının hesabat məlumatları əsasında təqdim edilir.

Vətəndaş qüsursuzluğu (citizen innocent) – mühüm iştirak payının sahibləri, hüquqi şəxs olduqda onun icra orqanının rəhbərləri, habelə bankın törəmə strukturlarının rəhbərləri üçün qəsdən törədilmiş cinayətə görə məhkumluğun olmaması; inzibatçı, müvəqqəti inzibatçı və ləğvedici üçün məhkumluğunun olmaması, keçmişdə mülkiyyət əleyhinə və iqtisadi fəaliyyət sahəsində ağır və xüsusilə ağır cinayətlərə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi faktının olmaması, müvafiq vəzifəni tutması və ya peşə fəaliyyəti ilə məşğul olması üzərində məhkəmə qərarı ilə qoyulmuş qadağanın olmaması, məhkəmə qaydasında müflis elan edilməsi faktının olmaması başa düşülür.

Yaxşı idarəetmə (good governance) – bu, cəmiyyətin və ya onun ayrı-ayrı kateqoriyalarının səmərəli qərarqəbuletmə yolu ilə elə idarə edilməsidir ki, bu, növbəti 8 tələbə cavab verə bilsin: konsensus meyli; hesabatlılıq; şəffaflıq; çeviklik; səmərəlilik; obyektivlik və tutumluluq; qanunun aliliyi. Belə idarəetmə korrupsiyanın azalmasına, qərarqəbuletmədə ədalətli təmsilçiliyə, cəmiyyətin ehtiyaclarının nəzərə alınmasına xidmət edir.

Yaşayış minimumu (life minimum) – minimum istehlak səbətinin dəyəri və icbari ödənişlərin cəmindən ibarət sosial norma.

Yaşayış minimumunun təyinatı (destination of life minimum) – yaşayış minimumundan aşağıdakı məqsədlər üçün istifadə olunur: əhalinin aztəminatlı təbəqələrinə dövlət tərəfindən ünvanlı sosial yardım göstərilməsi sisteminin formalaşdırılmasında və tətbiqində; əhalinin aztəminatlı təbəqələrinin rifahının yüksəldilməsi konsepsiyasının və dövlət proqramlarının hazırlanmasında; əhalinin həyat səviyyəsinin qiymətləndirilməsində və proqnozlaşdırılmasında; fiziki şəxslərin gəlirlərinin vergiyə və icbari ödənişlərə cəlb edilməyən həddinin əsaslandırılmasında; əhalinin pul gəlirlərinin və əmanətlərinin indeksləşdirilməsi üzrə tədbirlərin işlənilib hazırlanmasında və həyata keçirilməsində; dövlət büdcəsinin, yerli büdcələrin, büdcədənkənar dövlət fondlarının, qanunvericiliklə tənzimlənən qiymət və tariflərin formalaşdırılmasında.

Yerli büdcə (local budget) – bələdiyyə statusuna uyğun olaraq özünüidarəetmə prinsiplərini reallaşdırmaq, bələdiyyə səlahiyyətlərini həyata keçirmək üçün formalaşan və istifadə olunan maliyyə vəsaiti. Yerli büdcə bələdiyyə büdcəsi olub dövlət büdcəsinin tərkib hissəsi deyil.

Yerli vergilər (local taxes) – yerli vergilər (bələdiyyə vergiləri) aşağıdakılardır: fiziki şəxslərin torpaq vergisi; fiziki şəxslərin əmlak vergisi; yerli əhəmiyyətli tikinti materialları üzrə mədən vergisi; bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisə və təşkilatların mənfəət vergisi. Yerli vergilərin hesablanması və ödənilməsi qaydaları, vergi ödəyicilərinin və bələdiyyələrin vergi xidməti orqanlarının hüquq və vəzifələri, vergi nəzarətinin forma və metodları, vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyət, bələdiyyələrin vergi xidməti orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) şikayət edilməsi qaydaları müvafiq qanunvericiliklə müəyyən edilir.

Yoxsulluq (poverty) – insanın (yaxud sosial qrupun) müəyyən dövrdə əldə etdiyi yaşayış vasitələrinin onun sağlamlığının qorunması və həyat fəaliyyətinin normal təmin edilməsi üçün zəruri tələblərə uyğun gəlməməsidir. Başqa sözlə, həmin vəsaitlərin insanların normal səviyyəsi üçün tələb ediləndən, yaşayış minimumundan aşağı səviyyədə olmasıdır.

Yoxsulluq boşluğu (poverty gap) – yoxsulluq həddində olan bütün ev təsərrüfatlarının gəlirini artırmaq üçün tələb olunan pul məbləği.

Yoxsulluq həddi (poverty line) – federal hökumət tərəfindən hər bir ailə ölçüsü üçün müəyyən edilmiş və ondan aşağıda olan ailənin yoxsul hesab edildiyi mütləq gəlir səviyyəsi.

Yoxlama fəaliyyətləri və ya daxili yoxlama (controlling operations or internal control) – hüquqi aktların icrası, maliyyə fəaliyyətlərinin etibarlılığı və məlumatları kimi müxtəlif idarəetmə məqsədlərinə dair münasib zəmanəti təmin edən proses.

- Ex-ante controls – eks-tarif yoxlamaları maliyyə razılaşmasından əvvəl baş verir.
- Ex-post controls – faktik yoxlamalar maliyyə razılaşmasından sonra baş verir.
- Internal control standarts – daxili yoxlama standartları – komissiyanın daxili yoxlama standartları komissiya tərəfindən qərara alınır və COSO standartları ilə möhkəmləndirilir. COSO (Tridvey komissiyasının sponsor təşkilatlar komitəsi) 5 peşəkar təşkilatın aliansıdır.

Yoxlamalar, öz növbəsində, kameral və sənədləşdirilmiş yoxlamalara bölünür. Sənədli yoxlama, yoxlama aparılan təşkilatda maliyyə sənədlərinin yoxlanılması və onun əsasında müəyyən nəticənin əldə edilməsi ilə müəyyənləşir. Bu halda əgər maliyyə pozuntuları aşkarlansa, onlar mütləq qaydada aktlaşdırılır və aidiyyəti orqanlara ötürülür. Kameral yoxlama isə müəssisənin, yaxud təşkilatın özünü ziyarət etmədən hesabatlar və digər texniki vəsait hesabına aparılır və əgər narahatlıq üçün bir əsas varsa, mütləq sonrakı mərhələdə sənədləşdirilmiş yoxlama ilə müşayiət edilir. Yoxlama aşağıdakı üsullarla həyata keçirilir: *tematik yoxlama* – nəzarət obyektinin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin ayrı-ayrı sahələrinin və ya hər hansı bir mövzunun geniş öyrənilməsi üçün tətbiq edilir və bu zaman seşmə və sənədli nəzarət üsullarından istifadə edilir; *iqtisadi təhlil* – sənədli və faktiki nəzarət qaydasında dövlətin maliyyə və maddi ehtiyatlarından istifadənin səmərəliliyinin, nəzarət obyektinin dövlət qarşısında maliyyə öhdəliklərinin vaxtında və tam yerinə yetirilməsi vəziyyətinin müəyyən edilməsi, habelə nəzarət obyektinin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə

təsir edən amillərin aşkar edilməsi məqsədilə aparılır; *təhqiqat* – ərizə və müraciətlərə, habelə dövrü mətbuatda göstərilənlərə əsaslanaraq nəzarət obyektinin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətində müəyyən bir məsələ üzrə mövcud vəziyyətin müəyyən edilməsi məqsədilə baxışların və araşdırmaların keçirilməsidir; təhqiqatın nəticəsi nəzarət obyektində digər nəzarət metodlarının tətbiq edilməsinin zəruri olub-olmaması barədə təklifləri və ya müvafiq rəyi özündə əks etdirən arayışla sənədləşdirilir; *hesabatların yoxlanılması* – maliyyə hesabatlarının, habelə vergitutma bazasına birbaşa təsir edən göstəricilərin hesablama yolu ilə, müxtəlif hesabat məlumatlarının mühasibat uçotu ilə registrlərdəki məlumatlarla üzləşdirilməsi yolu ilə həyata keçirilir və bu zaman mühasibat yazılışlarının ilkin sənədlərdəki məlumatlara uyğunluğu müəyyənəndirilir.

Yol çeki (traveler's check) – çekin təqdim edilməsi zamanı onun nominalının (üzərində göstərilən məbləğin) ödənilməsinə dair çeki buraxan şirkətin öhdəliyidir.

Yol vergisi (road fund taxes) – rəsmi qanunvericiliyə əsasən, Azərbaycan Respublikasının ərazisinə daxil olan və həmin ərazidən sənişin və yükdaşıma üçün istifadə edən avtomobil nəqliyyatı vasitələrinin sahibləri olan qeyri-rezident müəssisələr və qeyri-rezident fiziki şəxslər, habelə Azərbaycan Respublikasının ərazisində mülkiyyətində və ya istifadəsində minik avtomobilləri, avtobuslar və digər avtomobil nəqliyyatı vasitələri olan şəxslər Azərbaycan Respublikasının avtomobil yollarından istifadəyə görə yol vergisinin ödəyiciləridir. Azərbaycan Respublikasının ərazisinə daxil olan xarici dövlətlərin, habelə Azərbaycan Respublikasının ərazisində şəxslərin mülkiyyətində və ya istifadəsində olan avtonəqliyyat vasitələri yol vergisinin vergitutma obyektidir. Avtonəqliyyat vasitələrinin növündən, oturmaqların sayından, yükötürmə qabiliyyətindən və avtonəqliyyat vasitələrinin yüklə birlikdə ümumi çəkisindən, oxa düşən ağırlığından, Azərbaycan Respublikası ərazisində qət edilən məsafədən, təhlükəli yüklərin daşınmasından asılı olaraq Azərbaycan Respublikasının ərazisinə daxil olan xarici dövlətlərin avtonəqliyyat vasitələrindən, habelə Azərbaycan Respublikasının ərazisində şəxslərin mülkiyyətində və ya istifadəsində olan avtonəqliyyat vasitələrinin mühərriklərinin həcmindən asılı olaraq avtonəqliyyat vasitələrindən vergi hesablanır. Azərbaycan Respublikasının ərazisində mülkiyyətində və ya istifadəsində avtonəqliyyat vasitələri olan şəxslər illik yol vergisini həmin avtonəqliyyat vasitələrinin mühərrikinin həcminə görə müəyyən edilmiş dərəcələrlə ödəyirlər.

Z

Zərərle işləyən müəssisələrin itkiləri (company harms) – hesabat dövründə balans zərərinin məbləğini əks etdirir.

Zorla pulalma (extortion) – bu, qorxu və gücdən istifadə edərək mülkiyyətin və ya pulun qanunsuz tələbidir. Tipik nümunə kimi polisin və ya hərbiçinin buraxılış məntəqəsindən keçərkən pul tələb etməsidir.

İstinad olunan mənbələr:

1. A Glossary of Terms Used in the Federal Budget Process. US Government Accountability Office. Washington, September 2005.
2. The penguin dictionary of economics. Graham Bannock; R. E. Baxter; Evan Davis. Seventh edition. Penguin Books. 2003.
3. Guide to economic indicators: making sense of economics. The Economist. Bloomberg Press. Sixth edition. New York, 2007
4. Public Finance. Harvey S Rosen, Ted Gayer. 624 pages. McGraw-Hill/Irwin; 8 edition; February 28, 2007.
5. Dictionary of Finance and Investment Terms. John Downes; Jordan Elliot Goodman. Seventh edition. Barron's (USA), 2006.
6. A Guide to the Public Finance Act. New Zealand Government. August 2005.
7. Local Public Finance: A Glossary. Harini Venkatesh. Lincoln Institute of Land Policy. Working Paper. 2004.
8. Public finance: a glossary of terms. The Information Center of the Scottish Parliament. Devolved Area Series 01/02. 2 April 2001.
9. N.Gregory Mankiw. "The Principles of Economics". Harcourt; August 1997.
10. Курс экономической теории. Чепурина М.Н.; Киселева Е.И. Киров, «АКА», 2006.
11. Maliyyə: terminlər lüğəti. Ağanemət Ağayev. İqtisadi İslahatlar Mərkəzi. Bakı, 2005.
12. Bütçə terminləri: izahlı lüğət. "Ekspert" iqtisad jurnalı. Bakı, 2003.
13. İqtisadiyyat və hüquq: ensiklopedik izahlı lüğət. Aydın Əliyev, Cümşüd Nuriyev, Günay Nuriyeva. "Qanun" nəşriyyatı. Bakı, 2002.
14. <http://www.adb.org>
15. <http://www.azstat.org>
16. <http://www.eca.eu.int>
17. <http://www.ekodialog.com>
18. <http://europa.eu.int>
19. <http://www.eurosai.org>
20. <http://www.ifac.org>
21. <http://www.iaa.org.uk>
22. <http://www.imf.org>
23. <http://www.worldbank.org>
24. <http://www.internationalbudget.org>
25. <http://www.intosai.org>
26. <http://magnet.undp.org>
27. <http://www.oecd.org/puma/budget/index.htm>
28. <http://www.glossary.ru>
29. <http://www.u4.no/document/glossary.cfm>

QEYDLƏR
